

SHËZAT

LE
PLEIADI

VIII, 1964 — 1-2

SHËJZAT

[LE PLEIADI]

E përkohëshme kulturore, shoqërore
e artistike

Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjeti VIII - n. 1-2 Kallënduer-Fruer 1964

Anno VIII - n. 1-2 Gennaio-Febraio 1964

Drejtues Përgjegjës
Direttore Responsabile

MATILDE MANCINELLI

Kryeredaktor - Redattore capo

MARTIN CAMAJ

Selija e Redaksisë dhe e Administratës:
Sede della Redazione e Amministrazione:

Drejtues për letrë e lajmime:
Indirizzo per la corrispondenza:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59

Dorshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen,
nuk kthehen.

I manoscritti, anche se non pubblicati,
non si restituiscono.

Pronar - Proprietario

ERNEST KOLIQI

Derdhja e pajtimeve - Versamenti:

Conto Corrente Postale 1/23626

PËRMBAJTJA

Sommario

HILUSHI:

Fjala qet fjalën (Una parola tira l'altra).

CLAUS HAEBLER:

Maximilian Lambertz (përktheu nga gjermanishtja: MARTIN CAMAJ).

H. V.:

Albanologjia po përparon (Progredisce l'Albanologia).

KARL GURAKUQI:

Hulumtime gjuhësore (Asterischi linguistici).

TERESA DE ROSA:

Ururi e Portocannone.

VASIL D. ALARUPI:

Pushkë, buzuk dhe lule (Schioppo, mandola e fiori).

ERNESTO KOLIQI:

Girolamo De Rada.

Sh. V.:

Nji tubë lule vorresh (Fascio di fiori funebri).

A. B. FRASNJOTI:

La pastorizia a Frasinetto (Blegtorija në Frasnitë).

Kronikë kulturore (Cronaca culturale).

Libra të lexuem (Libri letti).

Vjeti VIII - n. 1-2

Anno VIII - n. 1-2

Kallënduer-Fruer 1964

Gennaio-Febbraio 1964

Fjala qet fjalën

nga Hilushi

Lavde e qortime të një miku arbresh

Para do ditvet takova një mik të përzëmërt arbresh, të cilin nuk e shifshem prej shumë kohe. U ulme në një kafe dhe biseduëm gjatë. Kuvendimi dal-kadalë erdhi tue u nxë e tue u thellue. Natyrisht thema ishte Shqipëria e Shqiptarët edhe gjendja e sotshme e tyre. Mbasi qi disa mendime e gjikime të tija m'u duken mjaft të krypuna, e shof me vend me i rrjeshtue në këtë tryezë.

Ky mik jeton në Romë ku si profesionist e ka punën në pupa, anon me mendime kah e rrëmbajta por pa kapërcye kufijt e një matunije së ndritun qi e shpëton nga çdo rrëshqitje në fanatizëm ideologjik. I pajisun me një kulturë të rrallë juridike-letrare, prirja me zgjânue në të gjitha drejtimet horizontet e mendes e shtijn t'epet mbas leximesh të nduernduerta, kështu qi jet me shpirt të hapun kah shfaqjet e botës së sotshme në çdo aspekt të jetës dhe në çdo degë të ditunis. E njëj mirë shqipen e Shqipnis, kërkon e këndon libra shqip. Qe i përmbledhun në pak faqe thalbi i kuvendimeve të tija:

Malli për atdhë të zânafiles

— Interesimin për punët shqiptare, si e din, e trashigova prej t'im-eti, qi ndoq me enthuzjazëm të madh lëvizjen e Rilindjes së Shqipnis. Ai muer pjesë në Komitete e në çdo nisjativë qi synonte krijimin

e nji Shqipnija së pamvarun. Qe gati të zbritte me çeta arbreshe në brigjet shqiptare për t'u ardhë në ndihmë kryengritësve qi herë mbas here rrokshin armët me çlirue atdhën. Si u shpall pamvarsija në Vlonë, u cenuë pak nga indiferentizmi i Shqiptarvet kundrejt Arbreshvet t'Italis. S'kërkonte shpërblime landore, për të cilat s'kishte as nevojë, por nji njoftje morale, nji çmim simbolik për përpjekjet e patriotëve italo-shqiptarë në dobi të dheut të zanafilles. Unë deri tashti s'kam marrë kurr pjesë aktive në çashtjet e Shqipnis as mbas sodit nuk e kam mendën të trazohem në to. I ndjeku punët shqiptare me vërejtje dashunore. Kjo ndiesi e ime, si e shumë Arbreshvet tjerë, i ka rrājët në nji lloj malli poetik për nji kalesë laudiplote: është nji dashuni ideale qi gjithë kënaqje në vetvete pa kërkue tjetër gjë veç nji shkëmbimi sympatihe ndërmjet Shqiptarvet dhe Arbreshvet. Kemi të njëjtin gjak ndër dej. E gjaku' u'j s'bâhet.

Heshti paksá e prap i a nisi:

— Veshtror sidomos lëvizjet e ndryshme ditunore. Shqipnija si shtet i lir e i pamvarun është bijë e lëvizjes kulturore së nisun pikë më s'pari prej Jeronim De Radës e vazhduë prej Naim e Sami Frashërit. Pashko Vasës, Jan Vretos e prej ndjekësavet të tynë. Shqiptari ka derdhë kurdoherë gjak për liri, por për liri vetiake e krahinore. Letrësija, porsá lindi në qindvjetin e kaluëm, filloi t'i api nji veshtrim gjakut të derdhun: nji kuptim kombtar. Shum prej Shqiptarvet kujtojnë ende qi mjafton trimnija për të zgjidhë problemet më të vishtira natyre politike. Gabohen. Sa gjak trimash gjatë shekujvet ka shkue kot pa lánë gjurma në histori të kombit, vetëm e vetëm pse nuk e ndritte nji idé. Ideja vlerëson e cilëson çdo përpjekje në daç politike në daç luftarake. E ideja duhet të jët e gjënë, bujare.

Intelektualët në mërgim

E kështu vijoi:

— Ndjeku me andje e dashamirsi veprimtarin letrare të grupit të Shëjzavet dhe më pëlqen drejtimi kryesuer qi ajo ka marrë, d.m.th. paraqitja e botës së vogël shqiptare si nji tânësi gangulliore. Shqiptarët mbrenda e jashta Shqipnis përfshihen, në përpjekjen e rivistës, unji në nji të vetëm qark shpirtnuer, paraqiten të rrjeshtuem në të njëjten vijë vrumulisjesh ethnike. Shqiptarë e Arbreshë ftohen me veprue, mbrenda kushteve të mundëshme, për naltësimin e rrafshit qytetnuer të kombit. Ky qendrim zgjon në mbarë gjinden shqiptare ndiesi të fjetuna e nxitë me ndihmue çdo veprimtari ndërtoese qi zhvillohet në dobi të gjakut shqiptar.

— Të falemi nderës për kët çëmim të punës s'onë, por ti jë nji ndër të pakët qi na ep zëmër për nji vazhdim të saj me fjalë trimnuese: pak Arbreshë e pak Shqiptarë japin shëje se e kanë kuptue vishtirsín në mërgim të nji përpjekjeje kulturore — i a prita unë në nji hov të vrullshëm pesimizmi.

— Edhe asnji prej Shqiptarvet e prej Arbreshvet mos me e përfillun veprën t'uej në Shëjzat, ju duhet t'a vazhdoni. Æsht nji detyrë.

— Si? Si? Nuk marr vesh!

— Unë jam asnjânës. Më pëlqen gjakun arbnuer (e në kët adjektiv, qi e kam marrë prej jush, unë përfshij e shkrij emnat shqiptar

e arbresh) t'a shof tue ndritë në një lumní qytetnìje. Ky dishír më shtýn me tregue çiltas mendimin edhe kur ásht i vrashtë, jo lakmíja me shitë mend. Shqiptarët e mërguem, qofshin intelektualë qofshin porsá të shkolluem ase fare të pashkolluem, kanë detyra të randa mbi shpinë. Pse e lanë vendin e tyne? Për njënën prej këtyne dy arsýenave: ja pse populli i njëhi e i dboi si elementa dâmpruesa qí pengojshin përparimin e vendit ja pse një sundim i krijuem me dhunë, tue përbuzë vullnetin e vërtetë të popullit, i shtrëngoi me kërkue n'Oksident strehë e líri. Tue gëzue këtë líri, dhurata má e çmueshme qí mund të két njeriu nga fati, intelektual i mërguem duhet t'i dishmojë vetes e botës se la vendin për t'i shërbye lirisht çáshtjes dhe jo vetëm me i shpëtue rrezíqepe. Heshtja, qendrimi në njënë anë tue pritë këthimin n'atdhë, qítja mbas shpine e problemeve kombtare, vërteton fjalën se intelektualët e merguem u nxueren jashtë si krymba qí brejnë indin e çmueshëm të shpirtit të kombit, pohon thánjet poshtnuese e shpíjjet e propágandës të sundimit tyranik. Prandej, veprimtarija e intelektualvet në mërgim, tue shoshitë rrymbat kulturore qí zhvillohen n'atdhë ku mungon lírija dhe kolegët punojnë në lámë të studimeve nën diktatet e tyranís, tue përgënjeshtrúe pohimet shtrëmbnuese, tue rúejtë frymën gojdhánore, tue mbajtë të paprekuna vlerat kombtare, ushtrojnë një vepër të domosdoshme vet-mprojeje.

— Ashtu ásht. Na të Shëjzavet e kemi kuptue, ndoshta pak vonë, qí vetëm një veprimtari kulturore vleftëson edhe përpjekjet tjera të çdo lloji tue i dhánë një arsye qënjeje mërgatës.

Detyrë, jo meritë

— Keni krye detyrën: kurrýjá má tepër. Mandej duhet me pleq-nue jo pajambajtas por me drejtësi ndërgjegjeje se në ç'masë e në ç'mënyrë ásht tue u krye prej jush kjo detyrë.

— Besojmë se për sa mundemi nuk kursehemí.

— Nuk mjafton me i u shtrúe punës pa pritesë, duhet me lodhë trút natë ditë për të shqyrtue ku i dhemb e ku i djeg çáshtjes s'uej.

— Drejt këtëj synimi na shkrijmë mundin t'onë.

— Shpesh dâmet má të mëdhaja u shkaktohen njerzimit e kombeve prej njerzvet në mirëbesim. Pa tjetër shifet e ndiehet se qellimet e veprimtarís s'uej frymzohen nga një dishír i ndezun me i vjefhtë çáshtjes kombtare. Por..., mbas mendes s'ime, juve u mungon shpesh-herë gu-ximi në prekje e në rrahje të disa problemeve jetësore.

— S'po kuptoj ku po don me dalë...

— Po spjegohem. S'ka Shqiptar qí nuk e don Shqipnín. Por ç'farë Shqipníjet don? Sejcili një lloj Shqipnìje të prême si mbas dishireve e prírjeve të veta, ku ai dhe ndoj shok do të jetojshin má mirë s'ka. Po shumica tjetër qí mendon ndryshej, tue parafytyrue një Shqipni me tjetër trajtë? As nuk u shkon mendja njënit e tjetrit se atdheu duhet të përmbledhi në gjinin e vet dishire e nevojë larmíplote natyrisht të harmonizueme ndërmjet veti. Krahinat, fénat, kulturinat losin rrol të madh. Shkaktojnë rrymba të forta, qí po s'u përmbajtnë mbrenda interesave të përgjithëshme kombtare, shpartallojnë shpirtin e trupin e Shqipnis. Po veproí një prej këtyne me mujshí kundra tjetrës, Shqipni me themel s'ká. Jeni përpjekë, ju intelektualët e mërgimit, me i gjetë

pikat themeltare mbi të cilat do të ndërtohet Shqipnija e drejtë, e pëlqyeme prej të gjithëvet, e s'nesërmes? Po bâhen njëzet vjet qi keni lânë atdhën, i cili mbrenda kësaj kohe erdh tue u përplasë prej një kulture në tjetrën, prej një sistemi shtetnuer në tjetrin, prej një zgjedhe me ngjyrë të kuqe në një zgjedhë me ngjyrë të verdhë. Krye tri-katër vjetsh në Shqipni po ndrrojnë vijat e kulturës zyrtare të shtetit (tjetër kulturë atjë s'ká mundësi të zhvillohet). Tekstet shkollore, ku ushqehet shqisja e breznive të reja, ndrrojnë me themel kohë mbas kohe: mjalta e djeshme, âsht helmi i sotshëm; shka u përplavdonte dje si ajkë e parimeve për t'u ndjekë në ndërtim të jetës shoqnore, sot dënohet si erezi e rrezikëshme. Por një gjâ duhet të mbani përhera para sÿsh, ju të mërguemit: koha ecë dhe me të mendimet e aspiratat e popullit në të gjitha shtresat e tija; mbrapa nuk këthehet, pse edhe tyranët mâ mizorë, bashkë me ndrrime të dhûnëshme, shtrëngohen padashtë të bâjnë edhe ndrrime të dobishme, qi lypë fryma e kohnave. Kam përshlyptjen se individa e grupe të mërgimit ngujohen në mendime të kapërcyeme. Mâ tepër se për kushtet e jetës s'ardhëshme, interesimi rropatet rreth njerzvet qi në t'ardhëmen kanë me marrë frëjt e sundimit në dorë. Sot, mbas njëzet vjetve tronditjesh trulluese, njerzit humbin çdo randësi në kundrim të problemit shqiptar e dalin në spikamë vijat parimore, fryma, modelet nëpër të cilat do të ngrehet, mbi gjak të derdhun e vuejtje të pësueme, Shqipnija e ré. E cila s'ká me qënë as ajo qi keni njoftun në faza të ndryshme ju të mërguemit as ajo qi kujtojnë se ndërtojnë mbi themele të patrandëshme sundimtarët e sotshëm. Do të jët një atdhë i përtrim lirisht në përvojë të ngjarjeve qi shkrepën mbi popull ç'prej ditës së parë të pamvarsis e deri n'arrijtje të pamvarsis së ré t'ardhëshme (dita e dytë e Flâmurit të Vlonës).

— E për t'i a arrijtë kësaj dite së bekueme shka do të bâjmë?

— Bota e vogël arbnore e ndáme në disa gjymtyrë (e keni thânë shpesh ju vetë këtë) duhet të përpiqet mos me naltue ledhe dalluese mbrenda qarkut të vet. Fatalisht, sejcila gjymtyrë âsht kah zhvillohet nëpër rrethâna të mundëshme qi i a cakton gjendja, por kjo gjâ s'duhet të pengojë një orvatje kuptimi dhe marrëveshtjeje të ndërmjetvetëshme. Punën shqiptare, në ç'fardo kushtesh qi të kryhet, Shqiptari duhet t'a nderojë e çmojë, tue e përshkue në sita të holla të shpirtit ethnik, për të dá shapin prej sheqerit. Askush mos të ngrehet si gjyqtar dënues i punës shqiptare të njânës palë tue e pandehë veten n'udhë të drejtë. Të punomë sejcili mbrenda kushteve të veta. Do të zbardhi dita qi veprimtarit e ndryshme do të derdhen në një hulli.

— Po na, na të mërguemit si do të siellemi?

— Ju, qi punoni në liri, e keni për detyrë të ndiqni me vëmendjen mâ të madhe shka bâhet, sidomos në lâinë të kulturës, n'ato vende bane prej Shqiptarësh ku shprehja e mendimeve dh'e dishireve nuk âsht e lirë. Shqipnija âsht atjë, jo këtu. Edhe na Arbreshët gjatë shekujvet andej i kemi sjellë sÿt e klithmet t'ona të përmallëshme. Ju duhet t'a caktoni idën e Shqipnis s'ardhëshme, jo si mbas trillit të njânit e tjetrit, tue përbuzë e numrue si anmik atë qi nuk pranon ândrrën t'uej, por si mbas synthezës s'aspiratave të shëndoshta qi vlojnë he-shtazi në shpirt të popullit dhe shpërthejnë aty-këtu ndër libra e të përkohëshme të vendeve ku kâ dhe ku s'ká censurë.

Maximilian Lambertz [1882-1963]

nga Claus Haebler

Me 26 gusht 1963 vdiq në Markkleeberg afër Leipzig-ut profesori i rregulltë Dr. Maximilian Lambertz i cili më parë se të delte në pension mbante katedrën e gjuhësisë krahasuese në Universitetin e Leipzig-ut. Huluntimet albanologjike ndërkombtare humbin me të njëj ndër lavruesa më në shëj.

Maximilian Lambertz-i lindi në Vjenë me 27 korrik 1882. Gjallnija e jetës së metropolit Danubjan la një mbresë të thellë në rininë e tij, si nxanës gjimnazi dhe student universiteti. Udhtime shkencore e sollen në Itali, Shqipëri e Greqi, nësa mandej Vjena e më vonë përsëri Leipzig-u qenë qytetet e jetës së tij plot veprim. Por ai mbet gjithmonë i lidhur për qytetin e lindjes, megjithse dinte më së miri të shijojë dhe gjëjen e vendeve të hueja. Mënyrën e përzemërt e dashamirse të vjenezit si dhe shqiptimin s'deshti as s'mundi ta humbi kurr.

Mbas mbarimit të gjimnazit Lambertz-i filloi në semestrin dimnuer 1900/01 pranë Universitetit të Vjenës studimet mbi filologjinë klasike dhe gjuhësinë krahasuese indogjermane nën drejtimin e profesoravet E. Hauler, P. Kretschmer dhe L. v. Schroeder, që ndikuen thekësueshëm në aspiratën shkencore si dhe në veprimtarinë e më vonëshme të tij. Ai e ndiente vehten gjithmonë të lidhur posaçë për gjuhët klasike, kështu që kujdesi dhe rruajtja e trashigimit kulturuer së antikës e kishin pushtue dhe ishin bā besojmë e ndërgegjegjes së tij. Gjuhën si objekt huluntimi e pau përherë si gjāsend që përmbledhte në vetvehte përvojën e kulturën e përgjithëshme të folësve të saj. Edhe në dizertacion, që qe shenu me një çmim nga Fakulteti i Filozofisë, me titull 'Die griechischen Sklavennamen' (Progr. Wien 1907) trajtonte një temë gjuhësor mbi një landë filologjikisht të përpuneme me kujdes. Porsa kishte hy në shërbimin shkolluer qe lejue dhe ngarkue të punonte në të njëjtin drejtim në «*Thesaurus Linguae Latinae*» në München, ku kalonte katër vjet rresht (1907-1910) mes punës së përvojshme dhe diskutimesh me dijetarë me të cilët mbet për të gjatë kohë mik.

Lambertz-i ruente përshtypje të pashlyeshme nga udhtimet në Itali e Greqi, që ndërmuert si bursist përpara se të doktoronte. Në këtë ndërkohë nësa mirrte njoftime mbi probleme të greqishtes së mesme dhe të re nga lingvisti i Athinës G. Hatzidakis, fati donte që ai të sillte vemendjen nga një lamí tjetër pune, d.m.th. albanologjija. E tregonte me kënaqje ngjarjen se si në një shetë në Tebe ndeshi në barit që flitshin shqip, mbasardhësa të atyne shqiptarëve të jugut që në pjesën e dytë të mesjetës kishin mergue në Greqinë e Mesme dhe Peloponez e që sot pothuëjse janë grecizue fare. Gjuha e këtyne shqip-

tarëve zgjoi kureshtën e Lambertz-it. Nji vjetë mâ vonë, kur ishte mësimdhanës gjimnazi në Vjenë e çoi në vend këtë dëshirë dhe udhtonte për disa javë gjatë vjetve 1913 dhe 1914 nëpër viset e Italisë jugore, për të njoftë e studjue të folmet arbreshe. Fryt i këtyne hulumtimeve gjuhësore qe kontributi «*Die albanische Dialekte Unteritaliens*» (IdgJb 2, 1915, 1-30). Ripërpunimi i landës për nji skicë gramatikore historike të djalekteve italo-shqiptare të Molisës qe botue mâ vonë me titullin «*Italo-albanischen Dialektstudien*» (ZvglSorf 51, 1923, 259-290; 1924, 43-90; 53, 1925, 66-79, 282-307). Kontributi i parë i interesimit të tij për shqipen qe në bashkëpunim me Gjergj Pekmezini në Vjenë përpilimi i nji gramatike me ushtrime «*Lehr- und Lesebuch des Albanischen*» (Wien, Leipzig - Die Kunst der Polyglottie 107). Me veprën syntaktike sidomos «*Die hypothetische Periode im Albanischen*» (IdgForshgn 34, 1914/15, 44-208) studim ky qe edhe sot e kësaj dite vlen si model në këtë lamë hulumtimi, cilsohet Lambertz-i me plot gojën si njoftës kompetent i gjuhës shqipe.

I erdh edhe rasa të përshkonte viset e Shqipnisë dhe të hulumtonte gjuhë e folklorë të këtij dheu. I ngarkuem nga Komisjoni Balkanik i Akademisë së Shkencave të Vjenës udhtonte gjatë vjetit 1916 nëpër Shqipni të Veriut dhe të Mesme (krh. Anzeiger d.k. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl. 1916, 1-27). Mâ në fund sherbimi në ushtrinë austro-hungare qe mbante në dorë në at kohë nji pjesë të Shqipnisë e suell përsëri në këtë vend. I përkittë degës kulturore, ku e kishte caktue administrata ushtarake me detyrën të mbikëqyrte arësimin populluer. Ndër të tjera ishte dhe antar i redaksisë së revistës shkodrane «*Posta e Shcypniës*» (1916-1918), në të cilën ai vetë botoi shum artikuj të randësishëm. Ndërkaq del dhe libri shkru me nji stil tërheqës «*Die Volks poesie der Albaner*» (Sarajevo 1917 - Zur Kunde d. Balkanhalbinsel II 6), vepër qe vinte në dukje prirjen e tij në lamën e folklorit dhe etnologjisë. Ndikim të posaçëm ushtroi Lambertz-i mbi «*Komisinë Letrare shqype*» të Shkodrës, qe mirrej me kodifikimin e gjuhës së shkrimit; në këtë «*Komisi*» ai ishte i vetmi përfaqësues i huej (krh. Lajmet e Komisis Letrare Shqipe në Shkodër, vëll. I 1/2, Vjenë 1913).

Mas mbarimit të luftës, sa kthen në atdhë i vebet punës për të përgatitë nji përmbledhje të pasun tekstesh folkloristike. Në nji kohë pothuejse të shkurtë përgatitë për botim veprën «*Albanische Märchen (und andere Texte zur albanischen Volkskunde)*» Wien 1922, Schriften d. Balkankommission d. Wiener Akademie d. Wissenschaften Linguist. Abt. 12), punim ky qe dhe sot e kësaj dite për pasunë burimesh e përfundimesh ruen vlerën e vet djalektologjike dhe folkloristike. Studimi si hymje i këtij libri mbi besimet poullore shqiptare dhe vërejtjet rreth tregimeve popullore synojshin të qitshin në dritë sende me përmbajtje të re shkencore, gja qe tërhoq vemendjen dhe njoftjen e etnologëve. Për të bâ të njoftun nëpërmjet përkthimesh përrallat balkanike, nepte në shtyp «*Märchen von Goldenen Horn*» përralla greke nga mesjeta (Vjenë 1922).

Njëzet vjetët qe erdhen mbas kësaj veprimtarie i pruen Lambertz-it pakënaqsi e vuejtje. Pasojat e ngjarjevet të politikës së mbrendëshme

para vjetës 1934 e larguen nga shërbimi arësimumer. Por nuk u ndërpré veprimtaria e tij. Studjonte thelogjî evangjeliste tue gjetë kështu në dijetarin vjenez të testamentit të ri R. A. Hoffmann mbështetje, i cili çmonte kompetencën e tij si filolog e theolog. Vështirsitë e kohës asgjâsojshin shpresat e synueme. Len Vjenën e shkon si vullnetar në München për të vijue veprimtarinë në «*Thesaurus*». Kthen përsëri ke ai prirja për çashtjet e greqishtes së re dhe shkruen «*Der historische Charakter der kretischen Dramen Στάθης dhe τύπαις*» (ByzZ 41, 1941, 319-339). Me 1943 shkoi për të mbajtë një konferencë në Leipzig. Qyteti i përgjigjte kërkesave të tija kaq sa pak kohë më vonë shkonte dhe u vendoste atje. Këtu iu vente përsëri studimeve albanologjike; më së pari botonte dy kontribute «*Die Mundarten der albanischen Sprache und ihre Forschung*» (LpzVschrSOEur 7, 1943, 123-160) dhe «*Das Werden der albanischen Literatur*» (po aty 160-174).

Mbas ramjes së rexitimit nacionalsocialist tashmâ 64 vjetësh mund të shpresonte për një fat më të mbarë. Më së pari si funksionar arësimi mbërrinë të gjëjnë meritat e tija shkencore një njoftje të jashtme, edhe pse vonë, në emnimin e tij si profesor honorar i Universitetit të Leipzig-ut. Kah fundi i vjetës 1946 emnohej profesor i rregulltë për gjuhësinë krahasuese dhe në të njëjtën kohë zgjidhej dekan i fakultetit pedagogjik atëherë themelue. Detyrat e ndryshme, që ai në një kohë kur çdo gjâ duhej nisë përsëri, i muer përsipër dhe i përballoi me energjî e entuzjazëm. Si drejtor i Institutit Indogjermanistik udhëheqi çdo veprim deri në fund të vjetit 1957, kur delte në pushim për vjetërsî. Ndiante si detyrë kryesore në zhvillimin e landës së mësimit që t'i epej randësi posaçë filologjisë klasike. Por pjesën më të mirë të kohës dhe të energjisë ia kushtoi vijimit të studimeve albanologjike. Nga kjo përpjekje delën në dritë kontributet speciale: «*Zwei Albanica*» (IdgForschgn 60, 1925, 302-310); «*Zur albanischen Umgangssprache*» (Lingua Posn 7, 1959, 85-144); nësa nga lamija e letërsisë gojore e reflekse studimet: «*Die Volksepik der Albaner*» (më parë në VZUL 4, 1954/55, 243-289, mandej vëllim në vehtë në Halle 1958; krh. dhe «*Disa të dhëna gjeografike në lidhje me ciklin e Mujit e të Halilit*» BulShkShoq 9/2, 1955, 63-70) ku ai gjurmonte teknikën epike të një cikli prej këngëve kreshnike e i botonte dhe në përkthim. Edhe në studimin mbi «*Giulio Variboba*» (ZvglSprf 74, 1956, 45-122, 185-224) qitë në dritë disa të dhana të çmueshme mbi veprën e shkrimtarit të vjetër arbresh tue marrë sidomos në shqyrtim fjalorin që Lambertz-i e vleftsonte në pikpamjen e historisë së gjuhës. Në kohnat e fundit u muer dhe me dramën shqipe (krh. SOF 19, 1960, 316-325). Në këtë revistë ai vente në dijenî lexuesët mbi gjendjen shkencore albanologjike, në rend të parë në lamijet e hulumtimeve lingvistike, letrare, etnografike e historike sidomos të Shqipnisë së sotme.

Për qellime praktike të mësimit të shqipes duelen veprat «*Albanische Lesebuch*» (2 vëll., gramatikë dhe tekste të përkthieme, Leipzig 1948) dhe «*Lehrgang des Albanischen*» (3 vëll., fjaluer, Krestomathî e gramatike, Merlin 1954/55; Halle 1959).

Lambertz-i, si albanolog i shquem që ishte, e muer si detyrë që nëpërmjet të përkthimeve t'ia bante të ditun botës letërsinë shqipe.

Kështu duelen përmbledhja e përrallave «*Die geflügelte Schwester und die Duklen der Erde*» (Eisenach, 1952), vëllimi i tregimeve «*Albanien erzählt*» (1956 - Literatur d. Volksdemokratien 7) dhe botimi i komentuem, dyshtyllësh, i dramës së Kolë Jakovës «*Toka Jonë*» (Halle 1961). Puna më e përkryeme e kësaj llojë veprimtarije është patjetër përkthimi i «*Lahutës së Malcís*» e Gjergj Fishtës (1971-1940). Ai dijtë me mjetet e gjuhës gjermane e me zotsí vertè artistike ta paraqesë këtë vepër pa cenue koloritin dhe mënyrën e të menduemit shqip. Tue qenë se ai që i lidhun me një miqësi të përzemërt me Poetin për një kohë të gjatë, as mbas vdekjes së Fishtës nuk ndikoi gjykimi përçmues politik mbi mbushmendjen e Lambertz-it se Gjergj Fishta kishte dhanë letërsisë botnore një vepër të pavdekëshme. Nësa hymja që do t'i printe përkthimit mujt të botohet në Leipzig («*Gjergj Fishta und das albanische Heldenepos Lahuta e Malcís*», 1948), përkthimi i veprës përkundra që shtrëngue të kërkonte asil në München (1953 - Südosteuropäische Arbeiten 51). Në rasën e 20 vjetorit të vdekjes së poetit botonte Lambertz-i në numrin përkujtimuer të *Shëzavet* (5, 1961, 385-391) essey-in kushtue mikut të vet «*Die homerische Frage und das albanische Grossepos*». Vepra e Fishtës, që kishte dalë mbas vjetësh përpunimi e zgjanimi nga landa dhe teknika e kangëve të shkurtat trimnive të viseve shqiptare të veriut, paraqet mbas Lambertz-it një paralelë moderne të zhvillimit e daljes në dritë të veprës homerjane. Ngjan si të ishte një fuqi e τύχη kur njeriu shef se në këtë punë të tij të fundit, që ai e pau të botueme, përpiqen bashkë skajet e dy lamíjeve shkencore, ku ai shkrini të tanë jetën: bota klasike dhe albanologjia.

Me mënyrën e njerzishëme natyrën e tij të pagjët dhe entuzjazmin, Maximilian Lambertz-i bënte për vehte të gjithë ata që patën rasën ta njëfshin përsónalisht. Ndoshta pikrisht për arësye të pakënaq-sive e deluzjoneve që kishte pësue në jetë, që përherë gati të përpiquej për tjerë. U mundue për t'u bā mirë e për t'i zemrue në punë të gjithë ata, ke të cilët vuni orë shquetsí e kujdes. Kishte kuptim për vështir-sitë e dëshiret e tjerëve dhe që gati t'iu gjindej me këshille e nderna, tue u kujtue vetë se ku ishte nevoja e ndihmës dhe e përkrahjes. Për ngrofsinë njerzore e zemërbardhësinë që e dallojshin, Maximilian Lambertz-i do të mbesë në kujtimin e gjithë atyne që patën punë me të dhe e njoften.

Dudweiler - Saar

(Perk. M. Camaj)

ALBANESI D'ITALIA!

ONORATE NEL 150° ANNIVERSARIO DELLA SUA NASCITA (1814-1964) IL GRANDE INTERPRETE DELLA VOSTRA SINGOLARE SPIRITUALITA', IL POETA GIROLAMO DE RADA DI MACCHIA ALBANESE!

ALBANOLOGJIJA PO PËRPARON

nga H. V.

Përgjithësisht na Shqiptarët kemi një natyrë të prirun kah pesimizmi. Shkaklehtësimet (*les circonstances atténuantes*) për këtë të mbetë kombtare nuk mungojnë. Një fat i padrejtë e kushte historike rrenuese bënë me deshtue kurdoherë çdo ndërmarrje të dobishme, i a këputen vrullin çdo përpjekjeje vullndet-mirë. Kombi u plandos rrokoll, keq e tukeq, nëpër errsi të kohës shi ndër ata qindvjeta gjatë të cilvet Europa ngjitej me mundime të vishtira por të paprëme kah majet e qytetnis. Kur qytetnija e Europës hyni në krizë, atëherë na u zgjuem nga gjumi i randë i robnis e çilme sýt. Shka me pá? Lufta të përgjakëshme, tmër e mjerim e zezona të panjehuna.

Si mos me u bá pesimista? Por fatlumsisht, nga kataklizmat e fundme botnore, dueme me një dishír të pashueshëm liriye, me një idé kombtare të ngulun në mend e në zëmër, me një gjuhë të cilën mësuem t'a dashunojmë si hirin má të çmueshëm qi na u dhurue prej Perendis. Mrekullí e forcavet mungulluese t'ethnicitetit t'onë!

Në kohën má pak të përshtatun, për shkak rrethanash të njoftuna, ndërmjet dy luftavet botnore dhe në mbasluftën má dobsuese për komb se vetë luftat, shpirti shqiptar i përkulun nga një varg krajatash mbytëse, u ngreh si teh i mirë shpate qi papritmas vringllon e shkëlqen në diell. E në motet má të mjera pësue prej kombit, Shqiptarët i u përveshen punës, ndoshta pështjellueshëm, pa një plan organik, pa lidhje e harmonizim në mes të qendrave të ndryshme të veprimtaris në lamë kombtare, por punuen e prap punojnë. Dishmí e rrallë gjallnije në një komb të cilit kurr fati nuk i qeshi!

E prá cilsít njerzore nuk i mungojnë për të pasë një fat má të qeshun.

Pesimizmi gjinikon epshin a të mbetën tjetër qi kemi na Shqiptarët: epshin e kritikës, kuptohet të kritikës dermuese. Para çdo vepre, shumica prej nesh shtrembënojnë buzët. S'kemi besim në punën e njani tjetrit. Gati me çmue, shpesh pa kurrfarë arsyeje, cilsít e të huejit, na perbuzim ato të Shqiptarit. Nuk na mbushë sýnin asnji provë zotsije dhënë nga një bashkatdhetar. Ka ndodhë qi kemi njoftë vlerën e një Shqiptarit kur të huejët na e kanë vû në dukje e në spikamë. Këto fjalë disi të tharta na i nxori një pilë botimesh të rëdueme mbi tryezë të Redaksís, botime albanologjike auktorësh gjakut shqiptar. Në kohnat e fundit nga disá prej këtyne vepravet kemi ndëgjue aty-këtu si nëpër dhâmbë shënime e vërejtje e gjikime, do me vend e do pa vend. Kritika, d.m.th. shqyrtimi ndër imtime të një punimi dhe shoshitja e paanëshme e tí, tue qitë në shesh merita e të mbeta, áshet e nevojshme. Pa të një lëvizje kulturore nuk merr udhë të drejtë. Por kritika duhet të jetë ndërtuese. Në lámën e Albanologjis nuk durohen shprallimet e kota qi rrëzojnë vlera e merita. Tue

rrezue, pa arsyea bindëse, veprën e një të hueji që rreh probleme t'ona, veprojmë si autolezjonista dhe po përcjmuem, tue u lëshue n'at hov mohues e asgjësues që na kapë herherë në Shqiptarët, mundin shkencuer a letrar të një Shqiptari, kryejmë një krim kundra atdheut. Dihet që pak ase aspak shpërblim gjën puna kulturore në botën e vogël shqiptare. Prej botimeve askush nuk ka nxjerrë as sa lypet me u bërë ball shpenzimevet për kafe e për duhan! E, për me vazhdu në punë kulturore e letrare, në rreth shqiptar, duhet me të vertetë zëll e durim dhe një frymë e zjarrtë ideale. Ata që merren me zëjen e shkrimtarit, sidomos në mërgim, ja duhen njëhë të cokatun ndër trua ja shëjten për vetmohimin e therorit e tyne në një rreth që mën të shumtën as s'i kupton as nuk i çmon.

Por të vijnë ke botimet, që shkaktuen këtë parathënjë shfryese. Këtu na nuk e kemi qitë cekën të japim një gjikim mbi to; duem vetëm t'u a paraqesim lexuesave t'onë e sidomos atyne që ndjekin (e këta shkojnë fatlumsisht tue u shtue për ditë e mën tepër) zhvillimet e kulturës shqiptare.

Po fillojmë nga dy botime me shumë randësi që na erdhen prej Jugosllavije.

E para, fryt i një përgatitjeje së cenëshme, prej një shkencatari, Dr. Mark Krasniqit, që nderon emnin shqiptar, është një studim i dendun përmbledhë në 344 faqe trajtë madhore dhe e pasunueme me ilustrime e skica, titullue « *Savremeno društveno geografske promene na Kosovu i Metohiji* » (Ndryshimet bashkëkohore shqopnore-gjeografike në Kosovë e Metohi). Një radhë e gjatë burimesh bibliografike kunorzon dënjesisht këtë vepër themelore për njoftimet e përpikta që përmban mbi krahinat e Kosovës e të Metohisë përsá u përket sidomos sektoreve ekonomik e shoqruer. Libri në fund ka një shkurtim të landës në gjuhë shqipe edhe në frengishte. Dr. Mark Krasniqi, titullar i një katedre në Fakultetin juridik të Prishtinës, degë e Universitetit të Beogradit, ka fitue një emën si specialist në lámën e gjeografisë ekonomike. Shkruen shpesh në të përkohëshme shqipe që botohen në Jugosllavi dhe ka një stil të qartë e të gjallë plot undyrë ditunije e plot matuní gjikimesh.

Edhe tjetri, Anton Çeta, është kosovar e docent në Fakultet filologjik të degës s'Universitetit të Beogradit në Prishtinë. Njifet si auctor i kandëshëm sidomos në letrësin fmijnore. Merret mën tepër me folklorë.

Libri i fundit i tij, që kemi këtu përpara në tryezë, ka për titull: *Tregime popullore - I - Drenicë*. Æsht një përmbledhje prej 334 faqesh trajtë madhore prallash (*fiabe*), prrallëzash (*favole*), kallzimesh, anekdotash, pleqnish, enigmash, dromcash ethnografike, fjalësh s'urta, kash'e lasha etj. etj. Auktori e mblodhi këtë landë të çmueshme gjatë pesë udhetimes së báme në Drenicë, trevë që ndán Fushën e Kosovës prej Metohisë « edhe përbáhet nga dy pjesë: *Drenica* e cila përfshín pjesën mën të madhe (62 katunde) dhe *Drenica* e Pashës, që zën pjesën juglindore (18 katunde).

Mbas një parathënjjeje vërtë mjeshtrore, Çeta parashtron tekstet e gjalla të marruna nga goja e popullit tue i shënue me besnikún mën

të madhe në shkrim, d.m.th. tue caktue me shêje grafike të përpikta fonemat, ashtu si i shqiptojnë treguesat.

Përmbajtja është mjaft tërhhjekëse, jo vetëm në pikpamje gjuhsore, ethnografike etj. etj. por edhe si lexim në vetvete.

Besoj qi mâ mirë se kurgjâ ndo'i shembull ep idén e veprës:

« Shkoi njonu tu motra e vet e martúne e nëjt rrum dy múj pa lújt hiç. E kish gjetë mirë aty: me punú s' punojke e miku i bájke muhabet boll. Mâ s'mrami miqt nisen me u mërzt, po s'kishin qysh me i thán me u çue. Edhe motrës nuk i vike mir qi po rrin vllau aq shum.

Nji dit natje i tha vllau motrës:

— Qitëm új, motër, t'e laj ftyrën.

— Uh, vllá! — i tha e motra. — Ç'far ftyre po do me lá?

Ti me pas ftyr, shkon tu shpija e jote.

Shkoi njonu m'u rru tu berberi. Berberi e kish pás briskun jo t'mreht. Ja nisi m'e rru. Tuj e rru, p'e vet:

— Sa vllazën jeni?

Atí i dhimke fort ftyra prej briskut t'paprét e, ashtu n'gazep si ishte, i tha:

— Tre vllazën jemi kón me mue, n'pshtofsha prej ksaj rroje.

Dúl njonu natën prej sobës e u rrxue prej shkallve pósht n'ahër. Kur u rrxue, tha:

— Masi u rrxova, hajt se po u qes són edhe kualve.

— Hóxh, a do púl a pite?

— Valla mos m'i dáj të dyja!

— A t'a kóna rakin?

— Stak furullah!

— Pa pare ô qillú.

— Eh, ishalla s'ô gjynah! »

Lektori i shqipes në Fakultetin e Tregtis s'Universitetit të Barit, P. Giuseppe Ferrari, në këto kohnat e fundit u ka dhurue studimeve albanologjike dy botime: nji syzim mbi Jul Varibobën dhe nji përmbledhje kangësh arbreshe të gjashtëqindit të Michele Bellusci-t nga Frasnita. Mbi të parin kemi folun në këto faqe, mbi tjetrin në rubrikën përkatëse të këtij numri ep gjikimin bashkpuntori i ynë qi mirret me kritikë letrare. Né s'na mbetet veç me u përgëzue me të përnder-tin auktor, i cili me kujdes po vjen tue mbledhun e tue botue dorë-shkrime veprash shkrue arbërisht ase dokumenta qi i përkasin historís s'Arbreshvet t'Italis. Vepra « *Canti albanesi* » e Michele Bellusci-t, tue lánë hë për hë m'ánesh për t'u shoshitë me vëmendje problemet e reja qi parashton, na kënaqë me zbulim bukurinash së rralla të pasunís shprehëse popullore qi përmbledh. Në nji veshë typografike kejët të zgjedhun, Papas Ferrari ka riprodhue fotostatikisht dorë-shkrimin origjinal, shqip tekstin e italisht përkëthimin.

Qe ndo'i kângë e përmbledhjes:

*« Fjturoid një ndallanishë
Përtej përnuathit,
Por për mbi kumbullën.
Ljuan te hjë kumbullës
Vasha me një bir zoti:
Sít që trimít i shkeljqejin
Dritsojin qiellin,
Gazit që ljeshonej vasha
Ljulzoi kumbulla.*

*Ljumja ti ljumja Viðll,
Çë ké mjaljtëzën tët ém!
Si ë moti më të mbân
Nd'ë dimër ndër të lînda;
Verën që të jep e pí
Muskarelje e marvezi.
Kam u bushtrën t'ime njerë
Çë me ljë ndër ruçuljit,
E pá buk t'urmez;
Nd'erth trimi e ljipi nuse:
« I lja pak coh e jëma
Sa të vë martuarith ».*

Nji tjetër punim për t'u shënue áshit ai i Lektorit të shqipës n'Universitet të Palermos, *Papas Matteo Sciambra*, i cili qet në dritë nji vepër të Francesco Crispi Glaviano-s, nip i Crispi të madh, me titull « *Mbi Malin e Truntafilevet* » (Sul Monte delle Rose). E përkohëshmjia e jonë do të flasi má gjatë mbi két poemth qi pasunon letrësin shqipe me nji zá deri tash të panjoftun poetik, nji zá qi vajton mbi fatkeqësit vetjake, por edhe tringullon me dallí urimtare për lirín e Arbënis, atdheun e zânafiles, nën zgjedhë të Turkís.

*« Ai diell t'Arbënis,
thoin moçmet, gavnar
nka menat lefterosej
prapa shterit të Gjergjit,
t'i përmundmit Kastriot,
kuji i huaj gjith dritën
ç'i lamparisën rrën,
kuji i huaj gjith zjarmin
çë flakonej atë zëmmër
për të dalzon gjith Arbrin,
gjith Arbrin e gjith horat
çë te besa ftetme mbahshin.
Mbré ti Diell leju leju
na të presnjem gëzuar
vrit e gris edhe një hér
hënë aqë të lëen!*

*Pran vurnu brënta qerrit,
brënta qerrit krisonemi;
këtje te Hora bjerra këtje
tek e bukura Moré! »*

Po e japim përkëthimin në shqipen t'onë, pse gjuha e Crispi Flaviano-s është pak më e vishtirë se ajo e popullit arbëresh të Kalabris qi shijuem në kangët e mbledhuna prej Bellusci-t.

« *Ai Diell i Arbënis, thojshin të moçmit, — krenar çdo mëngjes agonte mbas pallatit të Gjergjit — të pamujshmit (qi s'e muen askush) Kastrjot, — të cilit i epte (kuptohet Dielli) fuqin me shtj mbrapa — Turkun, të cilit (Kastrjotit) i epte (i falte, i dhuronte) dritën qi i shkelqente në mende (shqise), — të cilit i epte gjith zjarrmin qi i flakonte në zëmër për të mprue Arbrin, — gjith Arbrin e gjith horat (qytetet) qi mbajnë besën e vertetë. — Bre ti Diell leju leju, — na të presim gëzueshëm, — vraje e shqyeje edhe një herë, — hânën (gjymsëhânën) aqë të falisun! — Mandej na merr mbrenda koçis (qerrit: të vjetrit e parafytyrojshin diellin si një qerr vezulluer qi kalonte përterthuer qiellvet), — mbrenda koçis të prarueme — e na ço atjè te Hora (vendi), — tek e bukura Moré! »*

Se sá shum probleme gjuhsore e letrare përmban poemthi, qi i vleri Papas Sciambra na paraqet me një sasi të thukun shënimesh kritike, besoj se kuptohet edhe vetëm prej kësaj cope së shkurtë.

Një tjetër auctor, edhe ky meshtar i ritit byzantin, qi me dashuni të ndezun orvatet të shpëtojë pasunin gojdhânore arbreshe, është *Papas Vincenzo Selvaggi*, qi lexuesat e së përkohëshmes s'onë njofin kahmot. Këso here na ep të dytin vëllim të folklorit arbëresh (*Parambote parastoqe edhe me gjë*). Në vistra fjalësh, shpesh hera pa kuptim, gjuha tregon të gjith afshin muzikuer të vet. Këto « ajrum-çiqirum »-e n'anën e Gegnis i pat mbledhë orziu Emzot Prendushi. Në vepërz të Selvaggi-t shofim të rendueme ato qi përdorën në katundet arbreshe të Kalabris.

Qe, disá sosh:

*« Ndré, Ndré, kokondré,
Mirr nusen e qelle mbë hjé;
Mos e qell aprapa voshkut
Se t'e rrëmben guardaboshku.
Mos e qell aprapa sqinit
Se t'e rrëmben kukubini.*

*Kiklliki, gjeli i zí,
Vate mëma ndë mulli
(E më suall një kulaç me hi!)
Muer një kravelez húa,
Nëng e m'dha një çikez mua.*

*Hënza, hënz'e ré,
Kam shum qi ngi t'pé*

*E nani çì të pé
M'u mbjua zëmra me haré.
Karnevalli ngangallutë
Do një shpórt me përsutë
E rrogjikzen me verë
Karnevalli krye-prerë.*

*Amuri parë-zëmërndarë;
Amuri ditë-zëmërngritë;
Amuri tretë-zemërshkretë.*

E... last, not least i a kumtojmë lexuesavet daljen nga shtypi të një tube vjerrshash të *Martin Camajt*, përfshí në Nr. 4 të kolanës «*Hyjt e Shêjzave*».

Tashmá të gjithë e njohin ket poet të rí plot frymzime të njoma e të thella si një shprehës besnik i kohës, me shpirt pëzull në mallëngjime të paçansueme qi hapin flatrat për me u flakrue në dritë të qiellit por rrëzohen të vráme nga atmosfera e një kohe qi nuk lëjon lulzimin e asnji andrre së lume. Përvoja e idhun e breznís, qi u rrit në trazime e në rreziqe të një epoke së shqetë, vrumulisë ndër vargje të përmbledhjes qi mban titullin «*Legjenda*». Në përtrimje të shortís së prrallave qi i a lmuen fantazín sa ishte fëmi, në valë të joneve popullore ndëgjue dikúr në trevë të vet don t'a përkundi shpirtin poeti qi kërkon ngushullim në limanet e avullueshme të kalesës, endë vezulluese ndër kujtime, por realiteti mbytës i ditve të sotshëme i a then rytmin kangës e cila sosë në shamtina të dënesëshme, me tinguj shpesh idhnaKë. Idyllet mbarojnë në tragjedi. Gjaku, mëniya, mbrapshtija njerzore turbullojnë rrjedhjen e kulluet të ndiesive poetike. Legjendat má të bukura shndrohen në váj ashtu si andrrat e shumë të rijvet qi lindën e u rritën në këto kohna të stuhíshme, të cilat nuk i lanë me shijue as nxehtësín e votrës shtëpijake as dashamirsín e rrethit shoqnuer të vendlindjes. Poeti nuk paditë kurrkend, s'i a vend fajin kurrkúj: ankohet me fatin qi dikur me ato legjenda lëmonte endjet e një jete në mos të lume s'paku të qetë. Sot legjendat ngjallin në kujtim të brezníve të kohës një ndiesí shporuese dënimi padrejtësisht të pësuem, një vërtetim kushtesh gjallese plandosë mbi ta pa shpresë shpëtimi.

Bukurija e këtyne vargjeve qindron në një déll të msheftë vaji qi e krypë rrjedhen melodike të vargut, të një vargut pré e mbatë mbas artit má t'ímtë poetik modern.

Tue përfundue nuk mund të rrijmë pa shprehë kënaqjen t'onë tue pá két grafullim veprash qi përfshín në një hark të lum viset má të ndryshme ku flitet shqipja prej Drenice e në Kalabrí. Për né kjo dishmon se trunksi i fisit arbnuer (shqiptar e arbresh) ushqehet në rrâjë të gjalla qi asnji stuhí historike nuk mujtí as nuk mundet me u a thá fuqín mungulluese.

Shqiptarë!

Ndihmoni « Shêjzat » me përkujtue dënjesisht Jeronim De Radën.

Hulumtime gjuhësore

nga Karl Gurakuqi

(vijon nga nr. 3-4, 1963)

Kartëmonedhë, pareletër apo parekartë?..

Në numrin 11-12 të Vjetit VII të kësaj reviste, nën titullin «*Vlerat e përjetëshme*», Hilushi (1) na bân një pyetje, madjë, me fisnikin që e dallon, na lypë një këshill. «Lum Karli, — thotë — bje njeriu ngusht me këtë shqipen e bekueme: në një anë dishrojmë të jemi sá má të qartë, n'anë tjetër duem të ndjekim — me masë kuptohet — një farë kriteri purist, përndryshej gjuhën t'onë po e merr dita e zezë! Shkurt a të thomi *kartë-monedhë, pare-letër* apo *pare e letërt*? Na këshilló, bre burrë!».

Mos të qahemi fort, Hilush, pse, të rrijmë shtrembët e të flasim drejtë, disá hapa përparimi i kemi bá, së paku përsá i përket orthografisë, e cila, pak a shumë, áshp thuejse e unjisueme; pastaj, në pikë-pamje t'alfabetit, edhë ky áshp tashmá përfundimtar.

Profesor Carlo Tagliavini i Universitetit të Padovës tash shumë vjetë mban rubrikën «*Linguistica*» në revistën «*Oggi*». Këtu jep këshilla, parashtron udhëzime, shtjellon çáshtje gjuhësije se qysh lipset përdorë akcila fjalë, qysh duhet të shkruhet akcila trajtë foljore, etj. Këtë rubrikë u a kushton, natyrisht, Itallanvet që kanë një historí gjuhësije që qinda vjetësh, me një kulturë të ndritun, me një letërsí shumë të pasun. Shka të thomi për né që kemi një jetë shtetnore posá pesë-dhetëvjeçare, edhë këtë me gjalma nëpër kámbë? Shka të thomi për gjuhën t'onë, që në krahasim me italishten, áshp endë ndër shpërgáj?

Mund t'ankohemi, edhë me të drejtë, po të flasim për pastërtín e gjuhës. Nuk po i mbushet mendja dikúj se përdorimi i fjalvet të hueja, kúr s'áshp nevoja, sjell bastardhimin, zvetnimin e gjuhës. Ké të drejtë, i dashtuni Hilush, kúr thue se duhet të ndjekim një farë *kriteri purist* (unë kishem me thánë një farë *parimi pastërtues*). Rasësisht në këto ditë na rá në dorë një numër i fletores së Bostonit «*Dielli*», piknisht ai i ditës 14 nánduer 1962. Na ká bá shumë përshtypje dhe kemi pyetë veten se për kë shkruhet ajo fletore: për Shqiptarë apo për të huej?

(1) Po na pyetë një Arbresh i laureuem se qysh i përgjigjet n'italishten emni i përveçëm shqip *Hilush*. Áshp zburimi i fjalës *Hilë*, dhe kjo prap áshp zvoglimi i emnit *Mëhill*. I përgjigjet prá italishtes *Michelino, Lino*.

N'at numër kemi radhitë, ashtu shkel-e-shko, mâ shum se njizet fjalë të hueja pá fé nevojë. Pse të përdoret fjala vjen *aniversár* tue pasë fjalën shqipe, tashmâ të përgjithësueme *përvjetuer* në daç edhe *përvjetore-ja*? Për ç'arsye të përdoren fjalët e hueja *realizim*, *realizoj*, *publikim* e *publikoj*, *spiritual*, *kolosal*, *aprovim* e *aprovoj*, *person*, *shituatë*, *kontribut*, *prizoner*, e të tjera qi na ranë në sý në ket numër të fletores së Shqiptarvet t'Amërikës? A i kemi shqip këto fjalë, e, kursë i kemi, pse të rrahim dyert e botës? A nuk ásht mâ mirë e mâ bukur të thomi: *sendërtim* e *sendërtue* (neologjizëm i bâmë nga Mati Logoreci, i pranuem gjithandej nga shkrimtarët, e sot bân pjesë të visarit gjuhësuer)? *botim* e *botoj*, *shpirtnuer*; për fjalën *kolosal* mund të përdorim i *stërmadh* (sajim i Koliqit) apo edhe i *madhnueshëm*; për *aprovim* e *aprovoj* mund të zgjedhim fjalët *miratim*, *pranim*, *pëlqim*, *miratoj*, *pranoj* dhe *pëlqej*; pse *person* tue pasë *vete* asë *njeri* simbas nevojës? Nuk shifet e udhës të përdoret *shituatë* kursë mund të përdoret *gjendje* apo *rrethanë*; për *kontribut* kemi fjalën shqipe shum të bukur *ndihmesë*; pastaj fjala *prizoner* ásht shum e shemtueme, nuk shifet nevoja e saj pse mbarë populli e ká në gojë fjalën *rob*, e cila, ndonsë slave, ká marrë shtetsín shqiptare prej shum kohe.

Në rubrikën «*Hulumtime gjuhësore*» kemi bisedue sá herë për pastërtín e gjuhës; do të flasim përsëri kúr të vijojmë bisedimin qi patëm fillue për «*Fjalorin*» e Tiranës të vjetit 1954.

Thalbi i bisedimit të sotëm ásht pyetja e Hilushit «si t'a thomi: *kartë-monedhë*, *pare letër* apo *pare e letërt*? T'i analizojmë këto trí proponime nji nga nji. Fjala *kartë-monedhë* përdoret mâ së forti në shkrimet e jurorvet dhe, siç shifet, ásht e përbáme nga dy emna: *kartë* e *monedhë*. Emni i dytë *monedhë* ká hý tash së voni në shqipen t'onë në mënyrë të bastardhueme me *-dhë*. Në daçim t'a marrim ketë fjalë të huej, pse na mungon e jona, atëherë të shkojmë te burimi. N'italishten, prej së cilës rrjedh, tingllon *moneta* me nji *-t* të thjeshtë; po t'a çojmë punën mâ gjatë, do të shofim se fjala italjane *moneta* vjen nga latinishtja *nummus* (italishte e vjetër *nummo*), qi ishte nji *pare romake* argjenti me vleftën e njizet qindtarve. Latinët e quejshin *paren* prej karte *charta nummaria*, italisht *carta monetata*. Vetë fjala *nummus* lidhet gjuhësisht me aramaishten *mammona* qi ishte idhulli i pasunís; përfytyrisht shenonte pasunín vetë, por me kuptim përbuzës: *nuk mund t'i shërbejmë njikohësisht Perendis dhe mamonës*, lexohet n'Ungjill. Kërkund nuk na del gërma *-d-* qi mund të na përligjte të përdorim *-d-* e për mâ tepër *-dh-*; prá shqip do të kishim *monetë* e jo *monedhë*. Asht nji ves i keq të shtrembnohen fjalët qi i marrim nga gjuhët e hueja; në ndonji fletore shqipe të kohës së kalueme kemi pasë pá shtrembnimin e fjalës *moda* në *modha*: *modha e Parisit*; në Rrugën 28 Nánduer në Tiranë ká qënë shkruë deri vonë në xham të nji tregtorje fjala *modhistër* për *modista*.

Tue përjashtue emërtimin *kartëmonedhë* asë *kartëmonetë*, mbasi ajo *-dhë* në fund nuk kapërdihet, nuk gëlltitet, dhe mbasi fjala *monetë* nuk e ká marrë aspak shtetsín shqiptare, na mbeten dy proponimet e tjera të Hilushit. A t'a quejmë *pare-letër*? Nuk ásht keq, pse

sajimi (*formazione*) është bā simbas natyrës së gjuhës shqipe, sikurse do t'a shofim mǎ përtej, kah fundi i këtij studimi.

Emni *pare* dihet se është fjalë turke, por tue qënë se nuk mund t'a zǎvendsojmë lehtësisht me një fjalë thjesht shqipe, nuk kemi shka t'i bǎjmë, nuk mund t'a dëbojmë. Për mǎ tepër, kjo është një fjalë ballkanase, sikurse na e vërteton përdorimi i saj në bullgarishten, në serbishten, në rumanishten edhe në greqishten e ré, d.m.th. n'ato gjuhë t'atye popujve qi për një kohë të gjatë u gjetën nën sundimin e Turakis.

Edhë fjala *letër* është e huej, por është përdorë dhe përdoret rëndom në shqipen me kuptim të dyfishtë: 1) shkrim qi i dërgojmë njëj tjetri qi ndodhet larg nesh për t'i kumtue ndonji gjāsend. Me ket kuptim e gjëjmë edhë në shkrimet e vjetra, madjē Frangu i Bardhë (1635) i a zgjānon domethānjen, e përdorë për vepër të shkrueme: «*posi preka ndë të zānēt fill të kēsaaaj letēre*» (në Parathānjen e «Fjalorit»). Populli thotë: *me luejtē letrash, letra loje, një letēr për të shkruē*; 2) në kuptim të dytē shenon kartēn qi shërben për të shkruē mbí tē. Për ket kuptimin e dytē kǎ nisē tash së voni të përdoret fjala *kartē*, edhë kjo e ardhun nga një gjuhë e huej, por e vjetēr në shqipen, sikursē na e tregon fjala *kartuē* e së njajtēs rrājē: i ati i Don Lazēr Shantojēs lidhte me mjeshtri librat në *kartuē*. Atā qi nuk e njofin ketē fjalē shkodrane përdorin italishten *karton* e nuk bǎjnë aspak mirē.

A t'i thomi *pare e letērt* simbas proponimit të tretē të Hilushit? Mbiemni i *letērt* nuk është një sajim i dobēt, është mbrenda caqevet të natyrës së gjuhës s'onē, por është i vështirē në lakim nga shkaku i nyjēs së përparme qi duhet t'a shoqnojē në të gjitha rasat e të dy numrave, në njejs e në shumēs, e në të dyja trajtat, në të pacaktuemen e në të caktuemen: *parevet të letērtā, paresh të letērtā*. Nuk mē duket qi ky neologjizēm të mundet me u pranue aq lehtë nga populli, mbasi një përbāmje e tillē është e rrallē në shqipen; janë të pakta të tilla sajime, edhë këto sidomos në të folmen e jugut, si b.f. *qumēsht i lopērt, gunē e dhirtē*. Në vend të këtyne mbiemnave, mund të përdorim shum mirē e pá kokëçamje gjinoren e pacaktueme e të thomi me popullin: *qumēsht lope, gunē dhije*.

Qysh t'i a bǎjmë prā, mbasi asnjēni prej proponimevet të paraqitura nuk na pëlgen? Kētu mē dhemb, kētu mē djeg! Le të shofim se shka na thonē rregullat e gramatikēs e pastaj, në themel të këtyne, do të çfaqim mendimin t'onē se qysh t'a pagzojmë shqip fjalēn italishte *cartamoneta* apo *banconota*.

Në fjalēt e sajueme prej dy emnash, i pari kryen detyrēn e kryefjalēs (subjektit), shprehē mendimin themeluer, kursē pjesa e dytē përbāse nënkupton një gjinore, e cila mund të jetē çfarēsije asē përkat-sije apo edhë mund të shërbejë si plotēs (*complemento*) lānde, mënyre, por mund të ketē edhë vlefēn e njëj mbiemni. Le t'a spjegojmë ketē rregull me ndonji shembull: në fjalēn e përngjitun (*composta*) *voj-guri* (*vojguri*), pjesa e parē përbāse *voj* është ajo qi na jep kuptimin kryesuer, kursē *guri* është një gjinore e pacaktueme qi na tregon çfarēsīn e vojit: nuk është *voj ullīni*, as *voj līni*, as *voj drandofillesh*, as *voj i trashē*, as *voj peshku*, por *voj* i nxjerrun prej gurit; *bukē-fike* (*bukēfike*): kētu kemi fjalēn *bukē* qi na jep mendimin e parē dhe *fike* qi

do të kundrohët si një emën mbiemnuer (*sostantivo aggettivale*) me vleftë çfarësije: çfare është buka? është bukë fiqsh. Apo me shka është bā buka? Në këtë rasë kemi një plotës lānde: buka është bā me fiq. Kështu thuej edhe për këta emna të përngjitur: *zemër-akull* (ftoftë si akulli, i pā ndiesi); *krye-tul* (krye si tuli, rradake pā trū, e zbrazët); *shpirt-luā* (guximtār, i patrembun si luāni); *mes-unazë* (mesin si unazë, mes-hollë); *kryemot*, *kryeqytet*, *mjekërrskjap*, *mendegozhdë*, *mesditë*, *mesnatë*, *gjuhëbrisk*, etj.

Në këtë farë sajimi, gjuha shqipe largohet, nuk ndjek rregullën p.sh. të gjejrmanishtes (edhë kjo si shqipja, gjuhë indoeuropjane), ku pjesa e dytë përbāse jep kuptimin kryesuer, bān detyrën e kryefjalës, kursë pjesa e parë është gjinorja e sipërshenueme; fjala vjen *Papiergeld* do të përkthehej shqip: kartë-pare; *Vaterland* (babë-vend), etj.

Përfundimi: jemi të mendimit qi të përdorim, në rasë se nuk na pëlqen sajimi *pareletër*, fjalën e përngjitur *parekartë-a*: në Shqipni dikur nuk kā pasë *parekartë*; katundarët nuk e pranojshin *parekartën*. Jemi mbrenda rregullavet të gjuhës: pjesa e parë *pare* na jep idën themelore, pjesa e dytë *kartë* është një gjinore me vleftë çfarësije, apo edhe mund t'a kundrojmë si plotës lānde: me shka është bā parja? Æsht bā me kartë; çfare është parja? Æsht prej karte e jo prej metali.

In Makji, piccola Colonia epirota di Calabria... nacqui nel 29 novembre del 1814. Mia madre di Casa Braille...

...Di essa (Casa De Rada) con poca discontinuità per tre secoli i Parrochi del paese sino a mio padre sino a mio fratello; posso dunque ben dirmi di schiatta Levitica.

...Fino a sette anni, fuori dagli occhi di mio padre, vagai pel paese conducendo contadinelli, orfani di Briganti, in giuochi da Palikari.

...Nell'aprile del 1822 entrai nel Collegio Albanese di S. Adriano, dove mio padre insegnava alla prima liceale.

...Nella camera quasi tutti piū grandicelli "mi potevano" e facevano so-perchiare. Restavamì invilito, anche perchē ultimo nella classe: se io d'italiano non intendeva una parola...

In Agosto, malato ritrovai la casa, dove le febbri mi trattennero tutto l'inverno. A marzo del 1823 rientrai nel collegio. E di nuovo vi stetti insignificante e senza nessun profitto; sicchē in fine dell'anno Monsignor Bellusci, Vescovo Presidente dell'Istituto, consigliò mio padre di addirmi all'agricoltura.

...Ma mio padre aveva chiesto un altro anno di esperimento.

GIROLAMO DE RADA, *Autobiologia*
(Primo Periodo, 1898)

URURI E PORTOCANNONE

NOTIZIE LINGUISTICHE - ESTETICHE - PSICOLOGICHE - ETNICHE

di Teresa De Rosa

Per avere un'idea conveniente dello « **arbresh** » di Ururi e Portocannone ed essere in grado di sentirne meglio la voce attraverso i testi orali raccolti, è necessario tener presente le varie fasi di sviluppo di queste comunità nel superamento dell'antagonismo ambientale e storico con le altre italiane. E, infatti, com'era naturale, dopo l'arrivo degli Albanesi, fu subito evidente che le loro possibilità di vita autonoma e individuale erano condizionate da esigenze precise, alcune poste da circostanze obiettive, altre imposte dalle popolazioni indigene. Fra le prime rientrava la necessità accantonata certo fino a che fu possibile, di avere contatto sia pure sporadico con i paesi italiani, per ottenere da essi ciò che l'economia arbresh non poteva produrre o che non ancora produceva.

Fenomeno che è, per implicito, ampiamente dimostrato dal fatto che nei primi tempi che seguirono la loro venuta, gli Albanesi continuarono semplicemente a praticare la pastorizia e la piccola agricoltura, così come erano usi fare nelle valli di Albania.

Le discordie che le comunità di Ururi ebbero con quelle italiane di Larino, S. Martino in Pensilis e Rotello, ebbero tutte origine da dispute sullo « *ius pascendi* » e di « *arare et serere* » ora questo ora quel lembo di terra, ossia furono tutte conseguenze di tentativi operati da parte albanese di inserirsi con una chiara funzione nell'economia del circondario, tentativi legittimi, stante il consenso di Napoli e l'appoggio del vescovo di Larino, ma che non cessarono per ciò di sollevare l'ostilità delle popolazioni italiane. Né gli Albanesi potevano battere altre vie. Le terre ad essi assegnate, infatti erano costituite da quelle stesse che, già di pertinenza del Convento di S. Maria in Aurole, erano state donate, nel 1075, al vescovo di Larino da Roberto il Guiscardo. Terre poco estese, e per di più a sud in gran parte coperte di fitte boscaglie. Non restavano che quelle poste a nord e nord-ovest, in zone ricche di acque e di pascoli, di cui usufruivano anche le comunità degli altri paesi ricordati. Le circostanze imponevano che su quelle terre e su quei pascoli si stabilisse una situazione di comunione, che desse diritto ai partecipanti di farne libero uso.

Senonché quelle circostanze, che per i Larinesi erano spesso motivo di accesa xenofobia, agli Albanesi facevano apparire quella soluzione la unica possibile. Queste vicende che possiamo ricostruire a stento sulla base di pochi elementi ebbero senza alcun dubbio possibile una tale importanza che costituirono il precedente storico e psicologico di altri ed importanti avvenimenti. Non solo, ma si fondarono su un sostrato mate-

riale sostanzialmente ancor oggi immutato (1). Aggiungiamo ancora che costituiscono il lontanissimo inizio di certi atteggiamenti, sia italiani che arbresh, tuttora diffusi e persistenti. Ma stabiliti i primi contatti e formatasi poi man mano una situazione di pacifica coesistenza, il gruppo albanese, che forse non era più diviso in « casali » andò decisamente incontro ai primi compromessi. Per molti decenni mancano notizie, ma non è difficile immaginare il lento e graduale impoverimento dell'animo albanese, che di pari passo doveva seguire il miglioramento dei rapporti tra l'una parte e l'altra. Tuttavia fino agli inizi del 1700 deve aver conservate intatte le sue tradizioni, i suoi costumi, la sua lingua: del periodo della dominazione spagnola è l'adozione del termine iberico « Carrera » (in albanese: « **Karera** ») in sostituzione di « **udha** » (strada); degli inizi del 1700 è l'abolizione del rito greco, saturo di conseguenze: cade in oblio tutto il frasario inerente alle funzioni tradizionali; si salva « **vunj kurorë** » (impongo corona) che indica il momento in cui in chiesa, lo sposo poneva una corona sul capo della sposa (2); la memoria delle preghiere si perde man mano e con esse il linguaggio fresco e gentile dell'anima albanese che ora è costretta a far uso delle preghiere italiane e latine.

Ma, come sempre accade, i colpi più profondi devono essere stati inferti alla lingua dai grandi sconvolgimenti di idee e di popolo, che hanno messo a viva forza gli « **Arbreshë** » con un mondo in rapido e radicale mutamento, quando fino allora la loro vita si era intrecciata con quella dei paesi italiani soltanto con rapporti di natura economica.

Cominciò la Rivoluzione del 1799; poi le varie sollevazioni del Regno di Napoli fino all'Unità nazionale e al fatto non indifferente della coscrizione obbligatoria, quando iniziò il periodo critico.

* * *

Nei testi orali e specie nelle favole s'incontrano spesso espressioni italiane inserite nel testo « **arbresh** » e, ad ogni passo, parole italiane adattate alle esigenze fonetiche della lingua albanese.

Sono questi dal punto di vista linguistico, gli aspetti più interessanti che presentano i testi « arbresh » all'attenzione dello studioso. Essi possono essere spiegati con due diversi ordini di considerazioni. Logicamente, nei loro contatti reciproci, gli « **Arbreshë** » parlano la loro lingua d'origine; tuttavia, a volte, a tutti e nelle più svariate occasioni, accade di trovar più efficace ricorrere a uno dei dialetti italiani che si parlano nel territorio circostante, dialetti che tutti conoscono sia pure approssimativamente; e questo avviene o perchè quel dialetto ha pronto un modo di

(1) Il territorio del Comune di Ururi è infatti uno dei meno estesi del Circondario di Larino, e si estende torno torno al paese in una stretta striscia. Le zone in cui scorrono i torrenti sono ancora sotto altre amministrazioni. Di una larga fascia di terra, da molti decenni è in questione la pertinenza amministrativa.

(2) Oggi ha un senso più generale: sposare.

dire adatto a stigmatizzare una particolare circostanza, o perchè l'atteggiamento speculativo del momento richiama alla memoria un detto italiano che illumina un particolare dato di fatto, o, infine, perchè si ha l'impressione che il parlare italiano dia al discorso maggiore autorità.

L'adozione delle parole singole si deve spiegare invece in altro modo. Anzitutto, spesso si fa ricorso ad esse senza nessuna necessità, perchè in Albanese ne esiste il perfetto corrispondente. Altre volte avviene perchè il termine albanese è caduto in dimenticanza, ed è questo il caso più generale e significativo. Oggi, infine, si verifica sempre più il caso che non ci sia possibilità, in modo reale o presunto tale, di esprimere un concetto in una maniera efficace.

Di fronte alla presenza nelle favole di « espressioni italiane » ci si potrebbe chiedere se queste non siano indizio d'importazione del racconto stesso. Ma ci si farebbe una domanda destinata a restare senza risposta, non solo perchè quelle favole si presentano con varianti nei diversi paesi, sicchè sarebbe impossibile stabilire donde sono partite (3), (la variazione è cosa che avviene perfino tra Ururi e Portocannone, cui si potrebbe forse chiedere deviazioni analoghe) ma anche perchè soltanto in pochi casi si può assegnare agli « Arbreshë » la paternità di una favola.

Al contrario questa « ha per patria tutte le patrie » (4) e si diffonde rapidamente tra i popoli, presso ciascuno dei quali essa non ristagna ma riprende il volo, dopo aver assunto nuova veste.

Più esattamente la narrazione popolare, favola o fiaba che sia è per sua natura tale che il più delle volte è non essa stessa in sé conclusa e definita che si propaga, ma è il tema centrale, ciò che vien detto il « motivo » conduttore della favola, intorno al quale poi ogni popolo ricama e fantastica secondo come il suo spirito, la sua educazione e l'anelito della sua anima gli dettano.

Questi motivi costituiscono come un sostrato su cui la fantasia innalza le sue costruzioni spontaneamente, senza incontrare limiti nè nella somiglianza, che è preoccupazione del raziocinio, nè nella veste esteriore del racconto, che si snoda liberamente. Tuttavia è innegabile che taluni motivi o temi narrativi sono rimasti propri di taluni popoli. E anche tra le favole da noi raccolte vi sono alcune che crediamo di poter ritenere essenzialmente « **schipetare** »; altre, poi, sembrano aver derivato più che il motivo un semplice spunto, sviluppato in modo affatto originale. Passando invece a considerazioni specifiche, che soltanto in apparenza sono oziose, notiamo prima di tutto come esteriormente il racconto arbresh si sviluppi e si articoli secondo criteri che non differiscono in nulla da quelli cui obbedisce il racconto italiano. Questo vuol certamente significare che si è formata una « forma mentis » comune, che i due caratteri, dopo così lunga convivenza, si sono cementati; ma non mai in modo che la lingua

(3) E' il caso di « Il cece » che si racconta quasi nello stesso modo a Ururi, Portocannone, Larino, Rotello e Montorio nei Frentani. A Ururi sono in italiano le alternative poste da un pezzente; queste a Portocannone sono in albanese, ma alla fine appare una frase italiana.

(4) Daronco: « **Indice delle fiabe toscane** ». - Introduzione.

sia solo un rivestimento che non basta a nascondere la realtà, un totale oblio delle componenti spirituali etniche. Così ragionando, infatti, si negherebbe il legame importante ed evidentissimo che esiste tra pensiero e parola, forse si metterebbe da parte anche il concetto di personalità.

E invece l'« arbresh », sotto questo profilo, si distingue nettamente dagli Italiani, per certe sue caratteristiche.

La verità è che la lunga convivenza ha avuto come effetto, a Ururi più che altrove lo stabilirsi d'un certo equilibrio logico-strutturale tra parlata arbresh e dialetti italiani, grazie anche all'inferiorità numerica albanese, all'esiguità del territorio da essi occupato, all'errore di smembrarsi in più gruppi (5). Dell'esattezza di questo ultimo rilievo si trae conferma da altre considerazioni.

Linguisticamente gli Albanesi molisani appartenevano certamente allo stesso gruppo: per spiegare quindi le diversità fonetiche e di vocabolario esistenti fra Ururi e Portocannone si deve ammettere ch'esse si sono formate col tempo, e proprio a causa del distacco instauratosi tra una colonia e l'altra e della conseguente compensazione con un centro italiano. Un esempio che pare significativo. La preposizione « **da** » della frase « **E' andato dal medico** » è detta diversamente a Ururi e Portocannone, lì « **ka** » (**Vājeti ka mjedhku**), qui « **te** » (**vate te mjedhku**). Non c'è dubbio che questa seconda forma è la sola esatta. Il « **ka** » di Ururi forse non è altro che il « **kat** » di Montorio nei Frentani, distante da Ururi meno di 14 chilometri; lì infatti si dice: « **E' jut kat' u mjedhk** ».

Inoltre il fatto che le favole ururesi trovano larghi riscontri e varianti sia nella stessa Montorio che a Rorello e a Larino, appoggia la tesi, già implicita in quello che s'è detto, che gli interessi economici di Ururi e Portocannone, indirizzatisi diversamente, hanno determinato nella lingua e nel costume delle due colonie sviluppi differenti.

In effetti, la lunga fascia di territorio esistente fra i due paesi, e rap-

(5) Oltre che i centri di Ururi, Portocannone, Campomarino, Chieuti e Montecilfone, gli Albanesi molisani formarono anche gruppi minori come:

S. BENEDETTO, che costituiva un piccolo feudo appartenente per lungo tempo al Monastero di Montecassino. **G. B. Masciotta** (« **Il Molise** » vol. 4, pag. 466 e segg.) non dice che nelle sue terre si fermò qualche Albanese, ma pensare di sì non è azzardato, stante la sua vicinanza a Ururi.

S. NICOLA (o **Illice**), casale di entità mediocre, costituiva pure esso un feudo. Il **Masciotta**, scrivendo che seguì le sorti feudali di Ururi, sembra ammettere che sia stato popolato da Albanesi, ma non precisa il numero degli abitanti. Rimasto deserto intorno al 1660, non venne più ripopolato; anche l'ubicazione è sconosciuta.

FANTASIA, casale ricordato in un solo documento, cioè in un atto di donazione al Convento di S. Benedetto. Si suppone che sia stato ripopolato da Albanesi.

CASALE DI CIVITELLA, situato nel territorio di Larino, tra questa città e Casacalenda, è sorto intorno al 1300. Distrutto dal terremoto del 1456 fu riedificato e abitato pochi anni dopo dagli Albanesi che ne cambiarono il nome in **S. Elena**. Nel 1494 la colonia contava 20 fuochi e sembrava avviata ad un largo sviluppo. Tuttavia nel 1540, per ordine di Pardo Pappacoda, signore di Larino, gli Albanesi furono sfrattati e vi tornarono gli indigeni. (**G. A. Magliano** - « **Considerazioni storiche sulla città di Larino** », Campobasso, 1895, Vol. I, pag. 406).

presentata dal Comune di S. Martino, ha fatto sì che ciascuno di essi intrecciasse rapporti con comunità più prossime e più congeniali economicamente. Ururi ha pertanto avuto contatti in modo particolare con Larino e Montorio, e S. Martino; Portocannone con Campomarino e Termoli.

Che tali conseguenze di sfaldamento dell'antica unità del gruppo siano dovute a motivi di distanza ed economici, è confermato dall'esempio di Chieuti che, sebbene non molto distante sia da Portocannone che da Ururi, tuttavia, essendo compreso in altra provincia e non avendo con le altre colonie che rari contatti, oggi è sì singolarmente bilingue, ma con chiarissima tendenza a parlare unicamente l'italiano. Altra conferma è infine offerta dal rilievo che Portocannone e Campomarino, assai prossimi tra di loro, stretti da contatti continui, hanno una parlata sostanzialmente identica e con caratteristiche inesistenti a Ururi.

Infatti ivi esistono alcuni suoni duri che a Ururi sono da tempo scomparsi: **kputshi** (si spezzava); a Ururi: **putshi**; **kpuc** (scarpa), a Ururi: **puc**. Quivi invece si sono formate altre particolarità, come la presenza delle **j** nel corpo della parola: **vate**, **vajte**.

Proprie di Portocannone sono pure le terminazioni in « **m** » e « **om** » (**fatosem...** = che ha poteri di fata; **zmaguom...** = emaciato); la molteplicità della forma d'alcune parole: « così » tradotto con **kshì**, **akshtù**, **kështù**; la varietà di significati di uno stesso termine: **kalonj**, può significare: scendere, riuscire, ingannare. Notiamo infine come « è andato via » a Portocannone, sia reso con « **vate uc** » e a Ururi con « **vajti us** » in cui « **us** » è forse il risultato dell'incontro di « **uc** » con « **udhs** » (è andato per la strada). Caratteristiche comuni sono la non osservanza della dipendenza dei tempi, i mutamenti dei soggetti, la ripetizione dei pro-

COLLE DI LAURO, sorgeva a nord-ovest di Ururi, in zona detta di Piana di Larino. Il casale la cui cappella è ora visibilmente incorporata nel fabbricato di una casa agricola, fu costruito dagli Albanesi che lo abbandonarono nel 1540.

CORINDOLA, un documento del 1494 (registro delle entrate dei baroni del Regno, riferito dal **Magliano**, op. cit., pag. 226), quindi di poco posteriore all'arrivo degli Albanesi, lo dice abitato da questi. Di Corindola parla pure, per dirlo disabitato, Salvatore Pinto nel 1663 nella sua relazione al Regio Consigliere Di Biase de Bologna. Il Pinto doveva procedere alla lottizzazione del vasto fondo per la vendita all'asta. (**G. B. Masciotta**, « Il Molise », Vol. 4, pagg. 201 e 215).

CASALE DELLA TORRETTA, situato nel territorio di Larino. Gli Albanesi secondo il **Magliano** e il **Masciotta** (pag. 219 op. cit.) lo abbandonarono verso la fine del secolo XV.

CASALE DI TRANCANO, sorgeva in territorio di Larino a nord-est dell'abitato, nei pressi del fiume Biferno. Forse costruito dagli Albanesi, era interamente abitato da questi nel 1494; così risulta da un documento (registro delle entrate dei Baroni cit. riferito dal **Magliano** op. cit., pag. 229) che censisce in quell'anno 88 fuochi. Non si sa l'epoca della distruzione.

CASALE DI S. LEUCIO, ubicato anche questo in territorio di Larino, sul monticello ancora oggi chiamato di S. Leucio. Il **Magliano** (op. cit., pag. 231) ritiene che sia stato ricostruito dagli Albanesi cacciati da Ururi, S. Elena, Colle di Lauro, S. Croce, ed altri luoghi. Certo è che nel 1663, anno in cui fu visitato e descritto da Salvatore

nomi, la forma contorta. Prendiamo esempi qualsiasi: in « **Maskalanxhi** », racconto di Portocannone, ad un certo punto leggiamo: « ...vete mortja, i sëriti posht... » (va la morte, li ha chiamati giù); in « **Jati e e bija** » di Ururi troviamo: « ...vajti lart ka jema e thot:... » (E' andato sopra dalla madre e dice:...); in « **Qiqëra** » di Portocannone: « ...vate pecendi ke dish qiqëren, ajo ja kish ngrën gjeli e aj i tha:... » (andò il pezzente perchè voleva il cece, a quella gliel'aveva mangiato il gallo e quello le disse:...).

Di questi tre esempi citati: i primi due presentano discordanza di tempi, il terzo il rapido cambiamento di soggetto.

Pinto, era abitato da 60 Albanesi distribuiti in 16 fuochi. In base a questi dati si rivela che il « fuoco » doveva consistere in 4 componenti. La distribuzione in fuochi aveva scopi essenzialmente tributari ed ancora oggi a Ururi si conserva il termine « **fukatek** » riferito all'imposta di famiglia.

S. CROCE DI MAGLIANO, gli Albanesi vi si introdussero durante il periodo aragonese. L'abitato restò diviso in due parti dette: « **Quarto dei Greci** » e « **Quarto dei Latini** », cui si accedeva attraverso la « **Porta dei Greci** » e la « **Porta dei Latini** ». Secondo le cronache locali, gli Albanesi sin dagli inizi costituiscono la maggioranza della popolazione, ma dovettero ben presto cominciare ad accettare costumi e lingua degli indigeni. Quanto alla consistenza numerica del gruppo albanese nulla si sa di preciso. Riferendosi all'abitato nel suo complesso, le fonti parlano di 44 fuochi nel 1545 e 22 fuochi nel 1648; gli Albanesi quindi diminuirono, forse in seguito all'emigrazione di qualche elemento per altre colonie. Le uniche memorie che ora S. Croce conserva dei suoi antichi ospiti consistono in due toponimi: « **Difesa dei Greci** » e « **Quarto dei Greci** ».

Anche **MONTORIO NEI FRENTANI** ospitò nelle sue mura una colonia albanese, come attestata ancora oggi tra l'altro il toponimo « **Quarto dei Greci** ». Gli Albanesi ebbero assegnata una parte dell'abitato entro cui costruirono la loro parrocchia, intitolata a S. Caterina. **A. Magliano**, di questa chiesa afferma (op. cit., pag. 333) che nella epoca in cui egli scriveva (1890 circa) si ritrovarono gli avanzi negli orti delle case dei signori Cristiniani e Vincelli.

...A settembre (1833) vennemi da Cosenza lettera dell'illustre avvocato **Raffaele Valentini** — il quale poi assai vecchio fu capo del potere esecutivo degl'Insorti di Calabria nel 1848 — che chiedevami i canti popolari delle nostre colonie. Allora andai in S. Cosmo alla mia ava materna, e quivi una vegliarda, **Tortôsëlja**, mi recitò le prime: tre le altre quelle di **Deddi Skura**, **Milosco** e **Radavane**. Ne ebbi in S. Demetrio i brani di molte dall'ava nonagenaria di **Demetrio Strigari**, **Orizja**.

In seguito andava udendo le donne del mio paese dalle quali appresi assai altre. La raccolta mandai a Cosenza. Ma dal contubernio con giovanette e dalla semplicità di dettato di que' canti, ebbe origine la storia e poi la esposizione della « **leggenda di Milosao** ».

GIROLAMO DE RADA, **Autobiografia**
(Primo Periodo, 1898)

Pushkë, buzuk dhe lule

nga Vasil D. Alarupi

— Animâ, sa për sunde po regullohena si po regullohena, nesër mrama po t'a godis punën, — më tha bujtinari i shkathët.

Ishte e vetëma bujtinë n'atë qytetth Nënprefekturë. Tri të ndarra sipër; një sallë të gjatë, të ngushtë dhe të unjtër përposh.

Salla kafenë ishte plot: nëpunës, tregëtarë, katundarë, shofera. Bëhej zhurmë e madhe. Kush loste me letra, kush me tavull, kush dominò. Të tjerë, mbështjellë kokë-më-kokë, bisedonin me zë t'unjtër sikur kurdisnin ndonjë kompllot. Të tjerë akoma pinin raki e hanin mezë. Një tym duhani, si mjegull e dëndur, mbushte sallën. Një fener i madh, varur në mez të tavanit, shpërndante dritën e zbetë mbi kryet e myshterinjvet. Binte një erë e rëndë alkoli, qepe, duhani, lagështije, përzierë sëbashku, që të zinte fytin.

Isha i lodhur nga udhëtimi andaj desha të shtrihem në shtrat që shpejt.

Shërbëtori i bujtinës, një djalosh korrozi me të pamët edhe të ecurit të një marionete, me një llambë të vogël në dorë më priri sipër shkallës së ngushtë e të përpjetë.

— Ky â shtrati yt, zotni, bafsh gjumin e amël, — më tha me gagaçitje gjuhe dhe të dredhura qepallash, pasi vari llambën pas një perone të ngulur në mbur dhe dolli.

Ishte dimër. Pôri prej llamarine që gjendej në dhomën e vogël të plakosur nga tre krevate, dukej si i vënë vetëm për stoli.

Kish përmbi një orë q'isha futur në shtrat e lëçitnja, kur dera u hap dhe hyri bujtinari: i shkurtër, me kokë të rrumbullaktë e ballë të gjërë, me mustaqe të prera dhe dy sy të veckël si të dhelprës.

Pakëz i krusur, fërkonte duart me gishtrinjtë të trashë që kishin ngjyrën e jargavanit nga të ftohtit.

— S'paske fjet, alâ? — ia bëri.

Me një herë pas tij hynë dy vetë. Njëri mesatar nga mosha, tjatri më i ri.

Bujtinari u bëri shumë temenara pastaj dha kohën edhe dolli.

Ay më i riu ishte i hollë e i pakët. Dukej si i turpshëm dhe s'fliste pothuaj fare.

Tjatri, përkundër, deshte të dinte cili isha, e si, e qysh, e më the të thashë.

Atë më të rinë e mori gjumi me një herë.

Tjatri ishte ndenjtur mbi shtrat e pinte cigaren që kishte thurur. Kollitej si një i mallkuar e pështynte këlbazën për dyshemeje me zhurmë të madhe.

— Më nxori shpirtin kjo koll'e nëmur, — tha. — Gjumi s'më merr shpejt.

Kishte një zë të trashë, si të ngjirur; kokën të madhe me një hundë të gjatë të bumbehur e dy sy të kuq; mustaqe të gjata e veshët si llaça; leshrat të pakrehura dhe të ngatruara. Ballin të ngushtë plot rudha. Kishte edhe një gojë të madhe me dhëmbë të rrallë e të nxirë. Fytyra nuk i qeshte fare.

Shkurtazi i thashë cili isha. U duk i kënaqur. E sikur të ndjepte një nevojë të thellë për të folur, zu të më tregojë me ç'punë mirej. U tall me njerëzit e Qeverisë për punën q'e kishin ngarkuar atë « njeri të pashkollë » por ishte i kënaqur se fitonte mirë.

Pastaj vendosi të futet në shtrat.

— Kjo koll'e flamosur më shkuli mushkëritë. Mos m'a ki për keq, — ia bëri si me të kërkuar ndjesë. Dhe kollitej e kollitej sa lëkundej shtrati, lëkundej përi, lëkundej e tërë dhoma. E i skuqej fytyra, e i dilnin sytë si pofka.

Filloi të çvishet. Hoqi pallton me qyrk edhe xhakën e nga brezi nxori një thikë të gjatë me kllëfin të punuar me stolira argjendi.

— Ja, — tha, duke më treguar thikën — këtë e kam shoq të pëndarë. Pa këtë, s'më ze gjumi fare.

E mbante ndër duar me dashuri sikur e përkëdhelte.

— Më ka nxjerë në selamet një natë... — shtoi. E hoqi nga kllëfi: thika e kishte majën të mprehët dhe shquheshin mbë teh të saja dy vijëza gjaku të tharë. Syt i ndritnin dhe fytyra i ndrohej. Dukej si i pushtuar nga kujtime të largëta.

Tek fliste ay, mua më shkonin mornica nëpër trup dhe mendime të shumta më zjenin në kokë.

E pyeta për jetën e tija. M'a tregoi gjatazi.

Ashtu kishin qënë kohët asohere. Kishte pasur hasmë. Qënë vrarë. Kishte vrarë. Më tronditte thjeshtësia e gjakftohtësia e tregimit të tij. Një jetë njeriu, për atë zemër-gurtë s'kish rëndësi fare. Kishte marrë malë. Kishte rrojtur në pyll, i ndjekur, i gjurmuar; me veshin të ngrehur e shpirtin të çqetësuar. Kishte qënë me çeta hajdutësh. Kishte vrarë, kishte prerë, kishte çveshur. Kishte bërë të njëmij-e-njëqindat.

Dal nga dal ora kishte kaluar. Qe bërë vonë. Ay duke u kollitur si një i mallkuar e kishte mbaruar tregimin e tmershëm të jetës së tija. Tani, me anë miku, kishte mundur të gjejë një punë të vogël të përkohëshme n'atë qendër Nënprefekturë, larg vëndit të tij, që s'mund t'a mbante më.

Sytë i qënë bërë të kuq si gjak edhe sgurdulluar nga zorri i të kollurit.

Ngriti jastëkun dhe vendosi ndënë 'të thikën. Pa atë s'e merrte gjumi.

— Po flemë tani — tha edhe mbuloi kokën me jorgan. Ra mbë kuriz. Zu të gërrasë me të fort. Herë-herë, ajo e « nëmura kollë » edhe nëpër gjumë s'e linte dhe e bënte të lëkundet në shtrat.

Unë, tërë asaj nate s'vura gjumë në sy.

E kam takuar Malon n'ja dy vjet më vonë, në Tiranë. Kishte hyrë si rojtar në sipërmarrjen e një mikut t'im. Ishte po ay, po ajo fytyrë.

— Punoj këtu, tani — më tha, i gëzuar që më pa.

Vinja dëndur në zyrat e sipërmarrjes së mikut t'im ku Malua ishte rojtar.

Një mbrëmje maji, Malua kishte ndenjur mbi një karekllë të mbështetur pas murit t'oborrit dhe i binte buzukut. Pa më t'i binte që haj medet! Qëndrova. Pushoi edhe ay.

— Kurseva ca para dhe bleva sot këtë buzuk; më mori shtrenjt jevgu i qënit që m'a shiti, por është i mirë... Të të them të vërtetën Zotëni, më qe djegur xhani për një buzuk... ç'të bëj, këtu tërë ditën rri.

Ua mori një dy «havazeve» për mua. Më habiti. Dhe kur unë po iknja, ay ia filloi një kënge, me atë zërin e tij të trashë pak si të ngjirur:

O burrani o shokë
T'i bjemë buzukut,
Të na mblidhen çupkat
Si dhitë pas dushkut.

O burrani o shokë
T'i bjemë ungarit,
Të na mblidhen çupkat
Si shqerkat pas barit.

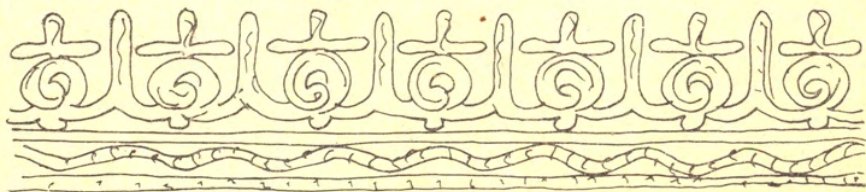
O burrani o shokë
T'i bjemë gërnëtës,
Të na mblidhen çupkat
Si mizat e bletës.

U larguash plot mendime.

Një ditë tjetër kisha shkuar përsëri në zyrat e sipërmarrjes. E pashë Malon të mbështetur pas portës. Ishte mëngjez. Qe larë e krehur mirë dhe në dorë mbante një trëndafil me bisht të gjatë me disa fletë të blerta. I mirte erë dhe kënaqej. E mbante trëndafilin me aqe dashuri dhe kujdes sikurse një gocë e vogël kukllëzën e saja.

— I kam shumë qejf trëndafilët, shumë... — Më tha Malua atë mëngjez.

Po mua s'më ka dalë edhe nga mëndja Malua i asaj dhomës së bujtinës në qendrën e Nënnprefekturës.

GIROLAMO DE RADA

di Ernesto Koliqi

Chi, ai primissimi anni del Novecento, avesse incontrato, sui malagevoli sentieri che allora da Macchia conducevano a S. Demetrio Corone, un viandante novantenne, in abiti dimessi, tutto concentrato in pensieri interni mentre camminava sorreggendosi a un lungo bastone da pastori biforcuto in cima, certamente, se non era del luogo, sarebbe stato indotto a pensare di essersi imbattuto in un vecchio costretto da una necessità imperiosa a spingersi lontano dalla sua dimora. Forse anche lo strano luccichio dei suoi occhi da visionario e il muovere nervoso dei passi, gli avrebbe fatto credere che si trattasse d'un vegliardo se non proprio sventato di cervello, per lo meno alquanto eccentrico e bizzarro.

Invece era Girolamo De Rada che attraverso quella via scoscesa tre volte la settimana, battuto dal freddo vento invernale e dal solleone estivo, si recava a dar lezione di albanese a San Demetrio. Sotto modeste spoglie e dietro l'annuvolamento del volto, quell'uomo avviato ormai alla decrepitezza, portava in sé la luminosa primavera della letteratura albanese alla quale egli aveva dato l'avvio col Milosao nel 1836.

La morte gli aveva rapito tutti i più stretti congiunti. Rimasto solo nella casa dei suoi antenati, la cui nobiltà risaliva al XIII secolo (come attesta un documento dell'Archivio veneto), preferiva nella tarda età, specie durante la buona stagione, ritirarsi nella solitudine di una capanna eretta in mezzo a una sua vigna fuori dal paese.

Una piccola scomoda branda, un tavolo e due sedie, una debole lucerna e un fucile: ecco l'arredamento della solitaria dimora. Ma quella solitudine e il suo silenzio erano meravigliosamente popolati dai fascinosi eroi creati dalla sua poesia e irraggiati dalle sognate aurore di libertà ch'egli presagiva prossime nei cieli della madrepatria. E lo inorgoglia il pensiero che molto aveva contribuito il suo apostolato ad affrettarne l'evento.

Oggi centinaia di migliaia di studenti (1), dovunque si parla la lingua albanese e se ne studia la letteratura, non se lo raffigurano, il grande poeta, come un vecchio cadente triste e incompreso ma, specie i giovani Schipetari inclini per natura alle mitizzazioni, lo immaginano quale un

(1) Alle scuole medie dello Stato d'Albania, in cui i programmi ufficiali rendono obbligatorio lo studio delle opere del De Rada, occorre aggiungere quelle numerose della minoranza albanese in Jugoslavia (quasi un milione e mezzo) dove, nell'insegnamento della storia letteraria, il De Rada entra nel novero dei maggiori poeti di lingua albanese.

superbo cavaliere della rinascita nazionale che su uno sfolgorante pegaso cavalca per monti e piani d'Albania a ridestare un popolo sopito, dimentico della sua gloria passata.

Egli risvegliò dal sonno secolare Scanderbeg, il condottiero dei cui commilitoni era discendente; egli ricordò all'immemore Europa che esisteva ancora, immersa nelle tenebre d'una immeritata schiavitù, una delle più antiche sue stirpi, la quale s'immolò nel XV secolo per salvare la sua civiltà minacciata dalle orde asiatiche irrompenti in Occidente al comando dei due più potenti Sultani (2) della Turchia; egli fu il primo che di quella stirpe rivelò l'alta remota nobiltà e lo splendore umano dei suoi genuini valori spirituali (3).

Macchia Albanese, oscura frazione di San Demetrio Corone, nella provincia di Cosenza, rimane una ignorata località per il mondo intero e anche per gli stessi italiani; ma sfavilla di luce sempre più intensa nell'ammirazione delle nuove generazioni d'Albania, appunto perché ebbe la singolare ventura di dare i natali il 29 novembre del 1814 a **Girolamo De Rada**, il primo in ordine cronologico dei tre maggiori poeti di sangue e di lingua albanese. Gli altri due sono **Naim Frashëri** (1846-1900) e **Giorgio Fishta** (1871-1940) (4).

Numerose anche oggi sono in Italia le comunità albanesi che nei secoli XV e XVI abbandonarono la terra dei padri per salvarsi dal giogo ottomano.

Secondo Eugenio Barbarich (5), nel censimento del 1901, ancor vivente il De Rada, i dati statistici davano, nelle province di Teramo, Campobasso, Cosenza, Catanzaro, Potenza, Foggia, Lecce, Catania, Agrigento, Palermo, 27 località italo-albanesi di rito greco e 53 di rito latino, con una popolazione di 208.410 unità. Molte di esse, dopo la prima e la seconda guerra mondiale, hanno perduto la lingua o sono sul punto di perderla. Ma ne rimangono ancora nel Molise, in Lucania, in Calabria e in Sicilia che la conservano insieme alle tradizioni e ai tipici fastosi abbigliamenti femminili. Più unico che raro deve considerarsi il fenomeno di questa gente che, dopo cinque secoli di permanenza in terra italiana, rimane tenacemente attaccata alla lingua e agli usi e costumi della terra d'origine. Vi sono altri casi in cui gruppi di popolazione costretti a lasciare il paese natìo vissero sotto cieli stranieri conservando l'idioma della

(2) Il Sultano Murad II e il figlio Maometto II, conquistatore di Costantinopoli.

(3) Il popolo albanese, continuatore di quello illirico, è uno dei popoli più antichi d'Europa.

(4) **Naim Frashëri**, poeta mistico, che introduce nelle letterature albanese spiriti e forme delle letterature turca, araba e persiana, però rigorosamente passati prima al vaglio della sua anima schipetara. Il maggiore fratello, **Abdyl** fu l'animatore della Lega di Prizrend (1879-1881) e il minore, **Sami**, grande propagatore delle idee risorgimentali. Padre **Giorgio Fishta**, autore del poema « Lahuta e Malcis » (Il liuto delle montagne), è considerato il poeta nazionale albanese. Con potente respiro epico celebrò la strenua difesa della stirpe albanese contro chi voleva annientarne le tradizioni e il nome.

(5) Eugenio **Barbarich**, « Albania », Roma, 1905, pp. 331-333.

patria perduta; ma non conosciamo alcun caso come quello degli Albanesi d'Italia, che dopo cinque secoli, non soltanto parlano ancora la lingua degli antenati ma hanno creato e incrementato una propria letteratura la quale s'inserisce agevolmente in quella della madrepatria.

Oltre al De Rada, molti altri scrittori italo-albanesi si trovano schierati nel processo evolutivo linguistico e letterario d'Albania. Basti ricordare i più significativi: **Antonio Santori** (1819-1894), **Demetrio Camarda** (1821-1882), **Gabriele Dara** (1826-1885), **Antonio Argondizza** (1838-1918), **Bernardo Bilotta** (1843-1901), **Giuseppe Schirò senior** (1865-1927), **Agostino Ribecco** (1867-1928) e **Papas Gaetano Petrotta** (1822-1952). Ancora oggi scrivono egregiamente in albanese l'**Archimandrita Teodoro Minisci**, **Francesco Solano**, **Giuseppe Ferrari**, **Emanuele Giordano**, **Domenico Bellizzi**, **Vincenzo Selvaggi** ed altri Albanesi d'Italia (6).

* * *

Girolamo De Rada fu diretto nei suoi primi studi dal padre, **Papas Michele** (7), sacerdote di rito orientale e parroco del luogo, che insegnava latino e greco nel Collegio S. Adriano di S. Demetrio Corone.

All'età di otto anni, 1822, Girolamo venne iscritto ai corsi ginnasiali e ben presto si distinse, fra i suoi condiscipoli, per forte intelligenza e applicazione agli studi.

Leggeva moltissimo. I suoi compagni, che l'amavano per il candore del suo carattere e per la generosità d'animo, e nello stesso tempo ne ammiravano l'ingegno e la maturità di giudizio straordinaria per la sua età, gli procuravano libri d'ogni sorta, sicuri di fargli il più grande piacere. Una sete inestinguibile di conoscere tutto del mondo letterario lo spingeva a letture lecite e proibite. I suoi autori preferiti ben presto furono Omero, Sofocle ed Euripide. A S. Adriano s'insegnava con somma cura il greco, essendone molti degli alunni destinati alla missione sacerdotale di rito bizantino.

Alla conoscenza dei classici greci si aggiunse quella dei grandi autori latini e italiani: Virgilio, Petrarca, il Tasso, l'Ariosto, il Foscolo. Poi conobbe e ammirò Shakespeare Calderon Goethe Schiller e i tragici francesi. Si gettò, appena ne ebbe la possibilità, a capofitto nella lettura delle opere del Byron e di Victor Hugo, autori di gran voga intorno alla metà dell'Ottocento.

Nel 1832 compose in terza rima il poemetto l'« Odisse » di argomento albanese. Lo redasse in lingua italiana, poiché ancora non gli urgeva dentro la necessità di esprimersi in quella degli antenati, anche perché essa, rudimentale e primitiva, non si lasciava piegare facilmente, allora, a uno sforzo letterario.

Certo, allora, non pensava minimamente ad accingersi a tale sforzo.

(6) Tutti gli scrittori italo-albanesi viventi sono collaboratori della rivista « **Shëjzat** » (Le Pleiadi).

(7) Come è noto, ai sacerdoti cattolici di rito orientale è permesso il matrimonio. Da parecchio tempo, però, essi volontariamente vi rinunziano.

L'idea gli nacque qualche anno dopo. Comunque la scelta dell'argomento attesta fermenti etnici inconsapevoli in lui.

Nel 1833 finì il liceo e lasciò il Collegio di S. Adriano. Vi usciva come studente promosso a pieni voti; vi rientrerà nel 1849 come insegnante di lingua albanese e rinomato poeta.

Il padre intendeva avviarlo agli studi forensi ma prima d'iscriverlo nell'Università di Napoli, volle che si riposasse un intero anno nella tranquillità della famiglia e nel clima salubre del villaggio natìo. L'ottimo parroco aveva anche un altro intento trattenendo il figlio a Macchia: quello d'impraticarlo nella amministrazione delle notevoli sostanze familiari. Tale decisione paterna fu utilissima per l'avvenire letterario di Girolamo e provvidenziale per la nazione albanese.

Per una felice coincidenza d'eventi, un avvocato di Cosenza, Raffaele Valentini, dette al giovane De Rada l'incarico di raccogliere i canti tradizionali delle comunità italo-albanesi. Questi si mise subito all'opera per cogliere, specie dalle labbra delle ragazze e delle donne di Macchia e delle vicine località arbreshe (8), il patrimonio canoro che gli avi recarono seco quattrocento anni prima nella ospitale terra d'Italia, patrimonio tramandato fedelmente di generazione in generazione. Andava di casa in casa, si sedeva dinanzi gli usci in compagnia delle vecchie che filavano, seguiva le ragazze nei lavori campestri, s'intratteneva coi pastori che merriggiavano col gregge all'ombra delle annose querce sulle alture in vista del mare. Questa immersione nell'ambiente georgico del suo paese lo arricchì di una esperienza umana e di visioni paesaggistiche che egli utilizzerà mirabilmente nei suoi poemi. Il contatto con l'anima popolare lo aiutò a penetrare nei segreti etnici del sangue che gli scorreva nelle vene e a meditare sulle vicende storiche della stirpe da cui traeva origine la gente che lo circondava e lui stesso.

La lingua poi, maschia e rudè e nel contempo flessibile e delicata, che sgorgava da quelle bocche incolte ma esperte della millenaria saggezza che s'accumula nell'anima collettiva d'un popolo, lo stupì e lo accese d'un divampante entusiasmo. Scopriva in essa, nel trascrivere i canti tradizionali, possibilità innumerevoli di forza espressiva. Quale dovizia di squisite espressioni augurali, che fioritura di smaglianti immagini, che soavità di svariatissimi diminutivi e vezzeggiativi, che veemenza d'imprecazioni, che vigore virile e nobile fierezza nelle sentenze sulla vita e sull'onore!

Nel calore umano dei quotidiani rapporti con i suoi contadini, nella genuinità dello spirito tradizionale da essi egregiamente conservato, nella suggestione della parlata antichissima ma sempre viva gagliarda duttile dei prischi padri, il De Rada scoprì la sua vocazione di poeta, di vate d'un popolo generoso e pieno di umane virtù che un avverso e ingiusto destino storico aveva travolto nella sventura e nella oscurità.

In quelle vacanze agresti, fra il 1833 e il 1834, un altro avvenimento

(8) Gli Albanesi d'Albania chiamano se stessi **Shqiptarë** (Schipetari) mentre gli Albanesi della diaspora (in Italia, in Grecia, in Dalmazia) usano quello di **Arbreshë**, da **Arbër** che è il più antico nome dell'Albania.

rimescolò il sangue del giovane De Rada. S'invaghì dell'avvenente figlia d'un suo pastore. I fuggevoli incontri, le trepidazioni e le ansie causate dagli ostacoli d'ogni genere che l'austero rigore delle usanze albanesi frapponneva al libero espandersi del loro sentimento, gli slanci amorosi di lui, la ferma e dolce ritrosia di lei, tutto ciò — avvicinandosi al ritmo delle stagioni sulle fiorite pendici aeree del colle da cui Macchia, cinta di vigne e d'olivi, s'affaccia alla meravigliosa vista della verde Piana di Sibari in fondo alla quale azzurraggiano i flutti del Mar Jonio, — approfondì e affinò l'esperienza del sensibile poeta ai primi passi della sua vita letteraria. La sua cultura libresca si risciacquò nel misterioso humus etnico della sua gente in quella benefica parentesi piena di scoperte e di esplosive fioriture di sentimenti e di pensieri. Da tale tumulto dell'anima, travolta dalla piena di quelle giovanili fresche sensazioni ed emozioni, nacque il Milosao, la prima opera della letteratura colta d'Albania. Esso può considerarsi l'epifania della specifica spiritualità albanese fino allora non espressa in termini di vera e propria letteratura.

La favola del poemetto è molto semplice. Milosao, figlio d'un despota di Scutari del secolo XV, tornato in patria dopo una lunga assenza per motivi di studio, incontra presso una fonte la figlia di Calogrea, bella e graziosa popolana. Se ne innamora. La madre di Milosao, « la gran signora », non ammette che « un figlio di signori » sposi una ragazza di umile condizione, anche se onesta e di modi garbati. Un terremoto distrugge Scutari e attenua d'un tratto le differenze sociali. Milosao sposa la giovinetta del suo cuore e ne ha un figlio. Ma il periodo di pura felicità dura poco: il figlioletto muore, e dopo qualche tempo anche la madre lo segue nella tomba. La sorella di Milosao, per non lasciarlo solo, sacrifica se stessa rimanendo nubile e si dedica a lui. Milosao, ferito a morte in battaglia, muore sulla riva d'un fiume, in vista di Scutari e del palazzo avito.

Nel novembre del 1834 il De Rada si reca a Napoli. Durante il viaggio in carrozza compone mentalmente alcuni Kangjelë (canti) del Milosao. S'iscrive ai corsi universitari della facoltà di Giurisprudenza, per secondare il desiderio paterno. La vita della metropoli partenopea lo impressiona sgradevolmente. Alla sua mentalità albanese, la soverchia libertà nelle relazioni dei due sessi appare una manifestazione di scostumatezza.

Frequenta la scuola di diritto del professor Gigli; ma anche quella di lingua italiana del marchese B. Puoti.

Pubblica alcune poesie nell'« Omnibus », giornale letterario, primo che si fondasse in Napoli » (9), diretto da Vincenzo Torelli (10), albanese di Barile in Basilicata. Un altro albanese di Sicilia, Emanuele Bidera, conosciutissimo a Napoli, fondatore e direttore di una scuola di declamazione, lo aiuta a pubblicare il Milosao che esce nell'agosto del 1836.

Il colera imperversante a Napoli nel 1836, lo decise a tornare a Macchia. Portava con sè alcune copie della prima edizione del Milosao.

(9) Cfr. **G. De Rada**, « Autobiografia », Primo periodo, Cosenza 1898, pag. 20.

(10) Padre di Achille Torelli, il noto commediografo, che pur egli molto si adoperò per il trionfo della causa albanese.

Rimase due anni in Calabria e cominciò a partecipare al movimento risorgimentale italiano. Fu coinvolto in una cospirazione (11) e sfuggì per miracolo alla condanna a morte.

Nel 1838 eccolo di nuovo a Napoli, dove stampa nel 1840 la sua seconda opera, il poema *Canti storici albanesi* di Serafina Thopia con traduzione in italiano.

La censura borbonica ne proibì la diffusione. Seguì una ristampa dell'opera nel 1843 col nuovo titolo « *Canti di Serafina Thopia, principessa di Zadrima nel secolo XV* ».

Dopo il 1839, costretto dalle disagiate condizioni economiche e forse anche dal desiderio di ritirarsi a vivere più tranquillamente in compagnia dei luminosi fantasmi che poi si incarnarono nei versi delle sue opere poetiche, il De Rada accettò il posto di precettore nella casa aristocratica del Duca Spiriti. Nuove esperienze sentimentali lo attendevano in quella fastosa dimora. Si innamorò della figlia del Duca e conobbe le raffinatezze inquietanti e le deliziose torture amorose dei più alti ambienti mondani. Il carattere volubile della duchessina molto lo fece soffrire, ma attraverso quelle sottili sofferenze imparò a penetrare profondamente nell'animo femminile come ne fa testimonianza la mirabile galleria di personaggi muliebri dei suoi poemi. Nella casa del Duca Spiriti rimase circa sette anni.

Nel 1848 pubblica il giornale « **L'Albanese d'Italia** » e partecipa con attivo ardore al movimento liberale. Ma non sapeva adattarsi alla turbolenta vita di Napoli. Il fallimento dei tentativi insurrezionali lo sprofondò in una grave depressione d'animo. Stanco e disilluso, abbandonò la capitale del regno borbonico e si ritirò nella pace della sua Macchia. Nel 1849 fu istituito nel Collegio di S. Adriano e a lui affidata una **cattedra** di lingua albanese; ma dopo tre anni, per ordine diretto del re, gli fu tolto l'incarico, con l'accusa di liberalismo, e lo stesso insegnamento venne soppresso.

Nel 1850 sposò una nobile giovinetta, Maddalena Melikji, da Cavallerizzo Albanese, che lo rese padre di quattro figli.

Da allora si consacrò totalmente alla causa della rinascita della madrepatria, approfondendovi tutte le proprie energie e le proprie sostanze.

Nella ventilata e luminosa pace agreste di Macchia svolge ora la sua prodigiosa attività. Studia la lingua albanese, fa indagini sulla storia dell'Albania, medita su problemi di estetica e di scienza politica, senza mai abbandonare l'opera di creazione poetica. Rimaneggia le sue prime ricerche etimologiche, uscite in volume nel 1840 col titolo « **Divinazioni pelagiche** » e le pubblica nel 1864 col nuovo titolo di *Antichità della*

(11) Gli Italo-albanesi presero parte con ardore ai moti risorgimentali italiani. In Sicilia, Francesco Crispi preparò lo sbarco dei Mille a Marsala; in Calabria Domenico Mauro e altri **Arbreshë** organizzarono il movimento rivoluzionario, cominciando con l'insurrezione del 1838 alla quale partecipò a capo di un manipolo di compaesani il De Rada. I Borboni definivano « covo di vipere » il Collegio di S. Adriano in S. Demetrio Corone. Alla battaglia del Volturno, fra le schiere garibaldine, si distinse il Battaglione di **Arbreshë** al comando di Domenico Damis.

nazione albanese. Quest'opera attirò l'attenzione degli studiosi europei di linguistica e di etnologia sul dimenticato popolo adriatico.

Nel 1865 escono in volume i canti tradizionali da lui raccolti e che egli presenta come Rapsodie d'un poema albanese.

Questa raccolta ravviva sempre più l'interesse degli studiosi europei per la lingua e le vicende storiche dell'Albania.

Nel 1869 appare la Grammatica albanese sotto il nome del figlio Giuseppe ma da lui redatta nelle parti essenziali. Nel 1872 esce il primo libro del suo maggiore poema « Scanderbeccu i pafaan » (Scanderbeg il disavventurato); nell'anno successivo altri due e nel 1877 il quarto. L'ultimo libro dello Scanderbeg vide la luce nel 1884.

L'opera in italiano « Quanto di ottimo vivere sia negli Stati rappresentativi » porta la data del 1882.

Dal 1883 al 1886 con la rivista « **Fiàhuri Arbërit** » (**Vessillo dell'Albania**) entra nel vivo del movimento risorgimentale albanese che vigorreggiava oramai con travolgente crescendo, dopo che il Congresso di Berlino (1879-80), mutilando l'Albania delle migliori regioni col cederle ai Serbi e ai Montenegrini a Nord e ai Greci a Sud, costrinse gli Albanesi a unirsi nella Lega di Prizzend ad opporsi con le armi alle ingiuste delibrazioni delle potenze europee.

Il De Rada si eresse a difesa della terra dei suoi avi, polemizzando con tutti coloro che intendevano lederne i sacrosanti diritti.

Visse a lungo, conservando anche nella tarda vecchiaia una sorprendente lucidità d'intelletto. Negli ultimi anni della sua vita, spinto dal sentimento che stava finalmente per realizzarsi il sogno della rigenerazione politica albanese, intensifica la sua attività. Nel 1891 pubblica il dramma storico « **Sofonisba** » nella cui trama traspaiiono le vicende e il clima politico della madrepatria. Nel 1896-1897 promuove due Congressi Linguistici Albanesi, a Corigliano Calabro e a Lungro. Dal Congresso di Lungro partì la richiesta al Governo Italiano per l'istituzione della Cattedra di lingua albanese nell'Istituto Orientale di Napoli. Istituita questa nel 1900 con decreto del Ministro della Istruzione, venne conferita a Giuseppe Schirò senior, con profondo accoramento del poeta. Nel 1898 dà l'ultima mano e pubblica il poema Uno specchio d'umano transito, rimaneggiamento di Serafina Thopia e altre novelle poetiche. La sua Autobiologia esce negli anni 1898-1899.

Ottantacinquenne, partecipa a Roma al XII Congresso degli Orientalisti, dove legge una memoria dal titolo « Caratteri della lingua albanese e suoi monumenti nell'età preistorica ».

Dal 1899, ripristinato l'insegnamento dell'albanese nel Collegio di S. Adriano, dava regolarmente lezione tre volte la settimana, percorrendo a piedi, di inverno e d'estate, le cinque miglia che separano Macchia da S. Demetrio.

Morì sulla breccia, nella più squallida miseria, dopo aver prodigato tutto se stesso e le sue sostanze per la causa della rinascita dell'Albania.

La lunga vita gli fu amareggiata, come si è già accennato, dalla morte di tutti i familiari; e la dolorosa esperienza di padre e di marito, che si

vede strappare dalla morte le persone più care, la vediamo trasfusa nella sua opera in mirabili passaggi dove la sofferenza si trasfigura in profonda poesia.

Come pioniere del movimento di rinascita, il De Rada ha il merito di avere incarnato l'idea di libertà della madrepatria nella figura di Scanderbeg. Nelle confuse aspirazioni di un popolo in cui la plurisecolare dominazione ottomana aveva seminato ad arte odii e divisioni di religione e di regione, egli fece lampeggiare lo splendore delle gesta, che nel secolo XV suscitavano ammirazione in tutto il mondo, quando gli Albanesi combattevano uniti in un epico scatto di eroismo.

Abolì le tristi vicende di cinque secoli di tenebrosa schiavitù, ricollegando l'avvenire col passato e indicando come approdo di salvezza ai fratelli consanguinei d'oltre Adriatico la civiltà occidentale, dal cui seno un destino storico più forte della loro volontà li aveva strappati. In questa fondamentale idea, — ripresa in seguito da Naim Frashëri, il poeta musulmano che insegnò alla maggioranza degli Albanesi a distinguere fra appartenenza religiosa e appartenenza etnica —, s'impennò l'azione dei patrioti. La grande ombra di Scanderbeg campeggiò sempre più raggiante in tutti i tentativi insurrezionali per scuotere il giogo asiatico. Così quel leit-motiv della poesia deradiana diventa l'impulso vitale di tutto il travaglio risorgimentale albanese, impedendo l'affermarsi di qualsiasi intento velleitario inteso a dare al paese, una volta liberato, strutture statali su anacronistiche basi religiose o regionalistiche.

Come simbolo unitario dell'indipendenza, conquistata dopo cinque secoli di tirannia disgregatrice, a Valona il 28 novembre 1912 sventolò il vessillo del Castriota.

L'idea di una rinascita dell'Albania nacque inizialmente nel poeta come una vaga aspirazione poetica; ma via via che egli prendeva contatto con i patrioti della madrepatria (Sami Frashëri, Eftimiu Mitko, Zef Jubani e altri) si precisò in contorni sempre più chiari e definiti e dalla sfera astratta della poesia il concetto dell'indipendenza s'inserì nella realtà storica e politica. Per difendere l'integrità ideale di questo concetto nel turbinoso evolversi delle vicende europee e balcaniche, che minacciavano di alterarla, scese in campo come giornalista e come polemista col « **Fiàmuri Arbërit** » — (1883-1886) —, rivelando un penetrante senso del concreto e una lungimirante visuale politica.

Ma lo sforzo maggiore della sua instancabile operosità a favore della causa nazionale, egli lo rivolse a creare, negli ambienti culturali europei, un interessamento per l'antica lingua e per le remote memorie indo-europee, vive ancora nelle tradizioni popolari albanesi. Da una località sperduta della Calabria, dove trascorse la maggior parte della vita, com'era Macchia, mantenne relazioni epistolari con linguisti e letterati di fama internazionale (12) e li indusse a occuparsi di studi albanesi.

(12) Mantenne regolari rapporti epistolari con Nicolò Tommaseo, Cesare Cantù, la principessa Dora d'Istria, la baronessa Knorr, i linguisti T. Stier, G. Meyer, A. Dozon, L. Benloew. Scambiò lettere anche con G. Prati, A. Aleardi.

Gli aspetti, però, della sua poliedrica figura ricevono vivo risalto e si compendiano soprattutto nella sua qualità di poeta. Un potente afflato epico-lirico illumina tutte le altre doti della sua ricca natura. Il suo patriotismo, invigorito da una inestinguibile fede nella causa schipetara, fiammeggia agli occhi degli Albanesi come colonna di luce apparsa miracolosamente per guidarli sulle vie d'un nuovo destino; la sua opera di linguista e di storico, anche se perseguita senza la necessaria preparazione scientifica, acquista importanza per la irresistibile carica di fervore poetico che egli vi sapeva infondere; pur alcune sue aride elucubrazioni d'argomento religioso nei poemi colpiscono per certi improvvisi lampeggiamenti profetici.

L'Albania, come nazione consapevole dei propri caratteristici valori etnici e spirituali, fu figlia della letteratura colta iniziata da Girolamo De Rada nel 1836 col *Milosao*.

Raccogliendo i canti tradizionali dalla bocca della « figlia di Calogrea », conobbe la forza e la soavità del suo dialetto natio. E, quasi magicamente evocata dal suono di quelle parole consuete, che ora d'improvviso intuiva gravide di strani appelli giunti da tempi remoti, la visione della lontana terra degli avi gli apparì, d'un tratto, viva e palpitante. Egli viveva in un lembo fortunato di quella patria, traslato e prosperante sotto cieli sereni, mentre essa languiva immersa nelle fitte tenebre di una lunga notte senza speranza d'aurora. E questo repentino pensiero provocò un singolare tumulto nel suo sangue, dal quale emerse quasi pregnante di memorie prenatali, in un sussulto di germi e fermenti etnici, il primo **kangjel** (canto) del *Milosao*.

In breve tempo sorsero anche gli altri canti come frammenti di un mosaico sepolto per secoli nel sottosuolo, che appaiono intatti nella loro antica fulgidezza.

Non c'è nei versi del *Milosao* neppure la minima intonazione retorica, nessuna traccia di palesi reminiscenze libresche: è un palpito di genuina vita albanese che si fa spontaneamente poesia. Una misteriosa linfa circola fra le sillabe dei versi. Leggendoli e pronunciandoli ad alta voce, agli Albanesi par di gustare il sapore dei più segreti succhi delle loro radici etniche.

Il discorso si allungherebbe a dismisura se ci addentrassimo qui nella particolareggiata disamina delle numerose opere del poeta italo-albanese. Ci limitiamo a esporre alcune considerazioni sul *Milosao*, cantico che prelude a tutta la successiva creazione poetica e in cui pullulano i motivi dominanti che poi saranno approfonditi e sviluppati nei due grandi poemi: *Scanderbeccu i pafaan* (*Scanderbeg il disavventurato*) e *Uno specchio d'umano transito*. Michele Marchianò e Vittorio G. Gualtieri (13) hanno analizzato con diligente acume la vita e l'opera di Giro-

(13) Michele **Marchianò**, « L'Albania e l'opera di Girolamo De Rada », Trani 1902; Vittorio G. **Gualtieri** « Girolamo De Rada, poeta albanese » Palermo, 1930. L'aureo volume del Marchianò è una miniera di notizie sulla vita e sull'opera del De Rada. Il saggio del Gualtieri è una penetrante disamina della poetica deradiana. Con maggiore rigore critico e diligente ricerca delle fonti d'ispirazione tratta la genesi del « *Milosao* » il **Gradilone**.

lamo De Rada, entrambi però con idee preconcepite: il primo attenendosi ostinatamente al criterio dei generi letterari e il secondo sottolineando eccessivamente l'influsso del romanticismo nella poesia deradiana. Giuseppe Gradilone (14), in un lucido saggio dedicato al Milosao, pur mettendo in rilievo il notevolissimo contributo che entrambi i summentovati studiosi hanno apportato allo studio del De Rada, rettifica opportunamente alcuni giudizi da loro espressi.

Per comprendere appieno la complicata mentalità del grande poeta italo-albanese, riflessa in tutta l'opera, bisogna riferirsi sempre alla sua particolare sensibilità di albanese. Da questa sensibilità scaturiscono i pregi e i difetti che contraddistinguono la genesi e lo sviluppo di tutta la sua poesia.

Si è detto del Milosao che è un « romanzo lirico autobiografico », un « diario d'amore », una « fragrante collana d'idilli e di quadretti di genere » circumfusi di luminosità teocritea. Sì, nel poemetto si avverte tutto ciò, ma ciò costituisce una serie di elementi secondari dell'insieme, che si basa e si regge su un motivo dominante, cioè sul riapparire, dopo secoli di oblio, come forza operante, di un consapevole spirito albanese, risorto dal passato e lanciato come messaggio verso l'avvenire.

Si è, a nostro parere, sopravvalutato l'influsso sia del primo amore sia della tendenza romantica del poeta ad evadere verso paesi di sogno, lontani e diversi, nel tempo e nello spazio, da quello conosciuto nella realtà quotidiana.

L'animo del diciannovenne De Rada, pieno di nozioni nebulose e incerte sulla vita e sull'amore, attinte dalle assidue letture in collegio, con la mente vibrante di aspirazioni che la vivace immaginazione gli coloriva di tinte poetiche, dinanzi alla fresca e mite giovinetta, che gli dettava i canti tradizionali, trema di duplice stupefatta commozione: scopre quanta dolcezza vi è in una voce femminile venata d'un inconfessato sentimento d'amore, ma anche scopre la vergine bellezza della lingua albanese che da quelle trepide labbra fluisce limpida e pura.

« ... una mattina mi fermai con un compagno di collegio alla porta del suo granajo, dentro il quale donne cernevano. Affissai una vergine giovane di circa 23 anni, che ivi di me parve contenta. Distinta di volto e di contegno mi rimase dipinta nel cuore. Potei poscia vederla spesso, perché era figlia del massaro della nostra gregge; ed assistendo poi io a donne nei lavori campestri, colei era sempre fra esse: timidi, né soli mai uniti, perché ogni contatto de' due sessi fra noi fa perder stima; pure il frutto soave d'ogni nostro giorno era il rivederci. Di là ebbe capo il mio studio della lingua natia » (15).

(14) Giuseppe **Gradilone**, « Studi di letteratura albanese », Roma, 1960. L'autore giustamente sostiene che se tracce d'influsso romantico non mancano nella poesia deradiana, tuttavia esse e tutta la carica di sentimento che vi ferve, sono contenute in una chiara misura classica e non cadono mai nella " enfasi gagliarda " a cui obbedivano i contemporanei; pag. 28-29-30. Altre considerazioni di fine penetrazione sulla poetica del Poeta si trovano nella « Storia della Letteratura albanese » di Giuseppe **Schirò jr.**, Milano 1959.

(15) Cfr. G. **De Rada**, « Autobiologia » cit., Primo Periodo, pag. 16.

La « figlia di Calogrea » con le amabili labbra gli recitava i canti amorosi in albanese; da essi egli imparava il linguaggio ardente adatto per esprimere i palpiti d'un cuore giovane scosso dalla inaspettata dolce violenza del primo amore. Labbra rosee di fanciulla e parole maliose di canti nella lingua antica degli avi, sfavillio di ardenti occhioni e incanto d'immagini irridescenti della poesia popolare, si fondono; cosicché le deliziose inquietudini del cuore, che per la prima volta deliba il mistero dell'amore, si confondono con l'inebriante misterioso sapore ch'egli deliba nelle parole che da lei ode e a lei ripete ardentemente in quel felice autunno. Egli aveva sempre parlato in albanese, ma senza avvedersi della singolarità di quel linguaggio: ora invece acquistava di colpo la coscienza dei legami che quel linguaggio aveva col sangue che gli scorreva nelle vene.

Questo senso di stupefazione permea i primi versi del Milosao: « **Querce aveva mutato la terra —, nel mare, nuove acque — s'innazzurravano ai nuovi giorni; — ma in Tempe la colomba d'Anacreonte — ancor viveva... e sulla mia bianca** (in albanese ha il significato di immacolata, onorata, senza macchia), **casa — venne e si posò** » (16).

Per noi la spiegazione di questi versi iniziali non può essere che questa: secoli sono passati (ci vogliono centinaia d'anni alla terra per mutare le sue querce e al mare per rinnovare le proprie acque) e noi (Italo-albanesi) vivevamo senza pensare alla nostra origine e senza neanche immaginare che la nostra parlata avesse la facoltà d'innalzarsi ad un'alata espressione d'amore come poté la lingua d'Anacreonte (presente nella memoria del poeta per le recenti letture in collegio). La colomba di Tempe (cioè l'amore) venne a battere alla mia finestra e ora canta, ma in albanese.

« **...Balzai... — guardai fuori! — già le uve semimature — ornavano i campi con la dovizia dei grappoli. — E i fiori schiusi di lino — ondoleggianti allo zeffiro — che ne mesceva e confondeva le cerulee corolle — sorridevano al cielo — dello stesso colore di quei fiori** ».

« **Io ero tornato alle sorelle — da straniera terra, — e mia madre riempiva del mio nome — le stanze della casa —. Un'onda di gioia tutto mi percorse — simile a quella — che prova a letto la giovinetta — quando sente in petto, per la prima volta, sbocciarle i seni** ».

E' il preludio non solo del Milosao ma di tutta l'opera poetica del De Rada. Ha scoperto la vita albanese, ha avuto come per miracolo la rivelazione della specifica qualità di quella vita. Torna alle persone care, alla propria casa, non da lontano, ma con occhi nuovi che vedono diversamente; la voce di sua madre, che pronunciava il suo nome di stanza in stanza, certamente frammischiandolo alle squisite espressioni augurali di cui abbonda la lingua albanese, gli suona come un appello che giunge dal passato ma illumina di nuova luce il presente.

In tutto il Milosao c'è l'accentuazione delle specifiche particolarità albanesi della vita che lo circonda: il giorno della Madonna Mesosporite

(16) Questi versi e gli altri che seguono, da me liberamente tradotti, sono quelli del Primo Canto del **Milosao**, Napoli 1836.

(di Costantinopoli), il gioco del disco e dell'anello (tuttora in uso anche in Albania), la tipica ridda tradizionale, i festeggiamenti caratteristici della Pasqua ortodossa, le superstizioni. C'è il profumo e l'essenza delle arcaiche usanze albanesi, lo spirito d'una vita che si svolge nel cerchio dell'ombra dell'iconostasi e al ritmo di tenaci tradizioni etniche. E il De Rada, ripeto, assapora con un continuo senso di stupefazione questi aspetti nuovi e antichi che scopre nel fluire della consueta esistenza quotidiana. Grida dentro di sé: « Ma questa è l'Albania » Non il desiderio romantico di evadere dai luoghi della vita quotidiana spinge il poeta a proiettare l'azione della leggenda di Milosao in Albania — in un'Albania geograficamente immaginaria, con la toponomastica e la onomastica del suo villaggio sito in Calabria — ma l'impulso di restituire poeticamente la vita di Macchia, lembo di autentica vita albanese, immutata nei secoli in suolo straniero, alla madrepatria, ricollocarla nel centro di questa e trasmettere il suo messaggio di rinascita a un popolo consanguineo che gli respira idealmente intorno. Inizia e prosegue il suo poetare come se Macchia fosse l'epicentro della nazione albanese.

Che l'amore di Girolamo De Rada per la figlia di un suo massaro non fosse molto profondo ma passasse sul suo animo come una passeggera vampa di ardore giovanile, lo dimostra il fatto che egli in seguito sceglie come sposa Maddalena Melikji, « nata da una ragguardevole famiglia di Cavallerizzo, colonia albanese nel versante Tirreno. Quella signora adornava la sua avvenenza di pudica modestia e di signorile decoro e fu lo spirito buono della casa del poeta. Ancora risuona, dopo tant'anni che ella è passata da questo mondo, agli orecchi di chi ebbe consuetudine con lei, la sua voce armoniosa e sta dinanzi agli occhi della mente la sua distinta figura » (17).

E qui si vede che in fondo il De Rada, a proposito del matrimonio, aveva la stessa opinione della « grande signora » sua madre, cioè pensava in conformità alle usanze albanesi. Milosao, personaggio creato dalla sua fantasia, sposa una popolana ma lui si unisce in matrimonio con una signorina di « ragguardevole famiglia ». La figlia di Calogrea quindi assume il valore di un simbolo primaverile, incarna l'idea della rinascita schipetara, rappresenta allegoricamente la lingua albanese risorta alla virtù letteraria: è l'immagine mitica dell'Albania giovinetta dimessa e ignorata, scoperta amata e sposata dal giovane poeta Girolamo De Rada, « figlio di signori » italo-albanesi e pronipote dei gloriosi comilitoni di Scanderbeg che stupirono il secolo XV col loro valore. Con ciò non voglio affatto diminuire la realistica freschezza dell'idillio fra Milosao e la figlia di Calogrea. Leggendo Dante, presi dalla suggestione con cui egli ci presenta Matelda mentre coglie fiori, noi non pensiamo in quel momento a lei come a una figura simbolica, ma l'ammiriamo come creatura viva in un vivo paesaggio palpitante di terrestre bellezza. L'alone poetico che circonda eventi, personaggi, paesaggi del Milosao è sopra ogni altra cosa espressione simbolica della tradizionale spiritualità schipetara, intrisa nella umanità della vita quotidiana dei paesi ar-

(17) Cfr. Marchianò, op. cit., pag. 37.

breshë, che, per la prima volta, dopo tormentatissime vicende storiche, rivela la sua intrinseca etnicità. Con la tematica, ispiratagli dai sussulti etnici del suo sangue, Girolamo De Rada ha inaugurato l'era della creatività artistica della propria stirpe e dato così inizio alla letteratura colta d'Albania (18).

(18) Per una più completa bibliografia del De Rada, oltre alle opere citate nelle rispettive note, cfr.: **Straticò A.**, « Manuale di letteratura albanese », Milano 1896; **De Rada G.**, « Milosao » tradotto di V. G. Gualtieri, Lanciano 1917; **Petrota P.**, « Popolo, lingua e letteratura albanese », Palermo 1932; **Ressuli N.**, **Gurakuqi K.**, « Shkrimtarët Shqiptarë », Tiranë 1941; **Lambertz M.**, « Albanischen Lesebuch », Leipzig 1948; **Mann E. S.**, « Albanian Literature », London 1955; **Skendi S.**, « Albania » New York 1956; **Shuteriqi S. D.**, « Historia e Letërsisë » Shqipe, vol. II, Tiranë 1959; **Koliqi E.**, « I tre maggiori poeti d'Albania », estr. dalla Rivista « Shêjzat » (Le Pleiadi), Roma 1961 e « Antologia della lirica albanese », Milano 1963.

Questo saggio, qui riprodotto con alcune lievi modifiche, apparve nello « Almanacco Calabrese 1963 » che si stampa ogni anno in elegante veste tipografica a cura di Tullio De Luca per i tipi dell'Istituto Grafico Tiberino - Roma.

A V V I S O

Il Numero Speciale di **Shêjzat** (Le Pleiadi) che dedicheremo alla celebrazione del 150° anniversario della nascita di Girolamo De Rada comprenderà i Nrr. 7-8-9-10 (Luglio-Agosto-Settembre-Ottobre) della rivista. I nostri Collaboratori sono pregati d'inviare alla Redazione i loro scritti **entro e non oltre il 15 giugno 1964**. Si prevede un notevole invio di articoli, saggi, studi e quindi si pregano i Collaboratori di non oltrepassare in essi le dieci cartelle dattiloscritte.

L A J M I M

Numri i Veçantë qi Shêjzat (Le Pleiadi) do t'i kushtojnë përkujtimët kremtuer të 150.të vjetorit të lindjes të Jeronim De Radës do të përfshijnë Nr. 7-8-9-10 (Korrik-Gusht-Shtatuer-Tetuer) të së përkohëshmes. Bashkëpunorët t'onë janë të lutun me dërgue shkrimet e tyre mbrenda e jo përtej 15 Qershorit 1964. Parashifet një dërgim i shënueshëm artikujsh, syzimesh, studimesh e prandej U lutemi Bashkëpunorvet mos me kapërcye në ta dhetë fletët shkrue me makinë.

NJI TUBË LULE VORRESH

(vijon nga nr. 11-12, 1963)

D. DODË KOLECI, shoq i ndeztë i t'paharrueshmit Xanon n'lamë t'letratyrës, ju baa shoq edhe n'dekë. Kje nder maa t'parët qi teme-luene shoqniin letrare «Bashkimi» e Folmarmja e Fjalori i sajë janë gadi krejtë fryti i mûndit t'Dom Dodës. U daa n'shêj si famullitarë n'zyre t'meshtariis si edhe n'saa veprime tjera komtare.

DEDE GJO LULI, quejtun per automazii trimi i Troboinës, kje n'numer t'njatyne pak vetve qi n't'gjith jeten e vet s'kerkuene tjetër veç se liriin e t'drejtat e atdheut.

Lufta, plaçka, zjermi, t'bjerrunit e baktiis, t'gjaas, e deri t'robve, ishin jo vetun nji sênd qi s'e turbullote aspak, por nji sênd qi e gzote kuer ishin per atdhee. Ee qe sado qi kish nisë m'u plakë, ditë e natë n'mprojtim t'atdheut nder bjeshkë t'thepisuna e i t'buem vëndit t'vet jeton dyerve t'hueja por veç «Atdheu t'lumnojnë» sikuer flitte vetë. I paraqiten strajca me florî, jo me trathtue atdheen por vetun mos me i ndimue; por Gjo Luli gjith herë i perbuzi. Per kto vyrtyte e ket atdhe-dashtnii n'Qershuer t' v. 1915, n'mjes t'Oroshit e t'Malit Shêjt kje grîi prej Serbve, tuj i vûe jazin maa t'madh Malciis s'Madhe e gjith Shqip-niis.

MEHMET SHPENDI, kje per shum vjet bajraktarë i nderët i Shalës e burrë n'zâa. N'luftime t'mdhaa, qi i ndollen per lirii t'Shqypniis, ky kje nji nder maa trimat tuj dbue anmikun n'kater anët. Mirë e njif-shin vlerin e ktii petritit ata qi kot edhe at herë u munduene me marrë Shalen me pushkë, e praa masi u sprovuene paa farë frytit me e shtii n'dorë me t'mirë, e thirne miqsisht ket bajraktarë n'Shkodër, kshtû e zdashne armësh e e grine me gjith krenët e Shalës n'Korrik 1915.

MUSTAFA QULLI e QERQIZ TOPULLI, te dy toskë e atdhetarë t'fortë. Qulli kje me nji inteligencë t'madhe e ideali i djelmniis Shqyptare. Botoj per disaa vjet fletoren «Populli» n'Vlonë e n' Shkoder, e kaq diti me perdorue pënden, saa populli i jonë s'pau fletore maa t'pel-qyeshme. Te dy shkojshin bashkë n'mprojtim t'drejtave t'Shqipniis e u dukshin t'shênjuem per pûnë t'mdhaa. Por dashtnija e flakët qi patne ndaj atdheen u shkaktoj deken qi t'tanë e diim, persë kjene grîi n'livadhe t'Shkoders kah marimi i Korrikut t'v. 1915. Deka e tyne theku e lkundi zëmrat e t'gjith Shqyptarve t'vertetë.

Pater GJON BAZHDARI, *Jezuit*, kje dashtë e hatrue prej t'gjith shqyp-tarve qi e njoftne. persë posë qi ishte i amel e i prûeshem me gjith-kënd, kje edhë meshataar shemllit, e atdhetarë veprues si n'literaturë si n'historii. Idealet e madhnueshme qi pat per Shqypniin t'onë, e qi per ditë vite tuj i zhvillue n't'perkoshmen *Perparimi* t'cillen per dy vjet si drejtuer e bâni fort t'levdueshme si n'Gegnii si n'Tosknii, ngrehne zêmrat e t'gjithve. Por ça mâa fort u daa n'shêj kje t'prrirunt e natyrshem qi pat kah historija, aq saa filloj edhë me shkruie nji Historii t'pergjithshme, kû bashkë me t'ndollna mâa t'pikatuna t'komeve tjera dote me diftue edhë pikat mâa t'parat e historiiis s'onë, e mos t'i ndollte deka e zezë, pat me kënë edhë *mâa i pari shqyptarë* me dalë me kerkue per t'ndollna t'ona arkivat e Europës kû plogsija e atdhedashtnija e pakë e jona i lën n'terr! Ky Zotnii pat nderen edhë me i qitë n'dritë Shêjtnit e vëndit t'onë tuj shkruie Oficen e Meshen e tyne; t'cillen punë barë pjeserisht e pelqej edhë Rroma tuj dhanë lêjen me thanë Oficen e Meshen *de communi*. Deka e shemtueme e tii, me 22 Dhetuer 1915, saa kje e papritun, aq çili nji varrë t'pezmetueme n'zêmer t'Shqypniis, e nder dijetarë qi e njifshin edhe nder dhena t'perjashtuna.

ISA BOLETINI, i Kosovas, saa herë qi i raa m'u permëndë gjithmonë i la nâmë vedit. Burrë fjalet e trim si zâna qi ishte tuj e dashtë atdheen me zêmer, diti me i viit fort n'shum nevojë e s'mramit edhë Mretit t'onë n'Durrçë. Asht per t'u vajtue si nji ksi farë shqyptarit na met m'nji luftim me gjith djalë atje n'Podgoricë n'Kallnduer 1916.

Dom PASHKO BUSHI, i arkidioçezit t'Durrçit, ishte nji poet i vertetë; do vjersha t'tija i kena, por shumicen na i muer me vedi nji profesuer ushtarë serbjanë kuer, tash 3 vjet, tuj kalue me shokë neper Tiranë, ja pat ânda me ja hjekë letratryes s'onë edhe ket visarë. Deka na rrembeu atje n'Austrii edhe ket shkrimtarë shi n'mâa t'miren kohë t'jetes s'tii.

KOL KODHELI kje katolik i mirë e atdhetarë i nojftun. Per shum vjet kje edhë msues i nderët e i cênshem, tuj na lânë nji liber «*Prüisi n'rrugë t'njerziis*» shkruie fort bukur, e do shkrime tjera t'pabotueme. Diq n'Tetuer 1916.

Pater SHTJEFEN ZADRIMA, *Jezuit*, diq me 6 Tetuer 1916; u pikat sidomos si zelltarë i fortë n'zyre t'meshtariis e si bâmirsë i vertetë i komit. Rrfyedorja, predket, ngushllimi i t'zymtve e saa vepra tjera qi kapi, sidomos per dobie t'djelve t'rii, i lane nji êmen t'madh n'ket kryegjytetin t'onë. N'ktë e n'Pater Gjenovicin *Vepra Pijore* gjet teme-luesat e vet, e neper cênë t'ktyne dy zotnive muejt me botue kalendarë e libra tjerë. Vjett e mrame i kaloj P. Shtjefni n'Shkup tuj u daa sidomos n'shêj në ndihmë t'vobekve t'shkretë m'nji mii mndyrë. Koha kaa m'u sosë por P. Shtjefen Zadrima s'kaa me muejt fort kollaj m'u daa zêmrave t'njatyne qi e njoftne.

NDOC MARTINI ZAMAJ kje geni mâa i madh qi pat Shqypnija n'lamë t'Pikturës, e prandej meritoj m'u quejt *Princi i Akademüis* s'Piktorave

t'Parigjit, *Rafaeli i dytë*, e qi n'pak vjet kishte dalë paa dyshim *nji zãmadh n't'gjith Europë* (10).

Leu n'Shkoder me 17-1-1880, e qysh fmii u daa n'shëj per nji xhevahirë i vertetë, njaq saa 15 vjeç tuj kënë mrriti me bâa pikzime saa me pasë lavde e çmime prej Zotniive mâa n'shëj e mâa me kompetencë t'Shkoders. Por si t'gjith gent e vertetë, njashtû edhë Zamaj fatin e pat kundra, e «s'pat fatbardhsiin qi meritote». Kot me 25-6-1902 u nis per Rromë me i çilë shtek vedit, pse t'ngratin Ndoc s'e çmuene aspak, e me 5 soldë do t'shkote ditën! Tuj paa qi t'ndëjmit n'ket vënd ishte per të nji psim i kotë, persë s'muejte me i çue qellimet e veta n'vënd, mas nji vjetet e gjysë u drejtue kah Parigji, kû Akademija e ktii gjytet jo vetun e priti, por sot madhshtohet per ket artist, t'cillin pat fatin e bardhë me e rritë n'prêhen t'vet, e s'gjet kunorë lavdit mâa t'çmueshme me e hjeshue ballin e tij, veç me e thirrë e me e majtë per t'parë nder piktora. Ktû «posë fuqiose t'fantaziis krijuese qi e kishte prej natyret, e nji duresës s'pashoqe, kje kaq e madhe vlersija e tii n'teknikë saa me u shtûi smirë mjeshtrave mâa t'pjekun n'pikaturë» (11).

Kryevepra e Ndocit t'onë kjë «*Skanderbegu*», t'cillen pikturë e patne levdue fletoret mâa t'mdhaa t'Europës; por mjerisht i u dogj n'Espozicjon t'Stamollës n'v. 1913. N'Shkoder para se me u nisë la piktura tjera nder t'cillat bje fjala «*T'ikunit e Fugures s'Zojës s'Shkoders*», «*Krishti n'kopshtë t'Getsemanit*» e saa tjera qi janë provë t'kjarta t'genit t'madhnueshem t'tii. Ishte edhë me nji zëmer krejtë arit, e kaq atdhetarë i flakët saa n'v. 1914 shkruete: «M'kaa marrë mâlli jo vetun per shpii, por edhë per gurt e tokës shqyptare...». Por ditët i pat t'njehuna, e n'vjeshtë 1915 n'kaq saa pikturote nji pyllë e kapi nji tameltume edhë e rrxoj! Lugoj n'gzim se kishte vllaan barë prej Shqypnijet ngjet vedit, e «i ngushlluem me Sakramënde dha shpirtë me 6 Dhetuer 1916». Prej gjithkuej qi e kaa njoftë n'Parigj, kje vajtue... Salikimi i tii kje tejët i shkëlxyeshem tuj e percjellë nji numër i pamasë piktorash, skulptorash, etj. Deka e grabiti n't'parat rreze t'nji lumniis s'vertetë. Pikturat e tii tash janë n'Svicere.

GASPER ASHIKU u daa kso jetet n'fillim t'v. 1917, e kje i merguem n'Itale pse e dote fort Shqypniin e pse me veprim t'palodhshem i delte zot liriis e lulzimit t'komit t'onë.

ËMZOT PRËND DOCHI na vorfnoj me 22 Fruer 1917, e deka e ktii Zotnii u vajtue «prej gjith njatyne qi njoften e çmuene jeten e madhnueshme t'ktii Prelat kishtarë, i cilli me njatò stolii t'veçanta me t'cillat e pat begatë qiella, diiti per vjet e vjet me nji zeell t'palodhshem me krye pûnë t'bindueshme si per kah lulzimi i Fees áshtu edhë per t'mirë t'atdheut». Kish lee n'Bulger (n'malcii t'Lezhjes) v. 1845, e si i kreu kndimet n'Seminarë Papnuer Shqyptarë t'Shkoders e n'Rromë, u vûe me veprue me zeell e dije tuj u daa n'shëj per nji inteligencë t'kulluet

(10) Prej letrave qi na erdhne prej Frâncet, e qi ruhen ktu n'Shkoder.

(11) *Zâni i Shna Ndout* 1917, Tetuer f. 160.

e t'kthellët, një vullndet trim, e i paperkulun n'Vepra t'mira; « fjala e tii e rrjedhshme e e amel, hija burrnijet, e njajò sjellje e tija plot nierzii e bujarii, kan pasë bâa qi aj t'ishte edhe t'u mate prej gjith shqyphtarve t'mendçem si një ner mâa t'parët burra t'kombit t'onë ». Ngrehi kisha e qela, suguroj pagjen e gjallnimin e popullit t'vet, e sidomos u daa n'shêj tuj dliirë Abaciin prej t'flligtit e aq t'damshmit mkat per fee e shoqni si â i ziu konkubinât. Atdheu mandej n'Abatin e Sh'Lleshtrit pat një atdhetarë jo me fjalë por me pëndë n'dorë e me pushkë per faqe qi ndëjti edhe 12 vjet i dbuem per lirii t'komit t'vet. Shoqnija letrare « *Bashkimi* » me t'cillen mûnd t'thohet se kaa fillue m'u njallë dishiri me aratisë giuhen t'onë, u temelue prej ênzot Dochit. M'nji fjalë gjithkund i la nderë vedit e nâmë komit, e Shqypnija m'të pat një forcë t'madhe (12).

FILIP NOGA n'kohë t'Princ Wiedit kaa pas kënë Minister i Financave shqypitare tuj u prûe si e lypte koha. N'ditt e mrame t'jetës ju çue mallë per Shqypni, edhe xuer lëjen me ardhë n'Shkoder, por n'Kotorr, rrugës një smûndje e rrebtë e çoj te vorri. Shqypnija do t'i jenë e evarshme per mûndë e djersë qi la per tē e per çka hoq sidomos n'Durrçë per t'mirë t'sajë.

D. NDUE BITÛÇI gjindet n'rresht t'poetenvë mâa t'mdhaj qi e kan begatë fort letraturën t'onë. Kndimet e Meshtariis i kreu me shum nâmë n'Seminarë t'Shkoders, e si prift kje puntuer i fortë n'arkidioçez t'Shkupit. Pater Leonard Martini shkruete per tē tash nja 30 vjet: « BitÛçi âsht një nder xânsa shqyptarë mâa t'aratisun, t'rritun n'shkolle t'Jezuitve t'Shkoders; poetë i çmueshem, qi genin e bukur t'venë ja kushtoj nderimit t'Muzave amtare, sidomos mas t'dukunit t'parave poezinave t'mija. Poezinat originale e t'perkthyeme t'qituna deri tesh prej BitÛçit kishin per t'bâa një blëe t'trashë... nder kta kaa edhe një veper t'gjatë, n'vjersha shqiptare *Psalmet e Davidit...* » Shiimi poetik qi gjindet te ky Zotni âsht fort i knaqshem, e kishte per t'u lypë qi *Vepra Pijore* t'i dalin n'krye dishirit e zellit qi kaa me i mledhë krejtë e me i botue vjershat e ktii poetit kosovas, pse kishin per t'kënë pasunii e vertetë e letraturës s'onë. D. Ndue BitÛçi, u bashkue n'valle qiellore n'Majë t'v. 1917.

Ênzot NIKOLL KAÇORRI, saa ju dhimt gjithkuej per dekë t'papuritun qi i ndolli n'Vjenë me 29-5-1917, aq çili një varrë t'ree n'zëmer t'Shqypniis, persë një burrë si Kaçorrin per kah Feja e Atdheu e pau rrallë. Kje Protonotarë Apostullik e Vikarë i Pergjithtë i Arkidioçezit t'Durrçit; e kushdò qi e kaa njoftë jo vetun kaa paa n'ket Zotnii një Meshtarë qi kreu mâa s'mirit zyren e vet, por kaa pasë rasë m'u pasqyrue n'të e m'u bindë. Kje nderue e dashtë prej gjithkuej e cillitit e nalta t'tija e dane n'shêj n'ç'do shoqni t'zgjedhun. Atdheu n'ket Zotnii pat një krahë t'djathtë, i cilli me dije e trimnii na viiti fort me fjalë nder vënde kû duhej e me punë n'vënd t'onë, e madje per Shqypni i raa

(12) *Posta e Shqypniës*, n. 23-24.

me psue edhë fort. «Paa dyshim se me të Shqypnija kaa bjerrë një Meshtarë t'vjefshem e një burrë t'ndershem, n'fuqii t'cillit komi kaa muejtë me majtë uzdajë» (13).

KARL SUMA jetoi e diq perherë shqyptarë e shqyptarë me mish e shpirtë, burrë trim e i nderët, i prûeshem e i drejtë. «Dashtnija e tii per atdhee nuk kaa njoftun as kufii as masë, nuk diiti me kursye vedin kurr per saa herë e pat lypë nevoja e atdheut, e kshutë e kemi paa me pushkë n'krah'e me pendë n'dorë me i dalë zot t'drejtave komtare «tujë ndertue klub, fletore, e shoqniina, sa nuk u baa t'mledhun a diftesë komtare kû mos t'u gjindte i paharrueshmi Karl. E kaq e dote atdheen me zëmer saa n'thiim t'Malitzii ju lut mjekut me ja ngiatë jeten derë saa t'shifte tuj vallzue flamurin komtarë n'Shkoder, si edhë vetë e vûni s'parit. N'salikim t'tii muer pjesë marë Shkodra e arkivoli i tii kje mlue me flamur komtarë si e pat lypë. «Kee dekë o Karl po, êmni i ytë do t'jetë një shemull e një pasqyrë per masë t'ree Shqyptare».

SALIH SPAHI diq me 29-11-1917 n'zâa per atdhetarë veprues, si kundra Serbve si n'ditë t'sodit porsi nënprefekti i Lumës. Kje burrë fjalet e i ndershem, e Luma marë e vajtoj ket dekë me lot t'idhta.

Babë DUDË KARBUNARA punoi xeetas e paa ju shmangë kurr si kuer kjeme lirë si edhë kuer gjimojshim nën sund otoman. Me çue n'vënd idealet komtare qi pat një Zot e din saa psoj, e diq me 21-12-1917 tuj i lanë famë vehtes e komit.

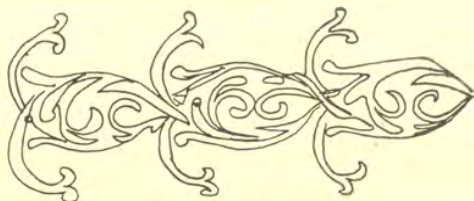
MURAT BEG TOPTANI kje një pinjollë trim e i dëjë i t'vjeters derës bujare t'Toptajve; aj e desht Shqypniin krejtë me zëmer e i pikote zëmra gjak kuer shifte e ndiite zii per komë. Kje skulptor i mirë e «Skanderbegu» qi la t'dhënun asht një veper e tii e çmueshme fort. Asht per t'u vajtue per rrezik qi e gjet, tuj bjerrë Shqypnija n'ket burrë një ner ata pak zâmdhaj t'vertetë e vepruesa qi pat nder kto vjet.

Shkoder, 26 Korrik 1918.

Sh. V.

(Nxjerrë nga «Kalendari i Vjetës 1919» - Vepra Pijore
N. 23 - Shkodër - Shtypshkroja e Zojës s'Paperlyeme - 1918).

(13) Posta e Shqypniës, n. 51.

La pastorizia a Frascineto

di A. B. Frasnjoti

Durante questi ultimi anni a mano a mano che allargavamo l'ambito della nostra raccolta sul telaio di Frascineto, nostro paese natio, con non poca apprensione abbiamo constatato che tra le cause determinanti l'attuale costante disuso di questo antichissimo strumento da lavoro è anche « l'abbandono quasi generale della pastorizia, la quale nei nostri paesi veniva considerata, fino a poco tempo fa, come insostituibile fonte di benessere » (1).

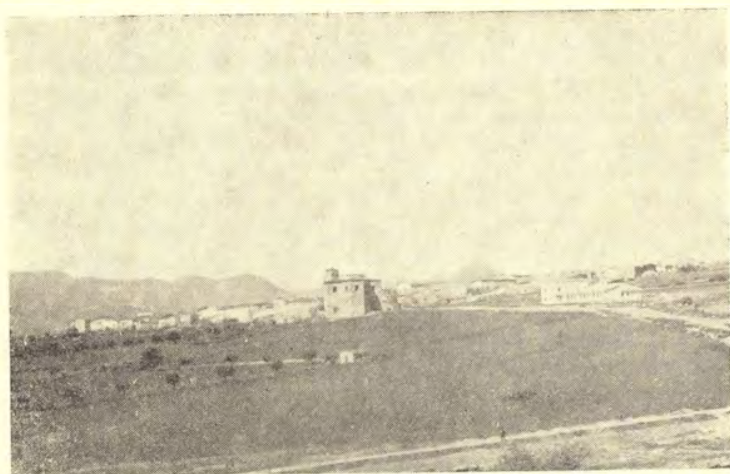
Fino a vent'anni addietro quasi la metà della popolazione « frasnjota » si dedicava alla pastorizia, mentre l'altra metà si occupava di agricoltura e di artigianato. Ogni pastore per occuparsi della numerosa mandria si faceva coadiuvare dai figli non appena raggiunta l'età di sei o sette anni. Il figlio per molti anni andava appresso al gregge insieme col padre e quando prendeva moglie riceveva in dote dal padre sulle cento e centocinquanta pecore e così si rendeva autonomo.

Nel periodo invernale il branco veniva chiuso negli ovili stabili situati in paese oppure in quelli sparsi verso la zona denominata « *ka Marçlini* » (Marcellino). Ai primi di maggio invece tutti i pastori si spostavano in montagna, sistemandosi in luoghi diversi ma sempre vicini al bosco e possibilmente non molto distanti da una sorgente di acqua, dove si andava ad abbeverare il gregge due o tre volte la settimana. Di tanto in tanto scendeva in paese uno dei garzoni coll'asino (generalmente il pastore aveva due asini) carico di legna, formaggio fresco, barili e recipienti vuoti. Si fermava tutta la giornata e l'indomani presto (verso mezzanotte o l'una, ciò dipendeva dalle ore di cammino da farsi) il garzone ritornava in montagna coi barili colmi d'acqua e colle provviste. Al primo albeggiare arrivava a destinazione ed aiutava il padrone per la mungitura. Il più delle volte parecchi di questi garzoni si davano l'appuntamento per il ritorno in montagna e appena usciti fuori paese (*ka Mbikatundi*), in piena notte, si fermavano per alcuni minuti e a più voci cantavano dei « *vjersh* », indirizzandoli alla amata, ad altre persone o al paese che abbandonavano temporaneamente. La stessa cosa si ripeteva al ritorno, prima d'entrare in paese, verso le sette o le otto del mattino.

Allora gli affari andavano molto bene per il pastore: nella sua casa non mancava nulla. D'inverno e d'estate, di notte e di giorno affrontava con gioia qualsiasi sacrificio. Appena fuori paese egli poteva tranquillamente sedersi e guardare da lontano il branco, che si sparpagliava sull'erta della montagna dirigendosi verso l'altopiano. Allora non c'era la legge del rimboschimento delle montagne. I figli segui-

vano con grande attaccamento il mestiere paterno, i garzoni si trovavano facilmente a modeste condizioni e i foraggi, infine, costavano poco. Mentre il formaggio, la lana ed il bestiame si sono sempre venduti a buon prezzo. Il formaggio di Frascineto era rinomato in tutta la zona. Ogni anno, nella festività dei SS. Pietro e Paolo (29 giugno), nei pressi dell'omonimo antico Monastero Basiliano (2) si teneva una grande fiera. Da Spezzano Albanese, da Cassano Jonio, da Trebisacce, da Torre Cerchiara, da Villapiana, da Plataci, da Morano, da Lungro, da S. Basile e da Castrovillari venivano a Frascineto quel giorno per fare provvista soprattutto di formaggio, conosciuto ed apprezzato per l'ottima qualità.

La stessa posizione topografica del paese favoriva l'incremento della pastorizia. Frascineto (*Frasnita*) (3), in provincia di Cosenza, sorge a 480 metri d'altimetria e sembra aggrappata alle falde della montagna, scoperta e rocciosa, ch'è una diramazione del M. Pollino (m. 2248) e della Serra Dolcedorme (m. 2271). Dopo un'ora di strada mulattiera ver-

Visuale di FRASCINETO (Cs.) da oriente: in primo piano l'Asilo Infantile e la Chiesa Parrocchiale, dedicata all'Assunta.

so settentrione, superata la catena di rocce, si estende un vasto altopiano molto adatto per il pascolo. Il bosco è a circa due ore di cammino: vi prevale il faggio. Numerose le sorgenti d'acque. A Nord-Ovest, al di là di una zona aperta, buona soltanto per pascolo, si stagliano le vette del Pollino e del Dolcedorme, che segnano il confine tra la Basilicata e la Calabria. Verso meridione s'estende una vallata, che per le peculiari condizioni del suolo, rende molto, soprattutto se utilizzata a vigneti. Infatti a Frascineto non c'è persona che non abbia un piccolo vigneto. Il raccolto dell'uva è generalmente abbondante. L'alto pregio del vino si è affermato dentro e fuori Regione. Attualmente in Frascineto prospera il commercio di vino. Un discreto ma agguerrito numero di commercianti, tutti motorizzati con piccoli e grossi automezzi, distribuiscono quotidianamente quintali e quintali di vino in tutto il

circondario. Nella vallata scorre il fiume Eiano, che sorge sotto Eianina, piccola frazione di Frascineto, distante dal capoluogo appena 500 metri. Eianina attualmente fa 857 abitanti ed è ad Est di Frascineto. Ad Ovest, a 6 km., in mezzo ad una bella conca verde piena di fitte case campestri, è situata la città di Castrovillari (a.s.m. 350; ab. 14.950), oggi molto fiorente per il commercio e per l'industria. Frascineto è attraversata dalla nazionale n. 105, asfaltata e larga, che inizia dal bivio di Torre Cerchiara (attraversata dalla statale n. 106) e termina a Belvedere Marittimo. La statale 105, entro cinquanta km. di strada, tocca i seguenti paesi italo-albanesi: Civita (ab. 2041), Eianina (ab. 857), Frascineto (ab. 1714), S. Basile (ab. 2092), Firmo (ab. 2741), Lungro (4) — sede vescovile — (ab. 4830) ed infine Acquafredda (ab. 1791).

* * *

Quei pochi pastori che ancora sopravanzano a Frascineto e ad Eianina fra qualche anno saranno costretti (anzi già lo sono) a vendere il gregge per sopraggiunti limiti di età e per altre cause indipendenti dalla loro volontà. Sono soli ormai. Quelli che ancora pascolano pecore tengono una piccola mandria (al massimo un centinaio di animali). D'estate, unendosi in società, alcuni si trasferiscono in montagna, mentre i più rimangono in paese per mancanza di garzoni e per ragioni di comodità. Spesse volte abbiamo visto alcuni di questi pastori scendere in bicicletta a Castrovillari, per andare a consegnare il formaggio e la ricotta ai negozianti del luogo.

Nello scorso aprile il cacio pecorino, ancora fresco e fumante, si vendeva a L. 750 al kg. e la ricotta a L. 400 al kg. I pecorai sanno molto bene che oggi si guadagna meglio di prima, ma è la mancanza di personale che li rende sfiduciosi. Se il pastore, dopo mesi e mesi di ricerche riesce a trovare qualche garzone a Morano o altrove, costui chiederà circa cinquantamila lire mensili ed altro ancora. Il pastore l'accontenta in tutto ma improvvisamente viene piantato in asso, perchè il garzone parte desideroso di divertirsi e stanco della monotonia del mestiere. E allora chi custodirà il gregge (ch'è sempre un capitale) in caso di disgrazia o malattia? Abbiamo preferito farci elencare alcuni motivi da uno dei più anziani pastori di Frascineto, riportando in nota la trascrizione. « Il gregge si vende, ci ha detto (traduciamo a paroletta), perchè le erte delle montagne sono tutte vincolate con filo spinato; poi non trovi garzoni e il padrone deve vendere il gregge. Poi quello che ha figli rimane solo solo perchè se ne partono e vanno in Svizzera e non ne vogliono sapere del gregge. E il padre gli dice: "Io le (pecore) vendo", e quello gli risponde: "Prendi e vendi pure, perchè io colle pecore non voglio andare. Perchè io vado a guadagnare e ciò che guadagno di giorno a me le pecore non lo danno". Infine oggi, ha proseguito, vogliono i terreni da pascolo molto cari. Altrimenti per guadagnare si guadagna, soltanto che non è mai sufficiente » (5).

Questo anziano pastore che ancora non conosce nemmeno che cosa siano i medicinali per non aver mai avuto il minimo dolore di testa, aveva gli occhi umidi di pianto mentre parlava. Probabilmente pensava

al mondo sano, venusto, semplice e poetico che va scomparendo in maniera sempre più lampante. Indubbiamente colla pastorizia si dilegua un mondo di capitale rilievo per noi « *arbresh* ». Parte di questo mondo i nostri Padri lo portarono qui dalla Madrepatria e noi l'abbiamo individuato nettamente nella tipica toponomastica dei luoghi di montagna, negli usi arcani, negli infiniti oggetti occorrenti che il pastore crea colle proprie mani, nel parlare misurato, saggio e schietto, nel cospicuo numero di voci di cui essi soli fanno uso per designare quel determinato animale, quella determinata erba o pianta. Parte dei vocaboli sono di evidente provenienza italica. Di ciò non si stupirà il lettore se pensa ai grossi centri italiani come Castrovillari, Morano Calabro e Cassano Jonio coi quali i nostri pastori hanno sempre avuto rapporti sia per lo scambio di merci e sia per la stessa vita girovaga che essi conducono.

Fin da tenera età abbiamo sempre tenuto viva nell'animo un'intensa attrattiva verso i pastori locali. Il mondo entro cui essi soli possono muoversi ha sempre esercitato in noi un fascino insolito. Ora quel mondo va gradatamente eclissandosi ed ecco allora che ci siamo messi all'opera per raccogliere, con pazienza certosina, quanto più materiale possibile (6). La pubblicazione della raccolta, divisa per argomenti, continuerà nei successivi numeri di *Shêjzat*, integrata da fotografie illustrative. Siamo certi che in tal modo renderemo un contributo non solo allo studio del folklore (7) dei nostri paesi ma anche alla linguistica degli stessi.

« Dal punto di vista linguistico, scrive il Prof. Koliqi (op. cit., p. 5), questi testi orali costituiscono un materiale di valore indiscutibile. Le parlate delle comunità *arbreshe* nascondono tesori lessicali e fraseologici di eccezionale importanza per la storia e lo sviluppo dell'albanese... Ormai non si può concepire una storia della lingua albanese senza una precisa scientifica conoscenza delle parlate *arbreshe*. Molti fenomeni fonetici e morfologici, molti etimi saranno lumeggiati da quella conoscenza e molti problemi linguistici, specie per quanto concerne la creazione di una « koiné », troveranno grazie ad essa più facile e rapida soluzione ».

Come metodo di raccolta ci siamo serviti di un questionario da noi precedentemente redatto. « Ad indicare con precisione che cosa si debba ricercare, precisa il Toschi (8), servono perspicuamente, se ben redatti e ancor meglio adoperati, i questionari. Il questionario mira specialmente ad attirare l'attenzione su certi fatti che possono sfuggire all'osservazione dei più, e a costituire una completa documentazione sulle forme tradizionali prese a studiare ». Abbiamo personalmente interrogato sul posto, dall'ottobre del '62 al settembre del '63, parecchie persone, giovani ed anziane, residenti in Frascineto e in Eianina e attualmente dedite alla pastorizia (9).

La raccolta che pubblichiamo ha come oggetto la pastorizia, così come attualmente si offre in Frascineto ed in Eianina, la cui parlata differisce lievemente da quella del centro di Frascineto come si vedrà dalla trascrizione. La traduzione italiana è quasi sempre letterale in modo da rispecchiare più fedelmente il pensiero dell'informante.

Per la trascrizione abbiamo usato l'alfabeto di Monastir per evi-

tare difficoltà tipografiche che sarebbero ovvie se usassimo un qualsiasi alfabeto più scientifico. Si usa il Digramma « *hj* » per riprodurre il suono spirante-palatale della « *χ* » greca moderna, suono che non viene espresso nell'alfabeto di Monastir ma che esiste nella parlata che trascriviamo. In proposito dobbiamo esprimere un vivo ringraziamento al Papàs F. Solano (10), il quale ci ha fornito preziosi ed utili suggerimenti.

La trascrizione è prettamente fonetica e rispecchia la pronuncia dell'informante nel momento della raccolta.

— 1 —

Si bëhet dhjatht (11).

« Mjelmi dhent te karròqja. Prana marrmi e kullojmi qumsht e kullojmi te kakava me kolloturin. Te kolloturi qindrojen fratina, koshtza e t'tjerat Dhopu çë-na e kulluami marrmi at kakáv e vëmi mbi zjarr e ngrohmi atá qumesht. Kur është ngrohur si ujë dielli e nxjerrmi ka ata zjarr, marrmi e lami ata rrëndt e e shtimi nd'at kakáv. Marr' e rrrutullarmi me at mishk, marrmi lkuren e e mbulojmi se mos t'dál avulli se mos ngrihet e kat rrir nj'gjims orje e kshtu pikset. Dhopu ç'ata pikset marr'e nxjerrmi at lkúr, marrm'e rromnarrmi me nj'hú, dhopu ç'ata u bë si qumesht marrm'e kllasmi ato duar. na e mbjedhmi at tumb e na e vëmi tek tiravoli e marrmi e e xhakmismi me duar (shtëpet) e hirra gjith del.

Marrmi e e kllasmi nd'at llaçer (ku nxuar tumben) e pra e nxjerrmi e e vëmi mbi at rit. E marrmi na e e pjerrmi at mauir, se djathi vjen më i mir. Prana ç'na nxuartim djathin, ajo kakava vëhet mbi zjarr, se na kem bëmi at gjiz. Dhopu ç'kakava ngrohet fort, marrm'e kllasmi ata qumesht (e gjizez), ngapthi nj'zet minutel, merr e lehet kojo gjiz, marren e e nxjerren at kakáv, çë ajo është mb'zjarr. Marren e ngrëjen at gjiz, e m'e vën tek rrikotarja. Prana ç'ata nxuartin gjizen, marren e m'lajen kët kakáv e m'e vjèren nd'at kroq.

Ata ç'ruajen dhent marren e lajen at kusí.

Ai masar thot: « shkoqni buken se kin hani nj'çik gjiz; mirrni ju ato lúg, mirrni se gjiza u ngri. Mirrni e tundi se kem rrrzojmi nga një mirrni murren tuaj e ecni ka kin veni ». E ki masari me at lúg merr e i shtie tri lúg gjiz e at kusín e vën nd'mest e ata tundu tundu kusís marren e hán me ato lúg ».

TRADUZIONE

Come si fa il cacio pecorino.

« Mungiamo le pecore nel bigonciolo. Poi prendiamo e filtriamo il latte e lo filtriamo nella caldaia (di rame a sezione tronco-conica per bollire il latte e lavorare i latticini) col colatoio. Nel colatoio rimangono minuzzoli, pagliuzze e altre cose. Dopo che noi l'abbiamo filtrata prendiamo quella caldaia e la poniamo sul fuoco e riscaldiamo quel latte. Quando si è riscaldato come acqua di sole (tiepida) lo leviamo da quel fuoco, prendiamo e laviamo quel caglio (presame o presura) e lo deponiamo in quella caldaia. Prendo e lo giro col mestolo, prendiamo una pelle (di pecora) e copriamo (la caldaia) perchè non esca fuori il vapore altrimenti si raffredda e deve restare mezz'ora e così si coagula. Dopo che il latte si è coagulato prendo e levo quella pelle, prendo e

lo giro (da destra a sinistra ed inversamente) con un legno (rotondo), dopo che quello si è fatto come latte prendo e mettiamo dentro quelle mani. Noi raccogliamo quel cacio fresco e noi lo deponiamo nella forma di giunco per conciare il formaggio e prendiamo e lo premiamo colle mani e il siero tutto esce.

Prendiamo e lo immergiamo nel latte scremato (da dove ha tolto il cacio fresco) e poi lo togliamo e lo mettiamo sopra un legno. E prendiamo noi e voigiamo quella forma rotonda di formaggio, perchè il cacio viene buono. Dopo che noi abbiamo levato il cacio, quella caldaia si pone sul fuoco, perchè noi

**Kakava, punxun'jети
mbi trapjedhin e karroqja**
(da sinistra a destra)
(v. nn. 1, 2 e 7
della raccolta).

dobbiamo fare quella ricotta. Dopo che la caldaia si è riscaldata molto, prendiamo e mettiamo dentro quel latte, dopo venti minutini, prende e nasce questa ricotta, (i servi) prendono e levano (dal fuoco) quella caldaia, perchè quella si trova sul fuoco. Prendono e alzano quella ricotta e mela mettono in una forma di giunco. Dopo che quelli hanno tolta la ricotta, prendono e mi lavano quella caldaia e mela appendono in quel uncino.

Quelli che pascolano il gregge prendono e lavano quella caldaia.

Il masaro dice (loro): «spezzate il pane perchè dovete mangiare un pò di ricotta; prendete voi quei cucchiali (di legno, molto grandi), prendete perchè la ricotta si è raffreddata. Prendete e sbrigatevi perchè dobbiamo far uscire il gregge; ognuno di voi prenda la sua mandra e andate dove dovete andare». E questo masaro con quel cucchiaio prende e versa tre cucchiali di ricotta e

quelli pongono la caldaia nel mezzo e quelli attorno attorno alla caldaia, prendono e mangiano con quei cucchiari ».

— 2 —

« Mbrëmanet vë gamberat (12), marr thronin e karroqen, ulem te porea skaracit e vëhem e mjel dhent e guanjuni m'i minaren belu belu. U gjith dhent llatare i mjel e qumshtit bie te karroqja, shterpat (jan shabanet e vjelme njej viti) shkojen e ven mbrënda. Dhent n'dimer kan më shumë qumesht menatet se mbrëmanet pse dita ë më e vogel e n'vër kan më shumë mbrëmanet pse dita ë më e madhe edhe hán më. Prana ç'mola gjith dhent marr karroqen pjot me qumesht e e kullonj me kolloturin mbrënda te kakava e kshtu kakardhit, lesht e macákaret ç'kan te bishti, ç'mund bien mbrënda te karroqja. qindrojen te kolloturi e qindron nietu qumshtit. Prana marr kakaven e vete e vier tek furketat (forcelle) per t'rrir qumshtit frisku t'mos t'shkatarrohet. Kakava vëhet jasht naten vet nd'vër t'mos thartohet qumshtit.

Menatet nxier kakaven tek furketat i nxier gjalpsit e kullonj njeter hér e pra shllonj t'tjeret qumesht ç'mjel menatet. E kullonj gjith te nj'vend, vëhem e çelenj zjarrin e bin'e ngrohet ujit e rrëndit. Prana nxier rrëndt e vë qumshtit mb'zjarr e bin'e ngrohet. Pra ç'ngrohet si ujë djelli (të vakt: ne t'ngroht e ne t'grit) e nxier ka zjarri e i shllonj rrëndt. E rrumnarenj e i vë lkuren persiper se kat pikset e bëhet kualât. Kush do nj'çik kualât merr lugen e e merr e bën supen tek marmitja. Kualata ë shumë e ëmbel edhe nëse há shumë t'bën dëm. Pra masari ulet te throni vë kakaven përpara këmbvet, merr mishkun e rrutullaren kualaten ka e dhjathta e e manxhinta. Prana ç'rrutularet kualata mir bëhet tumb (mozzarella) e e vë tek tiravoli e shterngon shum fort e prier kanján e kanjeter, pra i vë kripen e bëhet djath ».

TRADUZIONE

« Di sera metto i gambuli (= i cosciali), prendo il trono (il panchetto a tre gambe su cui siede il mungitore) e il bigonciolo, mi siedo nella porta dell'ovile e mi metto e mungo il gregge e il garzone mi spinge le pecore piano piano. Io tutte le pecore lattanti le mungo e il latte cade sulla caldaia, le sterili passano e vanno dentro. Le pecore d'inverno hanno più latte di mattina che di sera perchè il giorno è più corto e d'estate hanno più latte di sera perchè il giorno è più lungo e mangiano di più. Dopo che ho munto tutto il gregge prendo il bigonciolo pieno di latte e lo filtro col colatoio dentro la caldaia e così lo sterco pecorino, la lana e le palline di lana bozzolosa che hanno nella coda, che possono cadere dentro il secchiello, rimangono nel colatoio e il latte rimane pulito. Poi prendo la caldaia e vado ad appenderla alle forcelle, in modo che il latte rimanga fresco per non guastarsi. Il bigonciolo si mette fuori di notte soltanto d'estate perchè non s'acidisca il latte.

Nel mattino seguente levo il bigonciolo dalle forcelle, tolgo la pannara e lo filtro un'altra volta e poi verso l'altro latte ottenuto dalla mungitura mattutina. Lo filtro tutto in un recipiente, mi metto ed accendo il fuoco e faccio riscaldare l'acqua del caglio. Poi tolgo il caglio e metto il latte sul fuoco e lo faccio riscaldare. Dopo ch'è diventato caldo come acqua di sole (tiepida: né calda né fredda) lo levo dal fuoco e metto dentro il caglio. Lo giro (col me-

stolo ripetutamente), pongo la pelle sopra perchè deve coagulare e si fa formaggio (appena coagulato). Chi vuole un po' di formaggio coagulato prende il cucchiaino e fa la zuppa nella marmitta. Il formaggio appena coagulato è molto dolce e se ne mangi molto ti fa male. Poi il massaro si siede sul trono (il panchetto a tre gambe), mette la caldaia davanti ai piedi, prende il mestolo e gira più volte il formaggio appena coagulato da destra a sinistra. Dopo che

**Kakava mbi trapjedhin,
një mban kolloturin
e jetra shllon
qumshtit ka karroqja.**

si è girato per bene, il formaggio appena coagulato diventa cacio fresco e lo metto nella forma di giunco, lo premo molto forte lo giro e lo rigiro da una parte all'altra, poi ci metto sopra il sale e diventa cacio ».

— 3 —

« Djatht dhi-kuala bëhet kshtu (13): ë t'griit këta qumesht e i minaren shum rrënd e nëng e shterngon ndutu fort e e lë me at llaçer e atà vjen e thar-tohet. Merr e i shtie atà krip, merr e e vë te një drrás. Atà djatht thar-tohet e me t'hartuerit bëhet me krimba. Prana ç'atà vjen t'hat merr e e çán ti atà djath e merr e e gjën gjith me krimba. Po atà krimba nëng jan krimba se jan stesu krimba dhjathi. Ju mos trëmbi se ju bën dëm se atà është më t'miret djath. E nëse atà është njom njom vëru e haje dreq me at lúg se t'bën shúm mir ».

« Il formaggio bacato si ottiene in questo modo: è freddo questo latte e metti dentro molto caglio e non lo premi molto forte e lo lasci col latte scremato e quello viene ad inacidirsi. Prendi e metti quel sale, prendi ogni cosa e lo poni sopra una tavola. Quel formaggio s'inacidisce e inacidendosi si fa con vermi. Dopo che quel formaggio diventa secco, prendi e tagli tu quel cacio e lo trovi pieno di vermi. Però quei vermi non sono vermi perchè sono

Ësht e pikset qumshtit:
trapedhi, kakava,
lkura per mos t'dal
avulli e mishku

vermi di cacio. Voi non abbiate paura che vi faccia male perchè quello è il migliore cacio. E se quel cacio è fresco fresco mettili e mangialo proprio col cucchiaino perchè ti gioverà molto».

— 4 —

Vestiario del pastore e arnesi da lavoro (14).

Kpuc t'larta e me taça: scarpe alte e con chiodoni;

Kallejet t'lesht e t'gjet: calze di lana e lunghe;

Kallein'jel t'lesht: mutande di lana;

Tirq velluti: pantaloni di velluto;

Llaneta permishi t'leshta: maglie che si tengono a contatto col corpo e di lana;

Kmisha e ier nd'argali: la camicia tessuta al telaio;

Pelicuni (kapot pa mëng i bën me tri lkúr dhensh: një n'mest e një kanjan e kanjeter): il giubbotto di lana dei pastori, senza maniche, fatto con tre pelli pecorine; una nel mezzo e le altre due ai fianchi;

Gamberet bën me lkúr dhensh: i gambuli (i cosciali) fatti con lana pecorina;

Mandjeli leshi i iejtur nd'argali: il mantello di lana tessuto al telaio;

Shapka: il cappello;

Llumbrelja: l'ombrello;

Gaça per t'shurbenj: la scure per lavorare;

Karramunxa: la cornamusa;

Trasta: te trasta masari vë buken, rrogjiken me vër, nj'cop djath, di qep e di hudhra, thiken, fendin per t'qepenj gamberat, tokun t'lidhenj shkarpa, rripet per kpuct, punxhiturin, nj'vursarele me dhjam mbrënda per t'ja shkojen kpucvet: lo zaino: nello zaino il masaro mette il pane, il piccolo orciolo riempito con vino, un pezzo di formaggio, un pò di aglio e cipolla, il coltello, la lesina per cucire i cosciali, la funicella per legare legna secca, i lacci di cuoio per le scarpe, il pungiglione, una borsetta con grasso dentro per strofinarlo sulle scarpe;

Gëlpieri: l'ago grosso.

— 5 —

Utensili del pastore.

Kakáva: grossa caldaia per fare il formaggio;

Karroqja: il bigonciolo (di legno o di lamiera) che serve per la mungitura;

Punxun'jëti: il calderotto;

Trapjedhi: il tripiede;

Mishku (= mishkulli): il mestolo per fare il formaggio;

Kolloturi per qumshiti: il colatoio per il latte;

Luga druri per t'mbjeth gjizen: il cucchiaino di legno per raccogliere la ricotta per deporla nelle fiscelle;

Rrëndt: il caglio;

Cinaxulla ç'losen rrëndt: lo straccio che liquefà il caglio;

Rita (te buza rits kullòn llaçera): la retina (nella bocca della retina gocciola il latte scremato del formaggio);

Tiravoli ku vëhet dhjatht: forma di giunco per conciare il formaggio;

Rrikotarja: forma di giunco dove si mette molta ricotta;

Fishelja (e hòll, e trásh, e menxarolle): la fiscella;

Friska te ku vëhet pak gjiz ç'hahet mbjatu ndë shpi edhe rrigallohet: la fiscella dove si mette poca ricotta, che si consuma subito a casa oppure la si regala;

Fik kucumber (biznjon per t'dal gjiza): fico immaturo (serve per far maturare la ricotta);

Kaloqja: bastone del pastore con pomo per manico;

Broça: bastone con la testata a forma di croce che serve per acchiappare l'animale al piede;

Kusia: la caldaia;

Vuca me új: il barile coll'acqua;

Marmitja per t'shkoqenj buken furizi: la marmitta dove il garzone spezza il pane per la zuppa;

Thesi me kasht ku fjë: il sacco con paglia su cui dorme;
Korita druri ku qent pin hirren: il trogolo di legno dove i cani bevono il siero;
Rripet e kpuçvet: i legacci (di cuoio) delle scarpe.

(continua)

N O T E

(1) Cfr. A. B. FRASNJOTI, *Il telaio a Frascineto*, « Shêjzat », anno VI, marzo-aprile 1962, p. 82; la seconda puntata sullo stesso argomento è stata pubblicata pure in « Shêjzat », anno VII, p. 255-270.

(2) Dell'antico ed artistico Monastero Basiliano dei SS. Pietro e Paolo, situato a circa 300 metri dal paese, è rimasto soltanto la Chiesa a tre navate, dichiarato Monumento Nazionale. Pochi anni addietro sono stati effettuati dei restauri. Attiguo alla Chiesa (il cui nucleo principale, secondo alcuni studiosi, rimonta all'anno 1000) sorge attualmente il cimitero comunale.

(3) Il KOLIQI ha immortalato Frascineto nel suo pregevole volumetto « *Kangjelet e Rilindjes* » (I canti della Rinascita), Roma, « Shêjzat », 1959, pp. 33-41. Ecco la traduzione fatta dallo stesso Koliqi:

« Era il terzo giorno di Pasqua. / Come in un ritrovo di Oreadi / verdeggiante in seno alle rupi / in fondo agli aspri declivi del Pollino, / sonnecchiava Frascineto / sazia di felicità / nella ninnananna dei soffi montani ».

« Gole bianche di Frascineto, / volo di colombe sulle alture, / il vostro canto alla mia notte / donò un sussulto d'alba / che fece risorgere le morte speranze ».

« Quando vi ammiro nell'antico costume, / quando mi parlate della nostra lingua antica, / torno a credere nei destini d'Albania / e nella rinascita degli Albanesi ».

« Qui è un nido di frementi aquile, / auspici della Grande Albania, / ... Voi siete la viva rapsodia / che rompe il silenzio dei secoli neri: / voi restituirete alla Madre in fronte / la perduta corona gloriosa ».

Sul folklore di Frascineto, cfr. Sac. Emanuele GIORDANO, *Folklore albanese in Italia - Usi e costumi e festeggiamenti tradizionali nell'occasione della Pasqua in Frascineto ed Eianina* (Cosenza), Tipi Melomo, Cassano Jonio, 1957; e A. B. FRASNJOTI, *I funerali a Frascineto*, « Shêjzat », anno V, gennaio-febbraio 1961, pp. 34-39.

Sugli scrittori e Poeti di Frascineto cfr. Papàs Prof. G. FERRARI, *Documenti di Storia e di letteratura albanese*, « Shêjzat », anno I, settembre-ottobre 1957, pp. 49-52 e Sac. Emanuele GIORDANO, *Bernardo Bilotta, Scrittore e Poeta Albanese di Frascineto*, « Shêjzat », anno III, maggio-giugno 1959, pp. 175-181.

(4) La cittadina di Lungro, in provincia di Cosenza, è stata eretta a sede della prima diocesi di rito greco per gli Albanesi d'Italia dal papa Benedetto XV. La costituzione apostolica porta la data del 13 febbraio 1919: cfr. A.A. S.XI (1919, 222-226 e *Civ. Catt.* 1919, II, 73-74. La diocesi comprende 25 centri abitati con circa 60.000 abitanti, ed è retta da S. E. Mons. Giovanni Mele, nato in Acquafredda il 19 ottobre 1885. Fu consacrato vescovo l'8 giugno 1919. Sulla Diocesi di Lungro cfr. U. A. FLORIDI S. J., *La Santa Sede e gli Albanesi della Calabria* (Nel XL dell'Eparchia di Lungro), in *Civ. Catt.*, 1959, III, pp. 503-514, e il num. speciale di « Shêjzat » dedicato al XL anniversario di erezione della Diocesi, anno III, luglio-agosto, 1959.

(5) Ecco la descrizione nella parlata locale. L'informatore è il Sig. BELLUSCI Antonio (*Lal Ndoni Lupiparit*) nato in Eianina nel 1884 (v. nota n. 11).

Data della trascrizione (= d.d.t.): 9-10-1963. « *Pse sot shiten dhent* » (Perchè oggi si vende il gregge?).

« *Shiten se brinjat jan gjith vingullatu e nganjë i shet, pra nëng gjën furiz e ai zoti dhent ka t'i shës, pra ai ç'ka bil kindron vet vet pse i ikjen e ven nd'Suiceret e dhent nëng duan ti din. E i jati i thot: "U i shës". E ai pergjegjet: "Mirr e shiti se u me dhent nëng dua t'vete. Se u vete ka guadhanjarenj e ata ç'guadhanjarenj ditën dhent nëng m'i japjen". Pra sot duan arvaxhet shum shtrënjt. Mos t'guadhanjaret guadhanjaret po vet se nëng sosjen* ».

(6) Il KOLIQI scrive che bisogna « affrettarsi a salvare tale patrimonio linguistico che lo spirito dei nuovi tempi e le conseguenti necessità della vita moderna minacciano di rapida scomparsa. Dopo le due ultime guerre mondiali, le esigenze della vita impongono anche agli Italo-albanesi lo spostamento dai loro piccoli paesi verso i maggiori centri urbani dove più facilmente col lavoro si può ottenere una sistemazione individuale e familiare. La qual cosa provoca, col distacco dal nativo ambiente, un allentamento delle tradizionali usanze e l'abbandono dell'uso della vecchia lingua. Occorre far presto. Ogni persona anziana che muore porta via con sé tesori di valore inestimabile per gli studi albanologici ». Cfr. *Tradizioni popolari degli Albanesi d'Italia*, a cura dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma, 1962, p. 6 della Nota inserita nella parte centrale del libro.

(7) « La elementarità della vita pastorale, nota il Toschi, e il perpetuarsi di eguali condizioni di ambiente, di lavoro e di esistenza attraverso i secoli e, possiamo dire, i millenni, permettono di riconoscere la tradizione popolare conservatasi per tal modo nelle sue forme più genuine. Gli utensili del lavoro agreste rispecchiano spesso forme antichissime. L'applicazione della geografia linguistica e folkloristica a questi aspetti della vita rurale ha reso preziosi servizi per testimoniare la continuità di tali forme e determinare le diverse aree di diffusione ».

Cfr. Paolo TOSCHI, *Il Folklore*, Ed. « Studium », Roma, 1960, p. 101.

(8) Cfr. Paolo TOSCHI, *Guida allo studio delle tradizioni popolari*, Ed. Ital., Roma, 1945, p. 50.

(9) Di volta in volta indicheremo l'informatore, l'età, il grado di cultura, il mestiere, dove risiede e la data della trascrizione.

(10) Cfr. Papàs Francesco SOLANO, *Osservazioni sulle parlate italo-albanesi*, « Shëjzat », anno IV, marzo-aprile 1960, p. 81-90.

(11) Racconta il Sig. BELLUSCI Antonio (*Lal Ndoni Llupiparit*), nato in Eianina (Cs) nel 1884. Non sa né leggere né scrivere, di professione pastore. Residente in Frascineto. Data della trascrizione: 7 febbraio 1963.

Per trovare il significato dei vocaboli lo studioso di cose « arbresh » può servirsi dell'opera « *Fialor i Arbëreshvet t'Italisë* » (Dizionario degli Albanesi d'Italia) del Papàs Emanuele GIORDANO, Ed. Paoline, Bari, 1963.

(12) Racconta il Sig. POLICASTRO Tommaso di Pietrantonio (*Tumazi Ngjanit*), nato in Frascineto nel 1942. Ha frequentato la terza elementare. Di professione pastore, residente in Frascineto. D.d.t.: 15 gennaio 1963.

(13) Racconta *Lal Ndoni Llupiparit* (v. nota n. 11). D.d.t.: 8 giugno 1963.

(14) La nomenclatura che segue l'abbiamo trascritta dal gennaio all'aprile 1963. Ai due soprannominati informatori si è aggiunto anche il Sig. POLICASTRO Pietrantonio (*Lal Pjetrandoni Llupaqit*), nato in Frascineto nel 1915. Ha frequentato fino alla terza elementare. Di professione pastore, residente in Frascineto.

Kronikë Kulturore

L'INSEGNAMENTO DELL'ALBANESE NEI CENTRI ITALO - ALBANESI.

La questione dell'insegnamento della lingua albanese nelle scuole elementari dei centri italo-albanesi è stato oggetto di discussione e di attento esame anche nel recente passato. Basta ricordare l'iniziativa presa qualche anno fa da un gruppo di parlamentari, fra i quali l'on. Gennaro Cassiani e il Sen. Spezzano. Ad essa fece seguito il caldo intervento dell'on. Prof. Salvatore Foderaro che da anni tenacemente persegue lo scopo d'inserire l'insegnamento della lingua e delle tradizioni italo-albanesi nelle scuole di tutte le località abitate dagli Albanesi d'Italia.

L'On. Ministro Gui risponde all'On. Foderaro:

All'inizio dell'anno scolastico in corso l'on. prof. Salvatore Foderaro, in sede parlamentare, aveva chiesto al Ministro della Pubblica Istruzione se non riteneva di estendere, nei Comuni della Diocesi di Lungro, l'insegnamento del costume, dei riti religiosi e della lingua italo-albanese, che viene abitualmente parlata da quelle popolazioni.

L'iniziativa del parlamentare calabrese suscitò una favorevole eco negli ambienti della colonia italo-albanese di Calabria, nonché presso valorosi uomini di studio e di cultura.

Il prof. Koliqi, Direttore dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma scriveva, fra l'altro, all'on. Foderaro: «Le sono sinceramente grato per questo tentativo di salvare le tradizioni italo-albanesi oggi minacciate da uno spirito eversivo, che le fa apparire ingiustamente come anacronistiche». Ed ancora, da parte di autorevoli personalità della zona italo-albanese della provincia di Cosenza, pervenivano all'on. Foderaro parole di plauso e di incoraggiamento: «La ringrazio dell'interrogazione presentata alla Camera circa la necessità d'insegnare agli alunni delle nostre scuole cognizioni del costume, dei riti religiosi e della lingua arbresh», «La portata di questa vostra iniziativa è di un vantaggio incalcolabile nella economia di quelle cognizioni, che alla luce del Concilio acquistano un significato molto importante» e così via.

Il Ministro della Pubblica Istruzione ha ora fornito all'interrogazione dell'on. Foderaro la seguente risposta: «Come è dato rilevare dai programmi vigenti, l'ambiente nel quale lo scolaro vive trova adeguato rilievo nell'insegnamento sia della scuola primaria sia di quella secondaria. In particolare, le cognizioni sulle varie componenti della tradizione locale rientrano nell'ambito

dei singoli insegnamenti. I programmi didattici della scuola primaria — in quanto essa si pone su una linea di continuità con il patrimonio dell'alunno, quale risulta acquisito nella famiglia e nell'ambiente naturale e sociale — prescrivono che siano sottoposti all'osservazione dell'alunno gli aspetti storici, antropici e sociali dell'ambiente. Nella scuola secondaria di primo grado lo studio dell'ambiente, nei suoi vari aspetti, rientra nei programmi di storia ed educazione civica e di geografia.

L'esigenza prospettata dall'on. Interrogante, che cioè ai bambini delle scuole esistenti nei Comuni della Diocesi di Lungro (Cosenza) siano impartite cognizioni sul costume, sui riti religiosi e sulla lingua italo-albanese, trova pertanto rispondenza nelle disposizioni di ordine didattico ».

Iniziativa dell'On.le Giuseppe Reale.

Conscio dell'importanza della questione, un altro parlamentare, l'on. Giuseppe Reale, in queste ultime settimane ha convocato in un convegno tenutosi a Cosenza una cinquantina di uomini di cultura, di parroci, sindaci e padri di famiglia delle comunità italo-albanesi delle diocesi di rito bizantino di Lungro.

Nella riunione, non soltanto si è convenuto sulla necessità di salvare il prezioso patrimonio di tradizioni popolari e la lingua, l'una e l'altra mirabilmente conservate dagli Albanesi d'Italia per cinque secoli nella ospitale terra Italiana, ma si è proceduto anche allo studio del modo più pratico d'istituire, anche con ore aggiuntive, l'insegnamento della lingua, letteratura e storia del costume nei centri italo-albanesi.

Alla fine del convegno è stato redatto, approvato e firmato il seguente verbale:

I sottoscritti Parroci e professionisti dei centri italo-albanesi, tenuto conto che i valori spirituali, linguistici, culturali, religiosi, restano vivi e operanti dopo cinque secoli nelle comunità italo-albanesi; convinti che la lingua albanese vada conservata in una comunità forte ancora di trecentomila unità; fieri che in lingua albanese sono già scritte opere di indiscusso valore, come quelle di De Rada, Serembe, Schirò,

SOLLECITANO

l'attenzione del Governo perché nelle scuole elementari dei Comuni Italo-Albanesi sia considerata la necessità dell'insegnamento albanese, magari con ore aggiuntive da affidarsi a insegnanti della stessa Comunità; e perché nella scuola Media sia istituita anche la cattedra di lingua Albanese sempre nei centri interessati.

Cosenza, 15 febbraio 1964.

L'on. Giuseppe Reale, animatore di questa ultima iniziativa in favore dell'albanese e organizzatore del Convegno di Cosenza ha diretto il 19 febbraio u.s. da Reggio Calabria una lettera al Ministro Gui della Pubblica Istruzione pregandolo di porre allo studio le aspirazioni culturali degli Italo-Albanesi e trovare gli strumenti adatti a soddisfare l'attesa.

Nota della Redazione — Noi di « Shêjzat » che, nella dura ma appassionante fatica di salvaguardare dagli incombenti molteplici pericoli la pura es-

senza delle qualità etniche albanesi, abbiamo da anni al nostro fianco i migliori e i più qualificati esponenti culturali delle comunità italo-albanesi, non solo plaudiamo alle premurose démarches dei parlamentari italiani a favore delle tradizioni arbreshe, ma rivolgiamo loro un ringraziamento in cui ferve una commossa gratitudine. In Italia, con le opere del poeta Girolamo De Rada, Albanese d'Italia, è nata la letteratura colta della nazione schipetara. L'Italia fin dai tempi del siculo-albanese Francesco Crispi si adoperò a potenziare la spiritualità albanese e ad agevolare lo sviluppo culturale dell'Albania. Gli Albanesi d'Italia ai moti risorgimentali italiani dettero un grande contributo di pensiero e d'azione e nelle guerre, sostenute dall'Italia unita, copioso contributo di sangue. Essi amano con lo stesso ardore le due patrie, l'Italia e l'Albania: i due sentimenti, che integrano l'un l'altro, sono lingue della stessa fiamma. Stabiliti da secoli in terra Italiana, in essa oramai radicati, vi esplicano la loro attività, contribuendo con tutto l'ingegno e tutta l'energia al progredire delle sorti del popolo italiano, di cui si sentono parte indivisibile. L'amore per l'Albania è un sentimento di natura poetica, che, se negli Italo-Albanesi eredi dei commilitoni di Scanderbeg si manifesta attraverso un romantico vagheggiamento di glorie remote, si proietta invece sulla opposta sponda adriatica come un benefico influsso rigeneratore. Gli Italo-Albanesi sono l'ancora che assicura agli Albanesi d'Albania i legami vitali con l'Occidente.

Non c'è Albanese, fuori e dentro la patria, che non sussulti di gioiosa riconoscenza apprendendo e seguendo l'opera di illuminati parlamentari italiani intesa a rafforzare l'antica nobiltà delle tradizioni traco-illiriche, eredità comune agli Schipetari e agli Arbreshë. Però è da auspicare che le generose iniziative degli On.li Foderaro e Reale si fondano, e, convalidate dall'appoggio di parlamentari di sangue albanese come gli On.li Cassiani e Tanassi e altri, si presentino armonizzate fra loro alle competenti autorità statali. Soltanto l'unione degli intenti e dei procedimenti atti a realizzarli può ottenere una soluzione favorevole alla delicata questione dell'inserimento dell'albanese nelle scuole elementari e secondarie dei centri italo-albanesi.

Echi dell'iniziativa dei parlamentari in favore della lingua albanese.

Giungono notizie nella Redazione di « **Shëjzat** » che testimoniano quanto profondo interesse e favorevole impressione abbia prodotto negli ambienti italo-albanesi il movimento in favore dell'insegnamento della lingua materna nelle scuole elementari e secondarie delle loro comunità. Espressioni di viva riconoscenza suscita l'impegno con cui alcuni parlamentari italiani stanno studiando i modi di venire incontro all'aspirazione dei genitori arbreshë che sempre hanno desiderato educare i loro figli, specie nei primi anni, in uno spirito che non trascurasse l'eredità etnica dei prischi padri, gelosamente conservata per cinque secoli in terra italiana. Anche perchè, i ragazzi che frequentano le prime classi elementari, si trovano a disagio affrontando d'improvviso gli insegnamenti in italiano, lingua tanto differente da quella che apprendono sulle ginocchia materne. Nei teneri intelletti genera confusione il miscuglio delle varie parlate: l'italiano, l'albanese e il calabrese.

Molto opportuno sarebbe se agli inizi della loro vita scolastica, essi apprendessero l'italiano partendo dall'albanese. Ma le questioni tecniche saranno studiate e risolte dagli esperti al momento opportuno. Ci risulta che anche nei circoli intellettuali della diaspora albanese sparsa in tutto il mondo, la notizia dell'inserimento della lingua schipetara nelle scuole arbreshe ha avuto una entusiastica ripercussione.

L'insegnamento della lingua madre per le popolazioni italo-albanesi.

(Dal quotidiano di Roma « Il Tempo » Cronaca del Molise)

Campobasso, 21-2-1964

Riceviamo e pubblichiamo:

« E' stata fatta al Ministero della Pubblica Istruzione una proposta per l'insegnamento della lingua albanese nei Comuni italo-albanesi; il fatto di insegnare nelle scuole una seconda lingua, oltre l'italiano, non deve sembrare che si vuole sollevare un problema di minoranza, tipo Alto Adige.

Molti, erroneamente, basandosi su questo fatto, hanno cercato di fare naufragare la proposta, ma il vero motivo, l'unico e il più importante è che, istituendo lo studio dell'albanese, si pone una potente diga di salvaguardia al patrimonio storico e folkloristico degli Albanesi d'Italia; un patrimonio questo in via di disfacimento. Quindi, o si agisce ora, oppure il Molise, la Calabria, la Basilicata e la Sicilia, ove esistono delle « vere colonie albanesi », vengono a perdere una delle loro più belle perle.

E' un problema che investe non solo gli albanesi, ma tutti i molisani e gli abitanti delle altre regioni suindicate; anzi siamo proprio noi molisani che dovremmo interessarci maggiormente per salvaguardare le antiche tradizioni, che da cinque secoli furono mantenute quasi intatte.

Dobbiamo anche dire che i paesi albanesi non si chiusero come tante isole, ma parteciparono a tutti gli eventi, sia nei momenti di gioia che nei momenti di dolore, dell'ospitale popolo italiano.

Se ci sarà un serio ed univoco interessamento di tutti, allora si potrà sperare che questo importante problema venga risolto; ma una volta risolto, chi beneficerà di più saremo proprio

noi. Infatti, si è certi nell'affermare che il Molise sarà il più importante richiamo delle masse turistiche. E a questa conclusione che noi volevamo giungere: *l'istituzione dell'insegnamento della lingua albanese* darà i suoi frutti per lo sviluppo turistico del meridione. Appoggiamola questa proposta, difendiamola; ci rivolgiamo in particolar modo ai nostri rappresentanti al Parlamento, affinché facciano opera di convincimento verso il Ministro della Pubblica Istruzione per una rapida soluzione di questo problema.

I paesi albanesi attendono con fiducia l'aiuto di tutti. F.to: Franco Romagnolo ».

(g. m.) — *L'amico Romagnolo saprà che il 10 u.s., per interessamento del Provveditore agli Studi dr. Baccini, si sono tenuti in Campobasso gli esami per l'abilitazione all'insegnamento della lingua albanese, ai quali hanno partecipato 50 insegnanti di tutta Italia. E, non a caso, è stato scelto il Capoluogo del Molise. L'aspirazione del molisano di... Roma è nostra e soprattutto del capo della Scuola molisana.*

Esami di abilitazione per l'insegnamento dell'albanese.

(Dal quotidiano di Roma « Il Tempo » Cronaca del Molise)

Campobasso, 22-2-1964

Siamo lieti di informare i nostri lettori che il Ministero della P.I. ha scelto la città di Campobasso a sede degli esami di Stato per l'abilitazione all'insegnamento della lingua albanese.

Una parte del merito della scelta va al Provveditore agli Studi dr. Baccini, il quale, proseguendo nell'azione di rinnovamento e potenziamento della istruzione e della educazione nel Molise, nonché nell'opera di integrazione delle strutture scolastiche statali, ha voluto far sì che Campobasso acqui-

stasse in questo delicato settore una importanza pari al ruolo che la sua nuova qualità di capoluogo di regione le conferisce.

La commissione è formata del prof. Koliqi Ernesto (presidente), ordinario di lingua e letteratura albanese presso l'Università di Roma, già Ministro della P. I. in Albania e autore di opere pregiate e diffuse nella sua patria e all'estero; del prof. Carlo Gurakuqi, docente di lingua e letteratura albanese presso l'Università di Palermo, già docente nelle università di Germania e d'Austria e autore di un vocabolario, di una grammatica e di altri testi scolastici; del prof. Demetrio Mauro, di S. Demetrio Corone, e studioso profondo della storia e delle tradizioni del vicino popolo Skipetaro. Segretario della Commissione è l'attivo prof. cav. Michele Daniele, funzionario del nostro Provveditorato agli Studi.

I sopracitati componenti hanno avuto della nostra città — sono le loro parole — « una impressione meravigliosa per il tratto gentile della popolazione e per il suo spiccato senso di ospitalità ».

Diamo loro, a nome della cittadinanza e dei molisani tutti, il cordiale benvenuto e l'augurio di un ottimo lavoro.

Nel contempo informiamo gli interessati che all'Albo del Provveditorato sono affissi l'elenco dei candidati che hanno superato le prove scritte e il calendario delle prove orali, le quali, a partire dal 10 aprile p. v., verranno sostenute presso l'Istituto Tecnico « L. Pilla ».

Nota della Redazione. Anche noi di « Shêjzat » esprimiamo all'illuminato capo della Scuola Molisana, dr. Baccini, e a tutti i suoi collaboratori un vivo ringraziamento per quanto stanno operando in favore degli studi albanesi e della conservazione del pa-

trimonio di tradizioni popolari italo-albanesi del Molise. Albanesi d'Italia e Albanesi d'Albania gliene saranno grati.

Sono giunti in Redazione alcune richieste d'informazione sull'Esame di abilitazione per l'insegnamento della Lingua e Letteratura albanese nelle Scuole Medie. La nostra rivista ogni anno ha dato ampie notizie corredate da consigli per superare la prova mediante una buona preparazione.

L'esame ha luogo ogni anno generalmente nel mese di febbraio. Il primo anno come sede è stata scelta Roma, negli anni successivi questi esami sono stati tenuti a Reggio Calabria, a Cosenza (per tre anni di seguito) e ora a Campobasso.

Gli interessati troveranno nel futuro numero di novembre - dicembre di « Shêjzat » tutte le informazioni necessarie sull'esame e sulle sue modalità con l'indicazione dei testi da usare per prepararlo.

A Campobasso il 10 aprile 1964 si procederà alla prova orale dell'esame (quella scritta ha avuto luogo il 10 febbraio u.s.).

I candidati, che hanno superato le prove scritte (versione in albanese di un breve brano di un autore italiano e dettato di un brano di autore albanese) dovranno affrontare le prove orali che comprendono:

- 1) un colloquio su argomenti di letteratura albanese;
- 2) correzione di un breve elaborato scolastico;

- 3) una lezione (svolgimento orale di un tema di letteratura dinanzi alla Commissione: il candidato nel termine di mezz'ora deve commentare, come se si trovasse dinanzi a una scolaresca, vita ed opere di un autore albanese, il cui nome viene tratto a sorte).

Doli në vëllim vepra e çmueshme e historjakut zâ-madh Franz Babinger, qi sjell njoftime të reja mbi kohën e Skanderbeut dhe mbi epokën, shum t'errtë për historin e Shqipnis, qi vjen fill mbas so. Për nji lajthim të pavullnetshëm, në krye të këtij vëllimi mungon emni i përkëthyesit, qi është, si lexuesat e *Shëjzavet* dijnë mirfilli, bashkëpunatori i ynë i shquem, prof. Karl Gurakuqi i Universitetit të Palermos, i cili veprën e shkencatarit të përmendun gjerman e solli shqip me at përpikni mjeshtrorë qi Shqiptarët njoftin fare mirë. I lypim ndjesë botnisht Gurakuqit të dashun për kët shpëtim nga syprina e veprës në fjalë t'emnit të tij.

Redaksija

Ibrahim Kodra e Lin Delija.

Due ispirati artisti, **Ibrahim Kodra** e **Lin Delija**, stanno onorando il nome albanese in Occidente nel campo delle arti figurative. Entrambi sono ex-alunni di Scuole italiane d'arte, l'uno dell'Accademia « Berra » di Milano e l'altro di quella di Roma. Ma i regolari studi accademici, d'altronde superati brillantemente, non ne hanno offuscato la particolare sensibilità etnica che si rivela in tutta la loro produzione pittorica. Il Kodra nell'evoluzione della sua arte verso forme astratte di pittura modernissima conserva sempre nella sostanziale concezione e nel colore un'atmosfera fantastica che si manifesta in una orientale ieraticità nel delineamento delle figure e in una sfumata policromia bizantina negli sfondi. Invece il Delija, portato da un perentorio impulso interno all'arte sacra, si distingue per una sincerità istintiva, unita a un forte e saldo temperamento schipetaro addolcito da una spiccata tendenza al misticismo. Genuinità di sentimento religioso e ardore di giovane sangue anelante

verso le più turbinose manifestazioni della vita si specchiano armoniosamente fuse nella sua arte. Eventi biblici ed evangelici egli li sa inquadrare nella visione di paesaggi costumi abbigliamenti della sua terra albanese, infondendovi una carica umana che non cancella mai nella dolorosa icasticità dei volti delle sue tele una intima sfuggente espressione di decoro albanese: la sofferenza subita con dignità appare in tutti i personaggi creati dal pennello di Lin Delija: ed è caratteristica tipicamente albanese.

Ibrahim Kodra ha ottenuto nella scorsa estate il « **Premio Erice** » in Sicilia; Lin Delija nel novembre dell'anno passato ha esposto a Firenze alla Galleria e Centro di Cultura « **Lo Sprone** » una trentina di quadri d'arte sacra e, fuori catalogo, figure e paesaggi ottenendo un lusinghiero successo.

Il prof. Babinger scopre un nuovo codice.

Siamo informati che l'insigne orientalista **Prof. Franz Babinger** dell'Università di Monaco di Baviera, di cui è nota l'energia di ricerca e di lavoro e l'acume scientifico, ha ultimamente rintracciato in una biblioteca italiana un importante codice, che contiene fra l'altro una descrizione degli avvenimenti albanesi del secolo XV con moltissimi dettagli finora ignoti i quali gettano nuova luce su una delle epoche più oscure della storia d'Albania. Al Prof. Babinger, provato amico degli Albanesi, che aggiunge ora con questa scoperta altri titoli alle tante sue benemerenze nei riguardi dell'Albanologia, va la nostra ammirazione insieme al più vivo sentimento di gratitudine.

Laurea in albanese.

La signorina **Valeria Capriati**, il 15 dello scorso mese di febbraio dinanzi a una Commissione di Laurea presieduta dall'in-

signe prof. Riccardo Riccardi, titolare della Cattedra di Geografia nella Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Roma, ha discusso una tesi in lingua e letteratura albanese sul **Pouqueville**. In essa mette in rilievo i tipi albanesi e i paesaggi d'Albania descritti dall'autore francese. Inoltre ha approfondito lo studio di alcuni aspetti etnografici tipicamente schipetari analizzando comparativamente quanto afferma nella sua opera il medico e diplomatico francese che rappresentò Napoleone presso Ali di Tepeleni, con notizie e considerazioni contenute in altre opere francesi sull'Albania, cioè in quelle di Ami Boué, Hecquard, Degrand, Godart, Courtaud ecc. L'Albania che in Pouqueville è descritta con gli aspetti arcaici degli inizi dell'Ottocento, per quanto riguarda la vita sociale e le usanze, è stata presentata dalla candidata nelle migliorate condizioni attuali, sulla scorta delle più recenti pubblicazioni albanesi.

Relatori il prof. Koliqi e il prof. Giuseppe Schirò jr. Alla neodottoressa signorina Valeria Capriati la rivista « **Shëjzat** », felicitandola per la diligente dissertazione di laurea, invia i migliori auguri di un felice avvenire.

Prof. Skendi në Romë.

Kah fundi i kallëndorit prof. Stavro Skendi urdhnoi për pak ditë në Romë, ku ka pasë takime miqsore dhe shndrrime mendimesh në lëmën e studimeve albanologjike me kolegët prof. Schirò e prof. Koliqi.

Papa në Palestinë e Orthodoxët shqiptarë.

Me rasën e vizitës së Papës në Palestinë u botuen mjaft artikuj në mbarë botën për kishat e krishtëna. Gazeta e njoftun « *Le Monde* » botoi dy artikuj mbi Orthodoxin nga një profesor francez, i cili foli edhe mbi komunitete

të vogla orthodoxe të shpërdame në botë, por komunitetin orthodox shqiptar nuk e zëni me gojë. Shkrimtari i ynë i shquem, specialist në çështjet balkanologjike, **Prof. Stavro Skendi** i drejtoi një letër Drejtorit të fletores franceze, e cila u botue me 9 kallënduer 1964. Tekstin e saj po u a kumtojmë lexuesave t'onë:

« *J'ai lu avec intérêt les deux articles de M. Olivier Clément " Qu'est-ce que l'Orthodoxie " paru dans votre journal du 31 décembre 1963 et du 1.er janvier 1964. J'ai remarqué que l'auteur, bien qu'il ait mentionné différentes petites minorités orthodoxes dispersées dans le monde, a oublié une minorité orthodoxe considérable qui vit non loin de la France: en Albanie.* »

La population de l'Albanie, est divisée, grosso modo, en deux tiers de musulmans et un tiers de chrétiens. De ce dernier tiers, deux tiers sont orthodoxes et un tiers catholiques. En estimant la population présente de l'Albanie à environ 1 million 700.000, la minorité orthodoxe doit s'y élever à trois cent soixante-dix-huit mille. Dans la période entre les deux guerres ces orthodoxes d'Albanie ont créé leur propre Eglise, où ils ont employé l'albanais comme langue liturgique. En 1937 l'autocéphalie de cette Eglise — archevêché orthodoxe autocéphale de l'Albanie — a été reconnue officiellement par le patriarcat œcuménique de Constantinople, ce dernier lui accordant le tomos, document sans le quel aucune Eglise constituée par des orthodoxes qui auparavant dépendaient administrativement du patriarcat de Constantinople ne peut être considérée canoniquement autocéphale.

N d i h m o n i

S h ë j z a t

Shyllë e kulturës

shqiptare në mërgim

Lajme Shqipnife

(Marrë nga Radjo-Tirana)

Popullsija e Shqipnis.

1 Kallënder 1964.

Gjatë viteve të fundit popullsija e vendit tonë është rritur me ritme të shpejta. Nga 1.122.044 frymë që ishte me 22 Shtator 1945, ajo arriti në 1.626.315 me 2 Tetor 1960, duke u rritur kështu në 15 vjet 45% më shumë, me një ritëm mesatar vjetor prej 2,5%. Vetëm gjatë viteve të 5 vjeçarit të dytë 1955-1960, shtesa e popullsisë prej rreth 225.000 vetash ka qënë po thuej se barabar me shtesën që pati popullsija jonë gjatë 15 vjetve të maparëshëm. Në fund të shtatorit 1963, numri i popullsisë tek në arriti rreth 1.778.000 banorë. Ritmi mesatar vjetor i rritjes popullsisë sonë prej mbi 3% në këta 5 vjetët e fundit është më i lartë nga ai i shteteve të Europës dhe i shumë shteteve të tjera të botës. Po të vazhdojnë këto ritme rritjeje numri i popullsisë me 1968 do t'arrijnë në 2.000.000 frymë.

Muzeume lokale.

19 Kallënder 1964.

Në qytetet e Pogradecit, Përmetit dhe Kukësit është filluar prej kohësh nga puna dhe sivjet do të përfundojë ngritja e muzeumeve lokale. Ndërsa në Gjirokastrë dhe Krujë, do të ngrihen muzeume etnografike, gjatë këtij viti do të ngrihen gjithashtu edhe 4 shtëpi muzé si ajo e *Luigj Gurakuqit*, në Shkodër, *Vëllezërve Topulli* në Gjirokastrë, etj. Gjithashtu në vendet e ndryshme të rretheve do të ngrihen përmendore, buste dhe lapidare për të përjetësuar ngjarjet e figurat e shquera të luftës për çlirimin e vendit. Një punë e madhe në këtë drejtim do të bëhet sidomos gjatë muejtit të traditave patriotike dhe revolucionare të

popullit tonë. Kujdes i veçant gjatë këtij viti do të kushtohet mirëmbajtjes dhe restaurimit të muzeumeve ekzistojse.

Komitet për studimet balkanike.

19 Fruer 1964.

Në Tiranë u krijua Komiteti shqiptar për studimet balkanike me qendër në Universitetin shtetnor. Komiteti ka aderuar në Socjatinë ndërkombëtare të studimeve të Europës Jug-Lindore që e ka qendrën në Bukuresht. Komiteti përbëhet nga specialistët që punojnë në fushat e ndryshme të shkencave albanologjike e balkanologjike. Në kryesinë e tij bëjnë pjesë: Drejtori i Institutit të Historisë e Gjuhësisë *Androkli Kostallari* kryetar, Drejtuesi i Studimeve Historike mesjetare profesor *Aleks Buda* nënkryetar, drejtuesi i studimeve historike të kohës së re *Stefanaq Polo* sekretar.

Kahreman Ylli vete në Kinë.

19 Fruer 1964.

Me ftesën e Presidentit të Akademisë së Shkencave të Kinës *Go Mo Jo* u nis sot për në R.P. të Kinës një delegacion i Universitetit shtetnor të Tiranës i kryesuar nga rektori i universitetit *Kahreman Ylli*. Delegacioni do të nënshkruajë edhe marrëveshtjen e bashkëpunimit shkencor ndërmjet Akademisë së Shkencave të Kinës dhe Universitetit shtetnor të Tiranës. Delegacioni u përcuell në aeroport nga zv. ministri i parë i arsimit dhe i kulturës *Thoma Deljana*, kryetari i komitetit shqiptar për marrëdhënie kulturore e miqsore me botën e jashtme *Misto Treska*, etj. Kishte dalë për të përcjellur delegacionin gjithashtu *Van Lu Min* i ngarkuar me punë ad interim i R.P. të Kinës në R.P.SH.

Përkujtohet Luigj Gurakuqi.

19 Fruer 1964.

Sot u mbushën 85 vjet nga dita kur lindi patrioti i shquar, shkrimtari dhe mësuesi i popullit Luigj Gurakuqi. Në *Shkodër*, në qytetin ku ai lindi dhe jetoi, u zhvillua me këtë rast një varg aktivitësh. Në shkollë dhe institucione u organizuan biseda ku u fol për jetën dhe veprën e Luigj Gurakuqit. Mijra të rinj e të reja, me në krye autoritetet e vendit, shkuan sot mbasditë në varrezat e deshmorve ku vendosën kurora mbi varrin e Luigj Gurakuqit në shënjë respekti për veprën e tij të madhe në shërbim të atdheut. Midis kurorave të shumta që u vendosën binin në shtëpi ajo e Ministrisë së Arsimit e Kulturës, Komitetit të partisë e të Komitetit Ekzekutiv të Këshillit popullor të Rrethit, e Lidhjes së Shkrimtarve dhe Artistëve të Shqipërisë, e pjesëtarve të familjes, etj. Në orën 16.30 u bë inaugurimi i shtëpisë muzë që u ngrit për të përkujtuar këtë figurë të shquar. Në ceremoninë e inaugurimit të shtëpisë muzë morën pjesë Sekretari i parë i Komitetit të partisë së Rrethit Sul Baholli, zv. ministri i Kulturës Pipi Mitrojorgji, Kryetari i Lidhjes së Shkrimtarve dhe Artistëve të Shqipërisë Dhimiter Shuteriqi, Kryetari i Komitetit Ekzekutiv të Këshillit popullor të Rrethit Bibal Parruca, etj.

Fjalën e rastit e mbajti Shefi sekSIONIT të Arsimit e të Kulturës për Rrethin Bahri Azhemi. Pastaj Sul Baholli preu shiritin dhe të pranishmit vizituan shtëpinë muzë ku janë vendosur materiale me vlerë historike, që hedhin dritë mbi veprimtarinë patriotike të Luigj Gurakuqit. Gjithashtu sot mbasditë në sallën e teatrit «Migjeni» u organizua një mbramje jubilarë, në të cilën merrnin pjesë qindra punonjës të qytetit. Mbi jetën dhe veprën e patriotit të shquar foli zv. Kryetari i Komitetit Ekzekutiv të Kë-

shillit popullor të Rrethit Nuri Çausi. Pastaj e morën fjalën poeti Llazar Siliqi në emër të Lidhjes së Shkrimtarve dhe të Artistëve të Shqipërisë, dhe Anton Mazreku në emër të pjesëtarve të familjes së patriotit.

Lajme Kosove

(Marrë nga Përparimi
Vjeti IX, n. 11-12, 1963)

Çka premtom «Studjo e të rijve»?

Më 30 nandor në sallën e Teatrit popullor krahinor u mbajt një program jashtëzakonisht i bukur muzikor. Ky ishte koncerti i të rijve dhe të rejave ma të talentueme në lamën e muzikës në mbarë Krahinën e Kosovës dhe Metohisë. Kjo mbramje ishte revë interesante e të rijve t'entuzmuem për kangë dhe muzikë, të cilët interpretuen rolet e tyre të vogla para mikrofonit jo aq me mjeshtri, sa me një dashuri të pashoqe ndaj këtij lloji arti. Kjo mbramje nuk qiti në shesh kurrfarë «ylli muzikor», por kënaqi me qinda dashamirë të muzikës. Kangtarët e rij demostruen një ambicje që të zhvillohen edhe ma tutje në këtë lami. Para mikrofonit të «Studjos së të rijve» u paraqitën 30 kandidatë. Çka treguen? Përfundimet janë të qarta: Kosovë-Metohija ka me të vërtetë talenta të shquem muzikorë, por të cilët duhet të vazhdojnë me mësue pajada, të përpiqen, të punojnë me dashuri dhe të fitojnë përvoja prej kolegëve të tyre më të vjetër, që tashma kanë fitue njëfarë renomeje në muzikë.

Koncerti i asaj mbramje u transmetue edhe nëpërmjet të valëve të Radio Prishtinës. Kjo gja ndikoi edhe ma shumë në atmosferën e përgjithshme, e cila duhet të jetë kusht i randësi-

shëm për interpretimet të lira para mikrofonit. Koncerti në fjalë pat dy pjesë: programin e këngëve popullore dhe ate argtuese. Studjo u hap me uvertyrat e tre volushëve, të cilët muerën pjesë jasht konkurrencës: dy çetelia Berisha-Gashi prej Gjakovës dhe në pjesën argtuese — Zlatko Staniqi me « Gushëkuqen ». Prej kangtarëve të melodive popullore ma së shumti u dalluen dhe ftuen çmimet ma të nalta: Tatjana Leban nga Prizreni dhe Tomislav Neshiqi, i cili njëfjet edhe si fitues në vjetin e kaluem. Me këngë të bukura, me interpretime të kandshme u dalluen gjithashtu edhe Sofije Ukshini nga Peja, me këngën « Mora sot një letër ». Sofija nuk fitoi çmimin ma të naltë, por ajo u prit me duertrokitje frenetike dhe aprovim të përzemërt. Ibrahim Begolli prej Mitrovicës, i cili me një za karakteristik të kangtarëve bosanas, këndoi këngën « Kur u nisa, aman », la përshtypje mjaft të mira dhe, asht fare e sigurt se ky djalosh premtion shumë në t'ardhmën. Raife Kemali prej Prizreni, me këngën « Xhanëm, xhanëm » asht e talentueme dhe u gjet për mrekulli para mikrofonit. Në pjesën e parë të programit muerën pjesë edhe disa kangtarë tjerë prej Prizreni, Prishtine, Mitrovicës dhe Pejës.

Si interpretues të mirë të melodive argtuese u dalluen: Sebahat Kuçani, e cila asht pa konkurrencë. Kjo Prizrenase, që këndoi melodinë « Xhovane, Xhovane » dhe u konsiderue si « urlatorja » ma e madhe, por që ka një zâ shumë t'ambël, fitoi çmimin ma të naltë të zhurisë artistike. Gjatë pjesës së dytë të koncertit u paraqitën edhe disa djelmosha dhe vajza nga viset e ndryshme të Krahinës dhe, kryesisht, treguen sukses mjaft të mirë.

Tue përfundue përgjithsisht, kjo çfaqje do të mbetet në kujtimin e shumë dashamirëve muzikorë. Prej « Studjos së të rijve » të Radio Prishtinës, pa dvshim pritët shumë. Fuqi dhe talenta

ka mjaft. Këta vetëm duhet të zbulohen dhe kanë nevojë për ndihmë profesionale.

Pesëvjetori i « Rilindjes » së përditshme.

Nandori që muej i festave. Disa ngjarje ma të randësishme në jetën kulturore të Prishtinës ose të Kosovës dhe Metohisë na imponojnë me i shënue domosdo.

Më 29 nandor duel nga shtypi numri solemn i 1687-ti i « Rilindjes », me të cilin kolektivi punues i Sipërmarrjes gazetare botuese kremtoi pesëvjetorin e daljes së gazetës si e përditshme. Kolektivi i « Rilindjes » po ban përpjekje të mëdha për të përmirsue kualitetin dhe me krijue ma qartë fizionominë e gazetës. Prej vjetit 1959 deri më vjetin 1963, për nevojat e kësaj gazete, Bashkësija shoqnore ka dhanë afër 600 milion dinarë. Mund të thomi se ky kremtim i « Rilindjes » asht njëherit edhe përvjetori i bilancit të rezultateve që ka mbërrijtë kjo gazetë në përhapjen e shkrim-leximit, arsimit dhe kulturës e n'edukimin e masave popullore në frymën socialiste.

Cazeta « Rilindja » i ka kushtue kujdes të madh edhe shkollimit të gazetarve. Disa sish janë ba emna të njof-tun të gazetarisë sonë. Në të vërtetë, « Rilindja » asht ba gazetë jugosllave, sepse lexohet dhe shpërndahet jo vetëm në Kosovë-Metohi, por edhe në viset tjera të vendit tonë, sidomos në Maqedoni dhe Mal të Zi. Para pesë vjetësh « Rilindja » asht ba edhe sipërmarrje e randësishme botuese, e cila boton në tri gjuhë mbrenda vjetit disa qinda tekste shkollore, publikime dhe libra tjera në vjet. Kjo veprimtari e gjanë botuese ka një randësi shumë të madhe për zhvillimin kulturor të turmave popullore të kombësisë shqiptare në vendin tonë. Prandëj kolektivitetit të « Rilindjes » i urojmë shumë sukses në punë të matejshme.

R. Kabashi

FERRARI GIUSEPPE: « Canti Albanesi - **Raccolta di Michele Bellusci del '600** » - Adriatica Editrice, Bari, 1963 - pp. XVII-206.

Negli ultimi giorni del 1963 ha visto la luce una pubblicazione che avrà notevoli ripercussioni. Il comune lettore probabilmente non se ne avvede, ma il sottotitolo di detta pubblicazione produce profonda impressione in chi si occupa **ex professo** o per diletto di letteratura albanese: una raccolta di canti popolari albanesi del '600, un documento quindi di primaria importanza.

Si tratta di un manoscritto trovato a Frascineto da Papàs Giuseppe Ferrari in casa della famiglia Dorsa. Da alcune note datate del manoscritto il Ferrari nella introduzione stabilisce i seguenti dati. Michele Bellusci, autore del manoscritto, nacque nel 1613 e morì all'età di 94 anni nel 1707. Il manoscritto in seguito passò nelle mani di un omonimo che si qualifica « **M. B. nepos** ». Pare che sia questi che abbia aggiunto l'alfabeto e le due note con la data del 1774 (Fol. VII). La traduzione dei canti non è fatta dall'autore, ma sembra che sia del **nepos**. Il manoscritto passò poi ai Dorsa imparentati coi Bellusci. Infine il Ferrari servendosi anche di alcuni scritti di Francesco Dorsa che danno notizie sulla famiglia dei Bellusci presenta l'ipotesi che la raccolta abbia avuto luogo tra gli anni 1628-1633.

Come per ogni manoscritto che viene alla luce dopo secoli, anche per questo del Bellusci si può sollevare la questione dell'autenticità delle date. Sono del tempo o posteriori? Sono esatte o accomodate? Certo è che le date dal manoscritto risultano chiarissime e le deduzioni del Ferrari attendibili. Naturalmente rimane aperto il campo alla prova con argomenti **esterni** al testo, ma soprattutto con l'argomento **interno**, lingua, categorie mentali, concetti, sentimenti, riferimenti a fatti storici, poiché anche la poesia popolare va soggetta a

tutte le mutazioni del tempo e dello spazio con gli apporti che di continuo si aggiungono al nucleo primitivo. Per questa prova occorre porre la questione di proposito e certamente ci sarà qualcuno che lo farà.

La questione della data è in stretta relazione col contenuto stesso del manoscritto e pone ai competenti un certo problema. Alcuni canti della raccolta si trovano visibilmente imitati dal De Rada nel **Milosao**. Il « canto 7 » poi viene introdotto quasi ad litteram nel capolavoro deradiano. Per il Ferrari però ciò « non fa meraviglia, avendo egli (il De Rada) più volte dichiarato di essersi ispirato dai canti popolari che sentiva nelle campagne » (p. 189). Occorre tuttavia dire che un conto è ispirarsi ed un altro conto è assumere un intero canto. Da questo punto la questione potrebbe allargarsi e toccare nuovamente il problema della data della raccolta. Ma perchè questa venga rimossa occorrerebbero forti prove in contrario poiché le date del manoscritto sono chiare e più chiara ancora è la conferma che si ha dal documento del Dorsa scoperto e riportato dal Ferrari (p. VII). Tale documento attribuisce al Bellusci la raccolta — di cui si dà il titolo esatto — e pone nel 1707 la morte dell'autore della raccolta.

La presente pubblicazione contiene oltre una introduzione (pp V-XVII), il testo trascritto nell'alfabeto di Monastir con traduzione a fianco, (pp. 1-77) e subito dopo il testo originale albanese e traduzione italiana in fotocopia (pp. 81-178). Si aggiungono opportune ed accurate note esplicative (pp. 181-203).

Si richiede uno studio sul manoscritto. Lavoro questo che dopo la sua pubblicazione anche altri possono fare; ma lo stesso Ferrari rinvia « ad una prossima pubblicazione; uno studio più approfondito » (p. XVIII). Il manoscritto del Bellusci — pur ammettendo possibili modifiche — è un documento interessante. Un vero contributo storico e linguistico.

N. F.

Nji vepër me randësi e djalektologjisë shqipe.

Vepra gjuhësore e fundit e dietarit kosovar Idriz Ajetit (1), merrret kryesisht me hulumtimin e të folmes së Arbneshëve të Zarës. Në fillim të kësaj paraqitje të shkurtë të këtij libri, duhet theksue fakti se autori në këtë monografi zgjidh një herë e mirë problemet themelore të kësaj të folme, mbi të cilën është shkruar aq shumë, kështu që fjala *monografi*, zhvillim i gjithanëshëm i një problemi, është e përshtatëshme.

Punimi është shkruar në gjuhën serbokroatishtë dhe përmban një përmbledhje të çastjeve të rrahuna në gjuhën gjermanishtë (fq. 156-164). Në kapitullin e I (fq. 7-46) epet një mbi-këqyrje historike e kontributeve të djalektologjisë shqipe, nësa në kapitullin e II (46-54) analizohen posaçë shkrimet me të dhanat e ndryshme mbi të folmen e Arbneshëve të Zarës. Autori kalon mandej (kap. III, fq. 54-61) në historinë e këtyne Arbneshëve, sepse edhe këta ashtu si Shqiptarët e kolonive tona në Itali e Greqi me këtë emën të vjetër e quejnë vehten, me të vetmin ndryshim që këta të fundit përdorin formën jugore *Arbreshë*.

Mbas të dhanave të ndryshme të gojdhënëse dhe të historisë del qartë se Arbneshët e Zarës janë shpërngulë nga krahina e Briskut dhe Shestanit, katunde të vendueme në faqet e malit të Rumisë në prenim të Liqenit të Shkodrës. Data e shpërnguljes historikisht duket se është aty kah fillimi i shekullit 18. Sido të jetë puna e largimit të tyre nga vendbanimi i herëshëm, në këtë kohë duhej të ketë ndo-

dhë dhe mërgimi i tyre, gjë që verëtohet dhe nga shkalla e zhvillimit të foljes së tyre në krahasim me atë të Briskut e Shestanit. Nga ana tjetër tendenca e pandërpreme e mërgimeve të shqiptarëve nga vendet nën pushtimin turk në drejtim të prenimt është fakt i njoftun, nësa valat e këtyne shpërnguljeve historikisht nuk janë të caktueme as për Arbreshët në jug.

Mospërkimi i mbiemrave të vëllaznive shqiptare në Brisk e Shestan me mbiemnat e familjeve arbneshë në Zarë, është gjë e natyrshme, mbase këta tue jetue në një vend të huej ishin të detyruem të merrshin llagape kroate për lehtësina administrative. Një gjë e tillë ka ndodhë edhe ke Arbreshët e Italisë. Ajeti tue u mos zgjatë më tepër mbi problemet historike, lajmon se historjani Kruno Krtić, arbnesh vetë, është në përgatitje e sipër të një veprë të ardhjes së tyre në vendbanimin e sotshëm.

Kapitulli IV (fq. 61-102) përmban një përshkrim të folmes së Briskut e Shestanit. Autori përpiket që jo vetëm të përshkrujë gjendjen e sotshme të kësaj së folme, por edhe të depërtojë për sa është e mundun në format e përparëshme tue u mbështetë në shkrimet e vjetra shqipe. Tue qenë mandej se këto tekste nga ana tjetër mbështeten në fazat e vjetra të tilla folmeve, nuk është e pa udhë që dhe në këso studimesh djalektologjike të trajtohen probleme të ndryshme si fonetike ashtu morfologjike në përspektivë diakronike.

Tue u nisë prej këtyne të folmeve Ajeti i kushton vend të gjanë hulumtimit të tingullit *l*, tue kullue e plot-sue ato të dhana që pat shfaqë më parë në « Godišnjak » të Institutit Balkanologjik të Bariqit (Nr. 1, 1957, fq. 111 vv), kurse nazaliteti në të folmet e Briskut e Shestanit si dhe të Arbneshëve në Zarë qenka në humbje e sipër.

(1) *Istoriski razvitak govora Arbanasa kod Zadra*, botim i NDNRBiH. Djela, XVI, Instituti Balkanologjik, 3. Sarajevë, 1961.

Tue u nisë nga njoftimet themelore të folmes së Briskut e Shestanit. Ajeti në kapitullin e V dhe të fundit, ku përqendrohet pesha e veprës, na parashtron një përshkrim mbi sistemin e të folmes të lokalitetit arbnesht pranë Zarës. Mbas profilimit të metave të punimeve të deritashme mbi këtë të folme si dhe vertetimeve gjurmuese në vend, bën nga Ajeti. dalin në shesh dhe karakteristikat kryesore si fonetike ashtu morfologjike mes këtyne dy të folmeve (Brisk: Arbnesht). Mënjanimi i disa përfundimeve të gabueme të bëme nga Tagliavini (*L'Albanese di Dalmazia*, Firenze 1937) si dhe të Weigandit (*Der geische Dialekt von Borgo Erizzo in Dalmatien, në Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XVII, XVIII Leipzig, 1911) e bjen këtë studim në planin e parë. Tagliavini mendonte p.sh. se ka gjetë pranë Arbneshtëve të Zarës një variantë të tingullit s, tingull ky që Weigand-i nuk e ka shënue. Ajeti pohon se informuesja e Tagliavini-t Lidia Vuksani, arështimtare, paska pasë një mungesë shqiptimi për asye të dhambëve të parë, kështu që paska pasë shqiptue një s jo karakteristik për këtë të folme.

Vepra e Ajetit paraqet dhe një model metodik, që përmbledh në vetvete sintezëm e cilësive hulumtuese: sinkroni dhe diakroni. Mun ai i jep më randësi gjurmimit historik të gjuhës, kështu që vepra e lingvistit polak W. Cimochowski (*Le Dialecte de Dushmani*, Poznanj, 1951), që merret me përshkrimin aktual të së folmes së Dushmanit, qendron në një plan tjetër metodik. Ajeti prandej ven në dukje sidomos ndryshimet: 1) ndryshimet mes të folmeve arkaike apo periferike (Brisku, Arbnesht) dhe të folmeve inovatore të qëndrës, 2) prej kah mandej hidhet hapi në trajtat e teksteve të vjetra, d.m.th. në gjendjen e kalueme të gjuhës.

Megjithse rruga e ndjekun prej Aje-

tit është shumë e vështirë dhe për dikend e guximshme, pse ende nuk kemi monografina të mjaftueshme deskriptive të nëndjalekteve shqipe apo një atlas djalektologjik, asgjamangut ai na ven në dorë një kontribut të mirë për njoftjen e historisë së gjuhës shqipe.

M. Camaç

Segnalazione.

Nella rivista provenzale di Toulon « **Lou Felibrige** » (anno 48 - Nr. 148 - Aprile-Maggio-Giugno 1963) è apparso il testo della comunicazione che il dott. **Gustavo Buratti**, valoroso amico di « **Shëjzat** » e dell'albanologia, ha letto nel Convegno di studi provenzali di Santo Estello il 2 giugno 1963.

Sotto il titolo « **La pouesio italo-albanese e Frederi Mistral** » il Buratti parla delle comunità italo-albanesi, della loro parlata, delle tradizioni e della letteratura nata agli inizi del XIX secolo per merito di Girolamo De Rada. Dopo aver dato una breve ma precisa biografia del Poeta di Macchia Albanese, ne analizza sinteticamente l'opera poetica, soffermandosi più a lungo al « **Milosao** ». Rileva le affinità fra De Rada e il grande poeta provenzale Federico Mistral e le analogie fra il capolavoro di questi « **Mirejo** » e il poemetto deradiano. Cita le parole scritte dal Mistral al poeta italo-albanese: « **Vos créations sont pleines de charme, fraîcheur et calme évangélique... vos poèmes frais et pieux sont les monuments de votre patrie...** ». Infine porta, tradotti in provenzale, brani del primo « kangjel » del Milosao.

Lexoni

vëlimet botue

posatshe nga

Shëjzat

Celebrazioni in onore di Girolamo De Rada

L'anno millenovecentosessantaquattro, il dì 23 del mese di febbraio nella sala dei professori dell'Ateneo di « S. Adriano » (Collegio Italo-Albanese di S. Demetrio Corone), dove Girolamo De Rada studiò ed insegnò, si sono riuniti:

- 1) Dott. Angelo Bugliari - Sindaco di S. Demetrio Corone;
- 2) Prof. Riccardo Tarantino - Preside del Liceo-ginnasio di S. Demetrio Corone;
- 3) Prof. Innocenzo Mazziotti - Preside della scuola media di S. Demetrio Corone;
- 4) Prof. Giovanni Cava - Rettore del Collegio Italo-Albanese;
- 5) Papas Giorgio Esposito - Arciprete di S. Demetrio Corone;
- 6) Papas Antonio Bellizzi - Parroco di Macchia Albanese;
- 7) Dott. Achille Marchianò - Giudice;
- 8) Dott. Giuseppe Marchianò - Ufficiale sanitario;
- 9) Avv. Vincenzo Chiodi;
- 10) Avv. Giuseppe D'Amico;
- 11) Prof. Stanislao Vetere;
- 12) Prof. Demetrio Mauro;
- 13) Dott. Demetrio Macri;
- 14) Sig. Longo Vittorio - studente universitario.

P R E M E S S O

che ricorre quest'anno il 150° anniversario della nascita di Girolamo De Rada, poeta e filologo, cantore dei valori etnici e spirituali della stirpe, padre della lingua e della letteratura albanesi, apostolo fervente dell'idea della nazionalità del popolo d'Albania,

hanno deliberato

— di costituirsi in comitato per celebrare degnamente la memoria del vate, con un ciclo di conferenze da tenersi in Roma, alla presenza degli esponenti della diaspora albanese d'Italia, in Cosenza ed in Lungro, e, nei giorni 10 e 11 ottobre in S. Demetrio Corone e Macchia Albanese, dove avranno luogo anche delle manifestazioni folcloristiche, con pellegrinaggio delle comunità italo-albanesi alla tomba del poeta, la quale, per l'occasione, sarà convenientemente ed artisticamente restaurata, per testimoniare ai posteri la perennità del suo ideale e della sua poesia;

— di dare mandato all'Avv. Vincenzo Chiodi di coordinare il lavoro organizzativo e di rappresentare il comitato suddetto;

— all'arciprete Don Giorgio Esposito di svolgere le funzioni di tesoriere e al Prof. Demetrio Mauro quelle di Segretario.

Letto, approvato e sottoscritto.

LA DIASPORA PER DE RADA

La nostra iniziativa di commemorare il Poeta italo-albanese *Girolamo De Rada* ha incontrato in tutta la diaspora un generale consenso. Pervengono in Redazione lettere e contributi che testimoniano con quanto fervore l'opera deradiana è valutata anche da coloro che non sono versati nei dettagli della nostra letteratura. Gli Albanesi ammirano in De Rada e negli Albanesi d'Italia la tenacità dell'attaccamento alle tradizioni e la passione pura e disinteressata con cui hanno dato incremento al movimento risorgimentale albanese. Vedono risplendere nei loro costumi e nel complesso delle loro usanze lo splendore degli antichi tempi in cui la spada vittoriosa del Castriota teneva alto il nome dell'Albania. La maggior parte dei contributi già segnalati nel numero precedente di « *Shëjzat* » e anche questi che oggi qui elenchiamo giungono da modesti esuli i quali lavorano come operai e braccianti dalla mattina alla sera. L'interessamento che dimostrano per le celebrazioni deradiane ci riempie di commozione e di ammirazione poichè attesta una profonda comprensione per la necessità di salvaguardare e potenziare i valori spirituali della stirpe.

Ecco la lista:

	<i>Franchi Belgi</i>		<i>Franchi Belgi</i>
1) <i>Rifat Kolgjini</i>	500	9) <i>Sali Osman Lita</i>	500
2) <i>Ndue Mark Bajraktari</i>	100	10) <i>Jakup Lita</i>	300
3) <i>Bali Thaçi</i>	300	11) <i>Fran Mirdita</i>	300
4) <i>Pjetër Kushi</i>	500	12) <i>Zejnel Çeku</i>	500
5) <i>Mark Mirdita</i>	300	13) <i>Rexhep Hoxha</i>	200
6) <i>Tahir Zajmi</i>	100	14) <i>Ded Mjeku</i>	200
7) <i>Ndrek Marini</i>	500	15) <i>Dak Nik Gjetaj</i>	200
8) <i>Rexhep Sheta</i>	500	16) <i>Gjon M. Gjini</i>	100
	17) <i>Zeqir Saiti</i>		100

Dagli Stati Uniti il Sig. *Nikoll Shkoza*, che già aveva inviato in precedenza un'offerta di 10 dollari ha voluto aggiungerne altri 14; così pure *Tom Pepaj* ha aggiunto ai 6 dollari precedenti altri 30 anche perchè, essendosi sposato nel frattempo con una gentile *Arbreshe* di Lungro, si sente più vicino agli Italo-albanesi e a De Rada. L'ex-alunna dell'Ist. di Studi Albanesi, dott. *Anna Maria Pettinelli*, che si laureò con una tesi sul dramma « *Sofonisba* » del De Rada, ha voluto partecipare alla pubblicazione del Numero Speciale, oltre che con un brano della sua bella dissertazione, anche con l'offerta di L. 1.000.

A tutti i generosi sottoscrittori che appoggiano col loro contributo l'iniziativa di *Shëjzat* vanno i più vivi ringraziamenti della nostra Redazione.

La sottoscrizione rimane aperta sulle nostre colonne fino alla fine di maggio 1964. Spedire le offerte a:

Shëjzat (Le Pleiadi) - Piazza della Balduina, 59 - Roma oppure tramite il **Conto Corrente Postale n. 1/23626 di Roma 1** intestato alla rivista.

Vargu i botimeve të marruna

GIOVANNI MELE: Lettera pastorale - Anno 1964 - **Diritti e Doveri** - Castrovillari, Prem. Stabilim. Tipogr. Eduardo Patitucci, 1964, pp. 10.

VINCENZO SELVAGGI: Mbledhje të folklorit Arbëreshë: **Parambote, parastogë edhe me gjë** - Volume II - Editrice MIT, Corigliano Calabro, 1963; pp. 125, Lit. 1.500.

GEORGE USCATESCU: **Utopia y Plenitud Historica** - Ediciones Guadarrama, Madrid, 1963; pp. 240, s.i.p.

ANDRÉ DE VINCENZ: **Onomastique des Carpathes - Problèmes et Méthodes** - Estratto da: «Atti e Memorie del VII Congresso Int. di Scienze Onomastiche» - Vol. II - Toponomastica - Firenze, 1963; Tipogr. Francolini, pp. 6.

ANTON ÇETTA: **Tregime Popullore - I - Drenicë - Bleni i Parë** - «Rilindja» - Sipërmarrje gazetare-botuese, Prishtinë - 1963, faqe 332.

Dr. MARK KRASNIQI: **Savremene Društveno Geografske Promene na Kosovu i Metohiji** (Ndryshimet bashkëkohore shoqërore-geografike në Kosovë e Metohi) - Muzeu i Kosovës-Metohisë, Botim i posaçëm, libri I - Prishtinë, 1963, faqe 344.

FRANCESCO CRISPI GLAVIANO: **Mbi malin e Truntaflevet** (Sul monte delle Rose) - Testo e traduzione dell'Autore con Introduzione Commento e Note di **MATTEO SCIAMBRA** - Centro Internazionale di Studi Albanesi - Palermo, Scuola Tipografica Salesiana, 1963, pp. CXI-78; Lit. 2.000

MARTIN CAMAJ: **Legjenda** - «Hyjt e Shënjzavet» - Varg Botimesh Letrare - 4 - Arti Grafiche Ed. Comm. A. Urbinati - Romë, 1964, faqe 74; Lit. 500.

«Lou Felibrige» - N. 148 - (revue) - Toulon - 7 Avenue dela Haye.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Ato qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatse.

PAJTIMET E PERVJECËME

Për Itali	Lit. 3.200
N'Europë	\$ 10
Për USA, Kanada e Australi	\$ 12

ABBONAMENTO ANNUALE

Italia	Lit. 3.200
Europa	\$ 10
USA, Canada, Australia	\$ 12

Registrato il 26-7-1957 al n. 5398 del Registro del Tribunale di Roma

Arti Grafiche Ed. Dott. Urbinati - Via de' Bresciani, 38 - Roma - Tel. 65.35.47

Shqiptarë! Arbreshë!

Mos lëni pa e stolisë libërtoren t'Uej me veprat e reja qi u botuen në kohnat e fundit e qi paraqesin visaret shprehëse të kombit t'onë të lashtë. Porositni menjherë këto libra:

Canti albanesi - Raccolta di Michele Bellusci del '600 - nga GIUSEPPE FERRARI (me 42 kangë shqipe me përkëthim italisht)

Mbi Malin e Truntafilevet të Françesk Crispi Glaviano nga MATTEO SCIAMBRA. Lire 2.000

Mbledhje të Folklorit Arbëresh: Parambote parastoqe edhe me gjë - Vëllim II - nga VINCENZO SELVAGGI. Lire 1.500

Tregime popullore - I - Drenica nga ANTON ÇETTA.

Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë nga Sac. EMANUELE GIORDANO - \$ 10

Legjenda nga MARTIN CAMAJ Lire 500

Numer dyfish Lit. 600